

**MYKOLO ROMERIO UNIVERSITETO
EDUKOLOGIJOS IR SOCIALINIO DARBO INSTITUTAS**

**SIGITA DAJASOVĖ
SOCIALINIO DARBO MAGISTRANTŪROS
IŠTĚSTINĖS STUDIJOS**

**VAIKO TEISIŲ APSAUGOS SISTEMOS REFORMOS
ĮGYVENDINIMAS: SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PATIRTIS**

Magistro baigiamasis darbas

Darbo vadovė: *prof. dr. Brigita Kairienė*

Vilnius, 2020

PATVIRTINIMAS APIE ATLIKTO DARBO SAVARANKIŠKUMĄ

2020-04-25

Vilnius

Aš, Mykolo Romerio universiteto (toliau – Universitetas), Edukologijos ir socialinio darbo instituto, socialinio darbo programos, magistrantūros iššestinių studijų studentė SIGITA DAJASOVĖ,

patvirtinu, kad šis magistro baigiamasis darbas „VAIKO TEISIŲ APSAUGOS SISTEMOS REFORMOS ĮGYVENDINIMAS: SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PATIRTIS“:

1. Yra atliktas savarankiškai ir sąžiningai;
2. Nebuvo pristatytas ir gintas kitoje mokslo įstaigoje Lietuvoje ar užsienyje;
3. Yra parašytas remiantis akademinio rašymo principais ir susipažinus su rašto darbų metodiniais nurodymais.

Man žinoma, kad už sąžiningos konkurencijos principo pažeidimą – plagijavimą studentas gali būti šalinamas iš Universiteto kaip už akademinės etikos pažeidimą.

(parašas)

Sigita Dajasovė
(vardas, pavardė)

TURINYS

ĮVADAS	4
SĄVOKŲ ŽODYNĖLIS	8
1. VAIKO TEISIŲ APSAUGA: ŠIUOLAIKINĖ SAMPRATA	9
1.1. Vaiko samprata.....	9
1.2. Vaiko teisių samprata	12
1.3. Vaiko teisių apsaugos samprata	17
2. VAIKO TEISIŲ APSAUGOS SISTEMOS BRUOŽAI	23
2.1. Vaiko teisių apsaugos reglamentavimas.....	23
2.1.1. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas.....	26
2.1.2. Kiti vaiko teisių apsaugą reglamentuojantys dokumentai	30
2.2. Vaiko teisių apsaugos institucijos, jų veikla ir funkcijos	36
2.2.1. Valstybės institucijų vaidmuo vaiko teisių apsaugos kontekste.....	38
2.2.2. Lietuvos Respublikos savivaldybių vaidmuo vaiko teisių apsaugos kontekste.....	43
2.2.3. Nevyriausybinės vaiko teisių apsaugos institucijos.....	45
3. VAIKO TEISIŲ APSAUGOS SISTEMOS REFORMOS ANALIZĖ	49
3.1. Vaiko teisių apsaugos sistemos reformą lėmę veiksniai	49
3.2. Vaiko teisių apsaugos sistemos reformos bruožai ir iššūkiai	52
4. VAIKO TEISIŲ APSAUGOS SISTEMOS REFORMOS ĮGYVENDINIMAS SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PATIRTIES ASPEKTU	59
4.1. Tyrimo metodologija	59
4.2. Tyrimo imtis.....	61
4.4. Tyrimo etika.....	62
4.5. Empirinio tyrimo rezultatų analizė	63
DISKUSIJA	75
IŠVADOS	82
REKOMENDACIJOS	84
LITERATŪROS SĄRAŠAS	86
SANTRAUKA	93
SUMMARY	94
PRIEDAI	95

IVADAS

Temos aktualumas. Vaiko teisių apsauga – aktuali ir opi tema visame pasaulyje, ypač didelio dėmesio sulaukianti pastaruosius tris dešimtmečius – po to, kai 1989 metais buvo priimta Vaiko teisių konvencija (toliau – Konvencija). Paskelbdama šį dokumentą, Jungtinių Tautų Generalinė asamblėja deklaravo, kad „vaiko teises reikia ypač ginti“ (Vaiko teisių konvencija, 1989). Konvenciją pasirašiusios šalys (tarp jų – Lietuva), be kitų atsakomybių, įsipareigojo imtis visų reikiamų teisinių, administracinių ir kitų priemonių Konvencijoje pripažintoms teisėms įgyvendinti (Vaiko teisių konvencija, 1989).

Apskritai vaiko teisių apsauga Lietuvoje suprantama kaip bendra ir aiški sistema, padedanti greitai ir profesionaliai reaguoti į pranešimus apie vaikų nepriežiūrą, smurtą, kryptingai dirbti su šeimomis, kuriose kyla problemų ar krizių, stiprinti globėjų paiešką ir pagalbą jiems, sukurti vienodą, atpažįstamą, draugišką vaikui tarnybos aplinką, ugdyti ir didinti visuomenės nepakantumą vaiko teisių pažeidimams (Raupienė ir Kavaliauskienė, 2019). Ši samprata atspindi vaiko teisių apsaugos sistemos idealų būvį, o praktikoje ši sistema ne visada yra tokia efektyvi: net ir pastarojoje Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2019 metų veiklos ataskaitoje (2020, p. 6) teigiama, jog „kompleksinės problemos sprendžiamos labai fragmentuotai, orientuojamasi ne į vaikų poreikius, o į jau egzistuojantį, nusistovėjusį, sustabarėjusį paslaugų sektorių“.

Lietuvoje 2017 metais šalyje užfiksuoti 1365 atvejai, kai vaikai nukentėjo nuo įvairaus smurto artimoje aplinkoje; 6 atvejai pasibaigė vaiko mirtimi (Smurto artimoje aplinkoje statistika prieš vaikus, 2018). Tais pačiais metais buvo priimtas sprendimas pertvarkyti vaiko teisių apsaugos sistemą: „sukurti nepertraukiamai veikiančią vaiko teisių apsaugos sistemą, kuri užtikrintų vienodos praktikos, apsaugant ir ginant vaiko teises ir teisėtus interesus, formavimąsi ir taikymą valstybėje, savalaikį reagavimą į vaiko teisių pažeidimus ir operatyvų sprendimų priėmimą, centralizuojant sistemos valdymą ir koordinavimą“ ir sukurtas Vaiko teisių apsaugos sistemos pertvarkos projekto planas, numatyti pertvarkos tikslai, veiksmai, dalyviai, biudžetas ir kt. (Vaiko teisių apsaugos sistemos pertvarkos projekto planas, 2018).

Vaiko teisių apsaugos kontrolierės E. Žiobienės teigimu, 2017 metai laikytini didelių pokyčių metais vaiko teisių užtikrinimo srityje – pritarta institucinei vaiko teisių apsaugos reformai (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2017 metų veiklos ataskaita, 2018). Naujasis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas įsigaliojo nuo 2018 m. liepos 1 dienos (priimtas Lietuvos Respublikos Seime 2017-09-28), o nuo 2020 m. sausio 1 d. pilnai įsigaliojo įstatymo pataisos (priimtos 2019-04-11) (Vaiko teisių apsaugos sistemos pertvarka, n.d.).

Tad pirmiausia darbo aktualumą pagrindžia didelė vaiko teisių apsaugos svarba ir visiškai neseni esminiai apsaugos sistemos pokyčiai Lietuvoje. Tačiau įstatymo įsigaliojimas ir institucinė reforma – tik viena pokyčio dalis. Kyla klausimas, kaip šie pokyčiai įgyvendinami, kokius jų teigiamus ir neigiamus aspektus mato vaiko teisių apsaugos sistemos aktyvūs dalyviai, nuo kurių iš dalies priklauso sistemos veikimas – socialiniai darbuotojai. Šiame darbe bus siekiama atskleisti aktualias socialinių darbuotojų patirtis dalyvaujant vaiko teisių apsaugos reformoje.

Tyrimo naujumas. Vaiko teisių apsaugos reforma pradėta dar visai neseniai: 2018 metų liepą įsigaliojo naujasis įstatymas, o 2020 metų sausį – jo pakeitimai. Vaiko teisių apsaugos kontrolierė E. Žiobienė teigė, kad jau 2018 metais susidurta su įvairiais iššūkiais dėl finansinių ir žmogiškųjų resursų, laiko stokos, veiklos klaidų, prasto bendradarbiavimo, kurie sukėlė aštrias diskusijas vaiko teisių apsaugos užtikrinimo klausimais visuomenėje, žiniasklaidoje ir politikoje (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2018 metų veiklos ataskaita, 2019-04-01). Tikėtina, kad iššūkiai tęsis ir mėginant įgyvendinti Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimus.

Vaiko teisių apsaugos reformos rezultatus stebi Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba, juos apžvelgia teikdama kasmetines ataskaitas; taip pat kitos institucijos, vienaip ar kitaip užtikrinančios vaiko teisių apsaugą Lietuvoje: LR Vyriausybė, ministerijos, Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba ir kt., savivaldybių institucijos ir įstaigos, nevyriausybinės organizacijos. Visgi šios institucijos ir organizacijos neatlieka mokslinių tyrimų, nenagrinėja socialinių darbuotojų patirčių įgyvendinant reformą.

Mokslinių tyrimų lauke darbų, skirtų vaiko teisių apsaugos reformai, nepastebėta. Atskiri šios reformos aspektai analizuoti tik magistro darbuose. Pavyzdžiui, V. Žukauskaitė (2019) magistro darbe tyrė Lietuvos internetinėje žiniasklaidoje formuojamą diskursą apie vaiko teises, pasitelkdama 2018 m. Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos įstatymo atvejį, I. Tilickytė (2019) – vaiko teisių apsaugos specialistų (budėtojų), dirbančių naktimis, vaiko paėmimo iš nesaugios aplinkos subjektyvias patirtis, I. Rakštienė (2019) – socialinės pagalbos šeimai organizavimo ir teikimo pokyčius įvedus tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatoriaus pareigybę, L. Zakaruskaitė (2019), L. Strigyte (2019), A. Stankevičienė (2019) – teisinius naujosios sistemos aspektus. Lietuvos mokslo recenzuojamuose leidiniuose ši tema nenagrinėta.

Taigi, šio darbo naujumą pagrindžia tai, kad vaiko teisių apsaugos reforma mokslo darbuose iki šiol iš esmės nenagrinėta, o atskiri jos aspektai paliesti tik pastarųjų metų magistro baigiamuosiuose darbuose; socialinių darbuotojų patirtys reformos kontekste nebuvo vertintos.

Temos iširtumas. Vaiko teisių apsaugos sistema apima labai daug aspektų. Tai ne tik vaiko teisių gynimas tiesiogine to žodžio prasme, bet ir situacijos analizė, konsultavimas, krizės sprendimo paketo parengimas ir t.t. Vaiko teisių apsauga Lietuvoje taip pat nagrinėta įvairiais aspektais. Sagatys (2006) nagrinėjo vaiko teises į šeimos ryšius, Ž. Jonynienė (2005) – vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijas, L. Dromantienė, R. Šalaševičiūtė (2006) tyrė socialinių darbuotojų vaidmenį vaiko teisių apsaugos srityje, B. Kairienė ir R. Žiemienė (2007) – vaiko teisių įgyvendinimo šeimoje ypatumus, B. Kairienė ir G. Dzindzaličienė (2009) – teisinį švietimą kaip vaiko teisių įgyvendinimo prielaidą, I. Tamutienė (2008) nagrinėjo vaiko apsaugos veiksmingumo problemas Lietuvoje, I. Tamutienė ir V. Auglytė (2018) – institucinę riziką vaiko apsaugos srityje ir specialistų galimybes ją suvaldyti, taip pat – socialinį ir politinį spaudimą vaiko apsaugos srityje. Atskirai nagrinėtos vaikų globos, įvaikinimo, socialinių centrų temos, teisiniai vaiko apsaugos aspektai.

Pasaulyje vaiko teisių apsaugos temai taip pat skiriama dėmesio. D. E. Doek (2003) nagrinėjo vaiko teisių apsaugos pasiekimus ir iššūkius Vaiko teisių konvencijos kontekste, R. Roose ir M. De Bie (2008) – vaiko teises kaip socialinio darbo iššūkį, D. Cossar, M. Brandon ir P. Jordan (2014) tyrė pačių vaikų požiūrį į dalyvavimą vaiko teisių apsaugos sistemoje. Taip pat atlikta atskirų šalių vaiko teisių apsaugos sistemos tyrimų, ypač – vaiko apsaugos besivystančiose šalyse.

Vis dėlto stinga tyrimų, dedikuotų socialinių darbuotojų požiūrio vertinimui. Taip pat dar nėra tyrimų, kurių tikslas būtų apžvelgti ir įvertinti vaiko teisių apsaugos sistemos reformą Lietuvoje, juolab – socialinių darbuotojų patirties aspektu.

Baigiamojo darbo reikšmė. Šio darbo išvados ir pasiūlymai galėtų būti vertingi vaiko teisių apsaugos sistemos dalyviams tobulinant vaiko teisių apsaugos reglamentavimą, vertinant institucijų darbo efektyvumą, ieškant naujų sprendimų efektyvesniam sistemos veikimui. Taip pat tikimasi, kad šis baigiamasis darbas bus reikšmingas kitiems tyrėjams, kurie gilinsis į vaiko teisių apsaugos problematiką ir socialinių darbuotojų vaidmenį šioje sistemoje.

Tyrimo klausimai:

Kokie vaiko teisių apsaugos reformos Lietuvoje aspektai vertintini kaip sėkmingi?

Kokie vaiko teisių apsaugos reformos trūkumai?

Kokius papildomus pokyčius verta inicijuoti vaiko teisių apsaugos sistemoje?

Tyrimo objektas: Vaiko teisių apsaugos sistemos reforma socialinių darbuotojų patirties aspektu.

Tyrimo tikslas: Išanalizuoti vaiko teisių apsaugos sistemos reformos įgyvendinimą socialinių darbuotojų patirties aspektu.

Darbo uždaviniai:

1. Atskleisti vaiko, vaiko teisių ir vaiko teisių apsaugos sampratą.
2. Išnagrinėti vaiko teisių apsaugą reglamentuojančių dokumentų taikymo aspektus bei vaiko teisių apsaugos institucijų veiklos specifiką.
3. Atskleisti Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemos reformos ypatumus.
4. Atskleisti vaiko teisių apsaugos srityje dirbančių socialinių darbuotojų patirtį dirbant reformuojamoje vaiko teisių apsaugos sistemoje.

Darbo metodai:

1. Teoriniai metodai: mokslinės ir dalykinės literatūros, teisės aktų ir mokslinių straipsnių analizė, siekiant atskleisti vaiko ir vaiko teisių sampratą, išnagrinėti vaiko teisių apsaugą reglamentuojančių dokumentų taikymo aspektus bei vaiko teisių apsaugos institucijų veiklos specifiką.
2. Dokumentų analizės metodas naudojamas analizuojant institucijų dokumentus, ataskaitas, tyrimus, taip pat – teisės aktus.
3. Sisteminės analizės metodas naudojamas siekiant į tyrimo problemą pažvelgti platesnėje plotmėje, sistemiškai.
4. Lyginamasis metodas naudojamas lyginant skirtingų mokslininkų, teoretikų nuomones, susijusias su tiriamuoju objektu.
5. Kokybinis tyrimas: iš dalies struktūruotas interviu, atliktas siekiant atskleisti socialinių darbuotojų patirtį dirbant reformuojamoje vaiko teisių apsaugos srityje.
6. Interviu turinio analizė: content analizė.

Tyrimo struktūra: baigiamąjį darbą sudaro įvadas, dėstomoji darbo dalis, struktūriškai suskaidyta į 4 skyrius, išvados, naudotos literatūros sąrašas, anotacija ir santrauka.

Tyrimo turinys: pirmajame skyriuje atskleidžiama vaiko, vaiko teisių ir vaiko teisių apsaugos samprata. Antrajame skyriuje analizuojami vaiko teisių apsaugos sistemos bruožai – reglamentavimas, veikiančios institucijos bei jų funkcijos. Trečiojoje dalyje nagrinėjama vaiko teisių apsaugos sistemos reforma Lietuvoje – reformą lėmę veiksniai ir pagrindiniai bruožai. Ketvirtojoje dalyje pristatoma tyrimo metodologija, analizuojami ir aptariami vaiko teisių apsaugos sistemos reformos įgyvendinimo socialinių darbuotojų patirties aspektu tyrimo rezultatai.

SAVOKŲ ŽODYNĖLIS

Vaikas – tai „žmogus iki 18 metų, išskyrus atvejus, kai Lietuvos Respublikos įstatymuose nustatyta kitaip. Jeigu asmens amžius yra nežinomas ir yra priežasčių manyti, kad jis yra nepilnametis, toks asmuo laikomas vaiku, iki bus nustatyta priešingai“ (Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 2017, AR 2020-01-01).

Vaiko teisės – tai prigimtinės teisės ir pilietinės, politinės, ekonominės, socialinės bei kultūrinės laisvės (Sakalauskas, 2000), kurios priklauso kiekvienam vaikui nepriklausomai nuo jo lyties, rasės, tautybės, pilietybės, kalbos, kilmės, socialinės padėties ir kitų aplinkybių, bei yra išvardintos Lietuvos Respublikos Konstitucijoje, Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijoje, Jungtinių Tautų Neįgaliųjų teisių konvencijoje, Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracijoje (Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 2017, AR 2020-01-01).

Vaiko teisių konvencija – tai „išsamiausias kada nors sudarytas vaiko teisių dokumentas ir plačiausiai ratifikuota tarptautinė žmogaus teisių sutartis pasaulio istorijoje“ (UNICEF, n.d.), kuri 1989 m. priėmė Jungtinės Tautos.

Vaiko teisių apsauga – tai „bendra ir aiški sistema, padedanti greitai ir profesionaliai reaguoti į pranešimus apie vaikų nepriežiūrą, smurtą, kryptingai dirbti su šeimomis, kurioms kyla problemų ar krizių, stiprinti globėjų paiešką ir pagalbą jiems, sukurti vienodą, atpažįstamą, draugišką vaikui tarnybos aplinką, ugdyti ir didinti visuomenės nepakantumą vaiko teisių pažeidimams“ (Raupienė ir Kavaliauskienė, 2019).

Socialinis darbuotojas – tai specialistas, teikiantis socialines paslaugas „asmeniui (šeimai), dėl amžiaus, neįgalumo, socialinių problemų iš dalies ar visiškai neturinčiam, neįgijusiam arba praradusiam gebėjimus ar galimybes savarankiškai rūpintis asmeniniu (šėimos) gyvenimu ir dalyvauti visuomenės gyvenime“ (Lietuvos Respublikos socialinių paslaugų įstatymas, 2006, AR 2019-10-01).

1. VAIKO TEISIŲ APSAUGA: ŠIUOLAIKINĖ SAMPRATA

1.1. Vaiko samprata

Nagrinėjant vaiko teisių apsaugos temą, svarbu apibrėžti vaiko ir vaiko teisių sampratą. Kokius kriterijus atitinkantis asmuo yra laikomas vaiku? Kokias teises turi vaikas, kokios šių teisių ribos? Ką reiškia vaiko teisių apsauga?

Mokslinėje literatūroje ir teisiniuose dokumentuose vaikas įprastai apibrėžiamas kaip tam tikro amžiaus asmuo. Pasak Kabašinskaitės (2002), amžius yra pagrindinis kriterijus nustatant vaikų kaip socialinės grupės padėtį visuomenėje.

Daug diskusijų kelia pradinis atskaitos taškas – gyvybės pradžia, jo nustatymą apsunkina tai, kad gyvybės pradžios klausimas yra susijęs ne tik su teisiniais, bet ir medicininiais, religiniais, moraliniais aspektais (Milinis, Baranskaitė ir Abramavičius, 2011). Baudžiamosios teisės prasme vieni autoriai gyvybės pradžią sieja su pirmaisiais sąrėmiais (gimdymo pradžia), kiti – su momentu, kai pasirodęs iš motinos iščių (nesvarbu, natūraliu būdu ar po Cezario pjūvio) kūdikis pirmą kartą įkvepia oro ir įsitikinama, kad jis gimė gyvas (Sagatys, 2006).

Lietuvos Respublikos civilinio kodekso (2000, AR 2020-01-01) (toliau – CK) 2.2 straipsnyje nustatyta, kad fizinio asmens civilinis teisnumas atsiranda asmens gimimo momentu; teisių, kurias įstatymai pripažįsta padėtam, bet dar negimusiam vaikui, atsiradimas priklauso nuo jo gimimo. Vaiko gimimo momentas apibrėžtas CK 2.3 straipsnio 1 dalyje, pagal kurią fizinio asmens gimimo momentu laikomas pirmas savarankiškas naujagimio įkvėpimas. Vaiko gimimo momentas patikslintas Lietuvos Respublikos vaiko gimimo momento nustatymo įstatyme (2002, AR 2017-01-01). Jame vaiko gimimu laikomas „gyvo vaisiaus išstūmimas ar ištraukimas iš moters organizmo“, šis momentas yra fiksuojamas medicinos dokumentuose minučių tikslumu, o vaiko gyvybingumo požymiai yra „savarankiškas kvėpavimas ar širdies plakimas“.

Viršutinė amžiaus riba Lietuvos ir tarptautinėje teisėje dažniausiai yra vienoda – vaiku laikomas kiekvienas asmuo, nesulaukęs 18 metų (Sagatys, 2006). Tokia riba yra įtvirtinta ir Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijoje (1989), kur teigiama, kad „vaiku laikomas kiekvienas žmogus, neturintis 18-os metų, jei pagal taikomą įstatymą jo pilnametystė nepripažinta anksčiau“, ir Lietuvos Respublikos vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2017, AR 2020-01-01), deklaruojant, kad vaikas yra „žmogus iki 18 metų, išskyrus atvejus, kai įstatymuose nustatyta kitaip“. Lietuvos teisėje šios išimtys apima asmens iki 18 metų

civilinį veiksnumą įgyjamą per santuoką ir visišką veiksnumą (emancipaciją): Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (2000, AR 2020-01-01) numatyta, kad „asmuo, kuriam nėra suėjęs šis [aštuoniolikos metų] amžius, įgyja visišką civilinį veiksnumą nuo santuokos sudarymo momento“ (2.5. str. 2 d.), o „nepilnametis, sulaukęs šešiolikos metų, jo tėvų, globos (rūpybos) institucijų, jo rūpintojo ar jo paties pareiškimu gali būti teismo tvarka pripažintas visiškai veiksniu (emancipuotas), jeigu yra pakankamas pagrindas leisti jam savarankiškai įgyvendinti visas civilines teises ar vykdyti pareigas“ (2.9. str. 1 d.).

Kaip minėta, aukščiau įvardinti atvejai yra išimtiniai. O įprastai vaiku asmuo laikomas nuo jo gimimo momento iki 18 metų amžiaus. Taip pat pagal įvairius kriterijus vaikai gali būti priskiriami smulkesnėms kategorijoms.

Pavyzdžiui, psichologas L. Vygotskis pasiūlė vaiko raidos periodizaciją, vaikystės periodą padalindamas į 6 laikotarpius (Hakkarainen ir kt., 2015):

- naujagimystė (iki 2 mėn.),
- kūdikystė (nuo 2 mėn. iki 1 metų),
- ankstyvoji vaikystė (1–3 metai),
- ikimokyklinis amžius (3–7 metai),
- mokyklinis amžius (8–12 metų),
- paauglystė (14–18 metų).

Hakkarainen ir kt. (2015) teigia, kad kiekvienu vaiko raidos tarpsniu formuojasi nauji psichikos dariniai, vyksta vaiko sąmonės struktūros pertvarka, vaikas pastebimai keičiasi, taip pat kinta jo santykis su socialine aplinka. Tad nors ir kūdikis, ir paauglys apibrėžiamas kaip vaikas, jų psichinis ir socialinis išsivystymas labai skiriasi.

Atskiros vaikų amžiaus grupės išskiriamos ir švietimo sistemoje. Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme (1991, AR 2020-01-01) įvardinamas ikimokyklinis, priešmokyklinis ir mokyklinis vaikų amžius:

- ikimokyklinis amžius suprantamas kaip laikotarpis, kuriuo vaikui gali būti teikiamas ikimokyklinis ugdymas, t.y. „nuo gimimo, iki jam pradedamas teikti priešmokyklinis ugdymas“ (7 str. 3 d.),
- priešmokyklinis amžius suprantamas kaip vienu metų laikotarpis, kuriuo vaikui gali būti teikiamas priešmokyklinis ugdymas, t.y. „kai tais kalendoriniais metais jam sueina 6 metai (...) bet ne anksčiau, negu vaikui sueina 5 metai“ (8 str. 2, 3 d.),
- mokyklinis amžius suprantamas kaip laikotarpis, kuriuo vaikui turi būti užtikrintas privalomas švietimas, t.y. „privalomas ir valstybės garantuojamas ugdymas iki 16 metų“ (2 str. 23 d.).

Galiausiai, vaikų amžiaus grupės aktualios taikant administracinę, civilinę ir baudžiamąją atsakomybę bei vertinant padarytą žalą vaikui. Dažniausiai išskiriamos amžiaus grupės iki 14 metų, nuo 14 iki 16 metų ir iki / nuo 18 metų. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekse (2015, AR 2020-01-02) (toliau – ANK), Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (2000, AR 2020-01-01) ir Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (2000, AR 2020-01-01) (toliau – BK) numatytos tam tikros teisės ir atsakomybė arba jų ribojimai rodo, kad minėtų amžiaus grupių vaikai suvokiami skirtingai:

- 14 metų: iki 14 metų amžiaus vaiko sudaryti sandoriai negalioja (CK 1.84 str.), sandorius jo vardu sudaro tėvai arba globėjai (CK 2.7 str.), tačiau jis turi teisę sudaryti tam tikrus smulkius buitinius sandorius (CK 2.7 str.), taip pat turi teisę savarankiškai kreiptis gynybos į valstybinę vaiko teisių apsaugos instituciją, jei mano, kad tėvai pažeidinėja jo teises, o nuo 14 metų – ir į teismą (CK 3.164 str.), vaikui iki 14 metų gali būti nustatyta globa, nuo 14 metų – rūpyba (CK 3.251 str.), vaikui nuo 14 metų gali būti suteikta informacija apie jo įvaikinimą (CK 3.221 str.), už vaiko iki 14 metų padarytą žalą atsako tėvai, globėjai arba institucijos (CK 6.275 str.), vaikui iki 14 metų, padariusiam pavojingas veikas, gali būti taikomos tik auklėjamojo poveikio ir kitos atsakomybės priemonės, o nuo 14 metų jis atsako už tam tikrus baudžiamuosius nusikaltimus ir nusižengimus (BK 13 str.) ir t.t.
- 16 metų: iki 16 metų amžiaus vaikui negali būti pradėta administracinių nusižengimų teisena (ANK 591 str.), jam negali būti kliudoma mokytis (ANK 80 str.), nėštumo atveju teismas gali leisti tuoktis (CK 3.14 str.), negali būti gydomas prieš savo tėvų / globėjų arba, atskirais atvejais, prieš savo valią (CK 6.729 str.), sulaukęs 16 metų vaikas gali būti pripažintas visiškai veiksniu (emancipuotas), jeigu yra pakankamas pagrindas leisti jam savarankiškai įgyvendinti visas civilines teises ir vykdyti pareigas (CK 2.9 str.), sukakęs 16 metų vaikas gali pats savo vardu sudaryti asmens sveikatos priežiūros paslaugų sutartį, atlikti su ja susijusius veiksmus (CK 6.726 str.), nuo 16 metų atsako pagal baudžiamuosius įstatymus (BK 13 str.), taikoma griežtesnė atsakomybė asmenims už vaiko iki 16 metų viliojimą, tvirkinimą, prievartavimą ir kt. (BK 151, 152, 153 str.) ir t.t.
- 18 metų: vaikams iki 18 metų taikoma kitokia baudžiamoji atsakomybė, įskaitant atleidimą nuo atsakomybės (BK 80–93 str.), o nuo 18 metų visiškai atsiranda asmens civilinis veiksnumas, tačiau jeigu įstatymai leidžia asmeniui sudaryti santuoką anksčiau, jis įgyja veiksnumą nuo santuokos sudarymo momento (CK 2.5 str.) ir t.t.

Taigi, nors pagrindinė amžiaus riba, skirianti vaiką nuo suaugusiojo yra 18 metų, tačiau įtakos vaiko vertinimui turi ir jo paties branda, kuri minėtuose teisės aktuose dažniausiai siejama su amžiumi, tam tikrais įvykiais (pvz., santuokos sudarymu) arba individualiais kriterijais.

Apibendrinus vaiko sampratą galima teigti, kad vaiku laikomas kiekvienas asmuo iki 18 metų, tačiau šis 18 metų laikotarpis gali būti dalinamas į mažesnes amžiaus grupes pagal psichologinę ir socialinę raidą, dalyvavimo švietimo sistemoje etapą, teisinę atsakomybę ir kt.

Šio darbo kontekste svarbiausi su vaiko teisėmis sietini dokumentai yra Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija (toliau – Konvencija), priimta 1989 metais ir 2017–2019 metais iš esmės atnaujintas Lietuvos Respublikos vaiko teisių pagrindų įstatymas (AR 2020-01-01). Dėl šių priežasčių aktualiausia vaiko samprata yra tokia, kokia apibrėžta šiuose dokumentuose. Apibendrinus abi sąvokas, vaiku laikytinas asmuo iki 18 metų, jeigu pagal įstatymus jo pilnametystė nepripažinta anksčiau ir (arba) jeigu įstatymuose nenustatyta kitaip.

1.2. Vaiko teisių samprata

Vaikai turėtų būti auginami tokiomis sąlygomis, kurios suteiktų jiems galimybę augti be disfunkcijos, ugdyti savo gebėjimus ir savivertę, galiausiai – tapti visaverčiais savo šeimos ir bendruomenės nariais (Covell, Howe ir Blokhuis, 2018). Nors įprastai suvokiama, kad vaikus, kaip labiau pažeidžiamus asmenis, reikia labiau saugoti ir (ar) ginti, pasak Boele-Woelki (1997), tik XX amžiaus antroje pusėje Europoje įvyko poslinkis nuo vaiko apsaugos link vaiko teisių. Tam daug įtakos turėjo Europos Tarybos žmogaus teisių konvencija, vėliau – Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija, paskatinusios visuotines žmogaus teises suvokti kaip taikytinas tiek vaikams, tiek suaugusiems ir pakreipusios dėmesį link vaiko teisių apsaugos (Boele-Woelki, 1997).

Ne mažiau svarbus dokumentas, įtvirtinantis vaiko teises – tai Jungtinių Tautų Vaiko teisių deklaracija (1959), kurioje konstatuojama, kad „žmonija privalo duoti vaikui visa, ką ji turi geriausio“. Manoma, kad ši nuostata tapo vienu iš kertinių akmenų, kuriant vaiko teisių apsaugos sistemą pasaulyje.

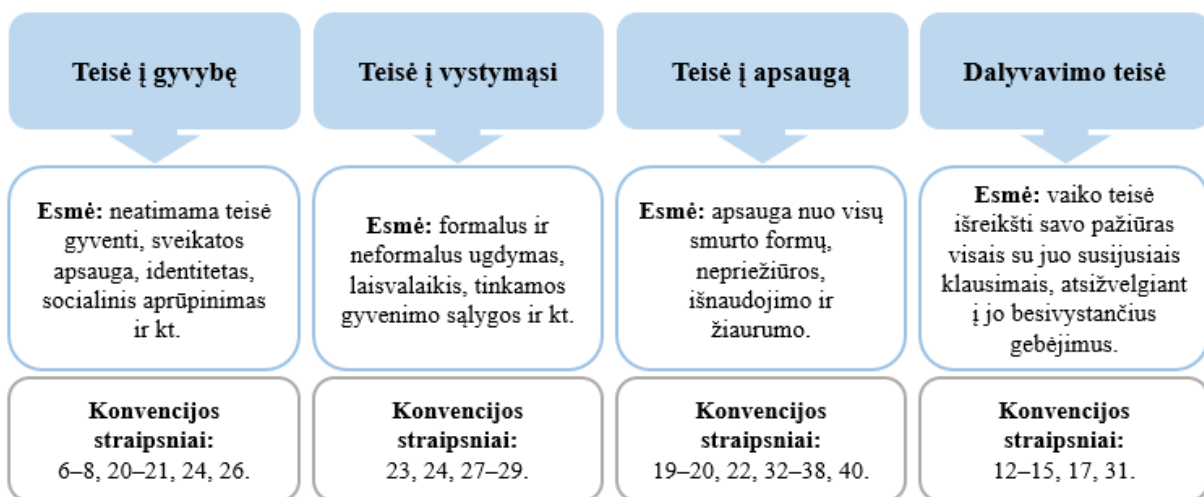
1989 metais priimta Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencija vadinama išsamiausiu kada nors sudarytu vaiko teisių dokumentu ir plačiausiai ratifikuota tarptautine žmogaus teisių sutartimi pasaulio istorijoje (UNICEF, n.d.). Lietuva prie Konvenciją pasirašiusių šalių prisijungė 1992 metais, o 1995 metais Konvenciją ratifikavo.

Vienas svarbiausių pokyčių prisijungus prie Konvencijos – vaiko teisinio statuso pasikeitimas. Naujasis požiūris į vaiko teises reiškia, kad vaikams reikalinga ne tik įstatymu

įtvirtinta apsauga, bet ir galimybė turėti bei naudotis savo teisėmis, kurias, atsižvelgiant į amžių, vaikas įgyvendina savarankiškai arba padedamas tėvų / globėjų (Boele-Woelki, 1997). Vaikas pripažintas savarankišku teisės subjektu, jo teisės apibrėžtos atskirai nuo šeimos, dėl to atsirado galimybė autonomiškai vertinti vaiko teises bei interesus (Kairienė, 2012). T.y. vaikas tapo savarankišku teisių turėtoju, o ne asmeniu, priklausomu nuo suaugusiųjų geros valios (Sandberg, 2018). Be to, vaikas tapo aktyviu teisės subjektu, visaverčiu žmogumi, turinčiu teisę išreikšti savo pažiūras, į kurias būtina atsižvelgti, galinčiu aktyviai dalyvauti priimant sprendimus su juo susijusiais klausimais, išsakyti savo nuomonę – t.y. vaikas įgijo ne tik teisių turėtojo statusą, bet ir galimybes dalyvauti įgyvendinant ir ginant savo teises (Kairienė ir Žiemienė, 2007; Kairienė, 2012).

Kitaip tariant, vaikas tapo lygiaverčiu suaugusiam asmeniui, jo nuomonė tapo gerbtina, jis suvokiamas nebe kaip tėvų dalis, o kaip savarankiškas subjektas. Anot Kabašinskaitės (2002), paisydama Konvencijos reikalavimų, valstybė ryšius su vaiku turi kurti kaip su individualiu piliečiu ir privalo atsižvelgti į jį darydama politinius sprendimus.

Plačiąja prasme vaiko teisės yra: teisė gyventi, augti, būti sveikam, naudotis socialinėmis teisėmis (Petrylienė, 2011). Tačiau tai – apibendrintas požiūris, Konvencija siūlo vaiko teises nagrinėti iš esmės, nepraleidžiant nė vieno vaiko gyvenimui, augimui, sveikatai ir kitoms sritims svarbaus aspekto. Konvencijoje įtvirtintos vaiko teisės mokslinėje literatūroje įprastai aptariamoms apibendrintoms, suskirstytoms į 4 grupes, kaip siūlo Europos Komisija (1 pav.).

1 pav. Konvencijoje įtvirtintos vaiko teisės

Šaltinis: parengė autorė, pagal Europos Komisijos ruošinį („Child Rights – Survival, Protection, Development, Participation“) ir JT Vaiko teisių konvenciją (1989).

Nors įprastai vaikas suvokiamas kaip asmuo iki 18 metų, esama išimčių. Pavyzdžiui, vienoje iš Konvencijoje įvardintų vaiko teisių nurodomas kitas amžius nei vaiko apibrėžime (38 straipsnis): kilus ginkluotiems konfliktams ir suprantant, kad pašaukti tarnauti gali būti ir nepilnamečiai asmenys, siekiama apsaugoti nuo šios pareigos bent jauniausius asmenis – iki 15 metų, o šaukiant tarnauti vaikus nuo 15 iki 18 metų siekiama pirmenybę atiduoti vyresnio amžiaus asmenims.

Taip pat verta pastebėti, kad dėmesys skiriamas ne tik vaiko teisei į fizinio kūno, gyvybės apsaugą, bet ir jo psichologinei gerovei, išreiškiant pagarbą jo orumui ir pan. Dėmesys vaiko orumo išsaugojimui ypač pastebimas tam tikras išimtis aptariančiose vaiko teisėse:

a) kai vaikas yra psichiškai ar fiziškai nepilnavertis, jam turi būti suteiktas toks gyvenimas, kuris garantuotų jo orumą ir kt. (23 straipsnis),

b) tais atvejais, kai vaikas drausminamas ar jam taikoma teisinė atsakomybė, jis negali patirti orumą žeminančio elgesio ar bausmių, jo orumas turi būti gerbiamas ir ugdomas (37, 39, 40 straipsniai).

Šiuo aspektu vaiko teisės nesiskiria nuo visuotinių žmogaus teisių, kaip konstatuojama Visuotinės žmogaus teisių deklaracijos (1948) preambulėje: „visų žmonių giminės narių prigimtinio orumo ir lygių bei neatimamų teisių pripažinimas yra laisvės, teisingumo ir taikos pasaulyje pagrindas“.

Vaiko teisių ir visuotinių žmogaus teisių ryšį pažymi ir Babachinaitė (1996): pasak jos, vaikas, kaip ir kiekvienas žmogus, turi visas žmogaus teises ir laisves, kuriomis sugeba naudoti, tačiau atsižvelgiant į vaiko protinį ir fizinį nesubrendimą, dėl kurio jis nesugeba pats pasinaudoti visomis teisėmis ir apginti savo interesų, jam yra būtina ypatinga apsauga ir priežiūra, o taip pat – socialiniai institutai visuomenėje, kurie garantuotų vaiko teisių gynimą ir įgyvendinimą.

Kerulienė (2008) teigia, kad vaiko teisės gali būti skirstomos į keturis pogrupius: 1) egzistencijos teisės apima vaiko teisę gyventi ir turėti viską, kas reikalinga jo egzistavimui, 2) vystymosi teisės apima tai, ko reikia visapusiškam vaiko tobulėjimui, 3) apsaugos teisės įtvirtina būtinybę apsaugoti vaiką nuo visų prievartos, išnaudojimo ir grubaus elgesio formų, 4) dalyvavimo teisės leidžia vaikams dalyvauti bendruomenės ar valstybės veikloje.

Pasak Kairienės ir Žiemienės (2007), Vaiko teisių konvencijoje į daugybę nurodytų teisių žiūrima kaip į vaiko augimo ir vystymosi prielaidas, remiamasi holistiniu požiūriu į vaiką, apimančiu ne tik fizinį ir protinį augimą, bet ir kultūrinę, moralinę, socialinę bei dvasinę raidą. Kitaip tariant, vaiko teisės – tai ne tik jo gyvybinių funkcijų apsauga, tai ir pastangos ugdyti pilnavertę asmenybę, visuomet išlaikant jai pagarbą.

Kai kurioms vaiko teisėms gali būti taikomi apribojimai, tačiau visais atvejais pažymima, jog privalo būti svarus pagrindas šiems apribojimams taikyti. Tarkime, Konvencijos 9 straipsnyje įtvirtinama vaiko teisė nebūti išskirtam su savo tėvais, tačiau galima išimtis – tai atvejai, kai kompetentingi organai, vadovaudamiesi teismo sprendimu ir taikytiniais įstatymais nustato, kad toks atskyrimas yra būtinas vaiko interesams (pavyzdžiui, kai tėvai žiauriai elgiasi su vaiku arba juo nesirūpina). Taip pat šios teisės įgyvendinimą riboja tėvų skyrybos, tačiau šiuo atveju turi būti suteikta teisė bendrauti su abiem tėvais. Kitas apribojimų pavyzdys – 13 straipsnis, kuriuo deklaruojama vaiko teisė laisvai reikšti savo nuomonę. Ši teisė gali būti ribojama siekiu garantuoti pagarbą kitų asmenų teisėms ir reputacijai arba būtinybe užtikrinti valstybės saugumą, viešąją tvarką, gyventojų sveikatą ar dorovę.

Kairienė (2012b) teigia, kad žmogaus, taip pat ir vaiko, teisių įgyvendinimas siejamas visų pirma su nuostata nepažeisti kito asmens, t.y. ir suaugusiojo, ir kito vaiko teisių, todėl vaiko santykis su kitais asmenimis turėtų būti grindžiamas jo pagarba kito asmens teisėms.

Svarbu pastebėti ir tai, kad Konvencijoje įtvirtinta vaiko pasirinkimo laisvė ir atsakomybė už savo veiksmus bei priimamus sprendimus priklauso nuo vaiko amžiaus ir nuo „didėjančių vaiko gebėjimų“, t.y. vaiko pareigos, susijusios su atsakomybe už jo paties veiksmus ir tų veiksmų padarinius, atsiranda su vaiko amžiumi ir (ar) branda (Kairienė, 2012b; Stripeikienė, 2017).

Galima daryti išvadą, kad vaiko teisės nėra beribės. Įgyvendinant vaiko teises svarbu atsižvelgti į vaiko amžių ir gebėjimus, taip pat nuo vaiko amžiaus ir gebėjimų priklauso paties vaiko atsakomybė už savo veiksmus bei jų pasekmes. Kadangi visuomet išlieka būtinybė ginti bendrąsias žmogaus teises, tais atvejais, kai galimi vaiko ir kito vaiko arba vaiko ir suaugusiojo teisių susikirtimai, gali būti daromi kompromisai.

Su vaiko teisėmis siejamos ir tam tikros suaugusiųjų pareigos, pirmiausia – tėvų. Tėvų pareigos kyla iš vaiko teisių, kurios yra prigimtinės, tėvų teisių ir pareigų paskirtis yra užtikrinti vaiko gerovę, todėl vaiko teisių įgyvendinimas yra tėvų veiklos ar neveikimo vertinimo pagrindas (Kairienė, 2012b). Konvencijoje įvardinamos ne tik tėvų, bet ir kitų suaugusiųjų pareigos: Konvencijos 18 straipsnyje pažymima vienoda abiejų tėvų atsakomybė už vaiko auklėjimą ir vystymąsi, 19 straipsnyje – valstybės institucijų atsakomybė už vaiko apsaugą nuo fizinio ar psichologinio smurto, 20 straipsnyje – valstybės institucijų pareiga teikti apsaugą ir paramą vaikui, kuris neteko savo šeimos aplinkos, 29 straipsnyje nurodoma, kokie turėtų būti vaiko lavinimo tikslai, 33 straipsnyje valstybei tenka pareiga apsaugoti vaiką nuo narkotinių ir psichotropinių medžiagų bei pan.

Lietuvos Respublikos Konstitucijoje (1992) (toliau – Konstitucija) taip pat galima matyti tam tikrų nuorodų į vaiko teises. Konstitucijos 38 straipsnyje deklaruojama, jog „valstybė saugo ir globoja šeimą, motinystę, tėvystę ir vaikystę“, taigi vaikas turi teisę į vaikystę. Konstitucijos 39 straipsnyje pažymima, kad „nepilnamečius vaikus gina įstatymas“, taigi, vaikas turi teisę į įstatyminę apsaugą.

Kitas svarbus nacionalinis dokumentas, kuriame įtvirtintos vaiko teisės, yra Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (2017, AR 2020-01-01). Pagal šio įstatymo 6–24 straipsnius vaikas turi teisę gyventi ir sveikai vystytis, turėti tėvus, mokytis, teisę į identiškumą, privatų gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę, teisę būti išklausytam, bendrauti su savo tėvais ir giminaičiais, teisę į tinkamas gyvenimo sąlygas, socialinę apsaugą, valstybės finansinę paramą, gyvenamąsias patalpas, teisę gauti viešąją informaciją, turtines teises, teisę į saviraiškos laisvę, poilsį ir laisvalaikį, teisę būti apsaugotas nuo smurto.

Papildomai Vaiko teisių pagrindų įstatyme išskiriamos vaikų su negalia teisės (19 straipsnis), vaikų, priklausančių tautinėms bendrijoms teisės (21 straipsnis) ir vaiko pabėgėlio ar prieglobsčio prašytojo teisės (22 straipsnis). Taip pat nurodoma, kad už vaiko ugdymą naudotis savo teisėmis ir laisvėmis atsako jo tėvai ar kiti atstovai pagal įstatymą (24 straipsnis).

Apibendrinant galima teigti, jog vaikai turi visas bendrąsias žmogaus teises ir laisves, kurios, atsižvelgiant į vaiko interesus, nulemtus fizinės, emocinės ar protinės jo brandos, gali būti praplėstos arba apribotos. Kartu atsižvelgiama į tai, kad vaikas dėl savo asmenybės ypatumų gali nesugebėti pats pasinaudoti savo teisėmis bei apginti savo interesų, todėl vaiko teises ginti yra įpareigoti tėvai ar globėjai, taip pat valstybės institucijos. Reikšmingas vaiko teisių sampratos pokytis įvyko po to, kai buvo priimta Vaiko teisių konvencija ir vaikas tapo lygiaverčiu suaugusiam asmeniui, savarankišku subjektu, kurio nuomonė gerbtina. Konvencijoje įvardintos vaiko teisės atsispindi ir Lietuvos Respublikos Vaiko teisių pagrindų įstatyme. Pagrindinės vaiko teisės yra teisė gyventi ir sveikai vystytis, turėti tėvus, bendrauti su jais ir artimais giminaičiais, teisė mokytis, teisė į identitetą, kalbą, religiją, privatų gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę, teisė į saviraiškos laisvę, poilsį ir laisvalaikį, teisė būti išklausytam, teisė turėti tinkamas gyvenimo sąlygas, taip pat turtinės teisės. Vaiko teisės Lietuvos teisės sistemoje tapo svarbia žmogaus teisių instituto dalimi, o visuomenės interesai, susiję su vaikais, tapo pareiga vaiko teises ginti atidžiau nei kitų asmenų.

1.3. Vaiko teisių apsaugos samprata

Vaiko teisės savaime neužtikrina jų apsaugos. Valstybėms susitarus, kas yra vaikas ir kokios yra vaiko teisės, svarbu susitarti, kas, kaip, kada turi šias teises saugoti, galiausiai – įtvirtinti šiuos susitarimus įstatymais ar kitais teisės aktais.

Konvencijoje, nurodant į Vaiko teisių deklaraciją (1959), konstatuojama, jog „vaikui, atsižvelgiant į jo fizinį ir psichinį nebrandumą, reikia ypatingos apsaugos ir priežiūros, taip pat atitinkamos teisinės apsaugos, tiek iki gimimo, tiek ir po jo“. Kitaip tariant, pripažįstama, kad nepaisant turimų teisių ir galimybių jas ginti, daugeliu atveju vaikas nepajėgus savo teisių ginti pats – jam reikalinga pagalba (šeimos, globėjų, institucijų, galiausiai – valstybės).

Kai kurios ankstesnėje dalyje pateiktos ištraukos iš Konvencijos, Konstitucijos ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo nurodo, kas turi saugoti vaiko teises – dažniausiai ši pareiga tenka tėvams ar globėjams ir valstybės institucijoms.

Ne mažiau svarbu, kad vaiko teises ir jų apsaugos svarbą suvoktų visuomenė. Dėl šios priežasties Konvencijos II dalyje, kuri skirta valstybių veiksams aptarti, pirmiausia pabrėžiama, kad valstybės įsipareigoja „tinkamais ir veiksmingais būdais plačiai informuoti apie Konvencijos principus ir nuostatas tiek suaugusiuosius, tiek vaikus“. T.y. vaiko teisių apsauga prasideda nuo gero informuotumo, tinkamo vaiko teisių supratimo ir priėmimo.

Vaiko teisių supratimas ir priėmimas yra svarbus vertinant tai, kad kartais abejojama, ar vaikas apskritai gali turėti teisių. Anot Stripeikienės (2003), neretai teigiama, kad vaikas negali savo veiksmais įgyti civilinių teisių ir susikurti civilinių pareigų, todėl jis tų teisių ir neturi. Kad šis požiūris keistųsi, reikalingas aktyvus valstybės dalyvavimas. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas – viena iš tokio valstybės dalyvavimo formų.

Dar viena priežastis, dėl ko tinkama vaiko teisių apsauga turėtų būti siejama ir su tinkamu informavimu yra ta, kad ilgą laiką vaikas nebuvo suvokiamas kaip savarankiškas subjektas. Vaiko teisių apsaugos samprata pakito kartu su Konvencijos priėmimu. Pasak Kabašinskaitės (2002), nors Konvencija nepakeičia vyraujančio supratimo, kad vaikai turi būti apsaugoti tėvų, mokytojų ar specialistų, t.y. suaugusiųjų, ji išryškina postūmį nuo sprendimų priėmimo „dėl“ vaiko link sprendimų priėmimo „su“ vaiku – įsiklausymo į vaiko nuomonę. Be to, vaiko teisių pripažinimui reikalinga nauja tėvų kontrolės ir valdžios išraiška (Kabašinskaitė, 2002). Suprantama, kad naujai pažvelgti į vaikų auklėjimą užtrunka, tačiau be pakankamo informavimo šis pokytis gali ir neįvykti.

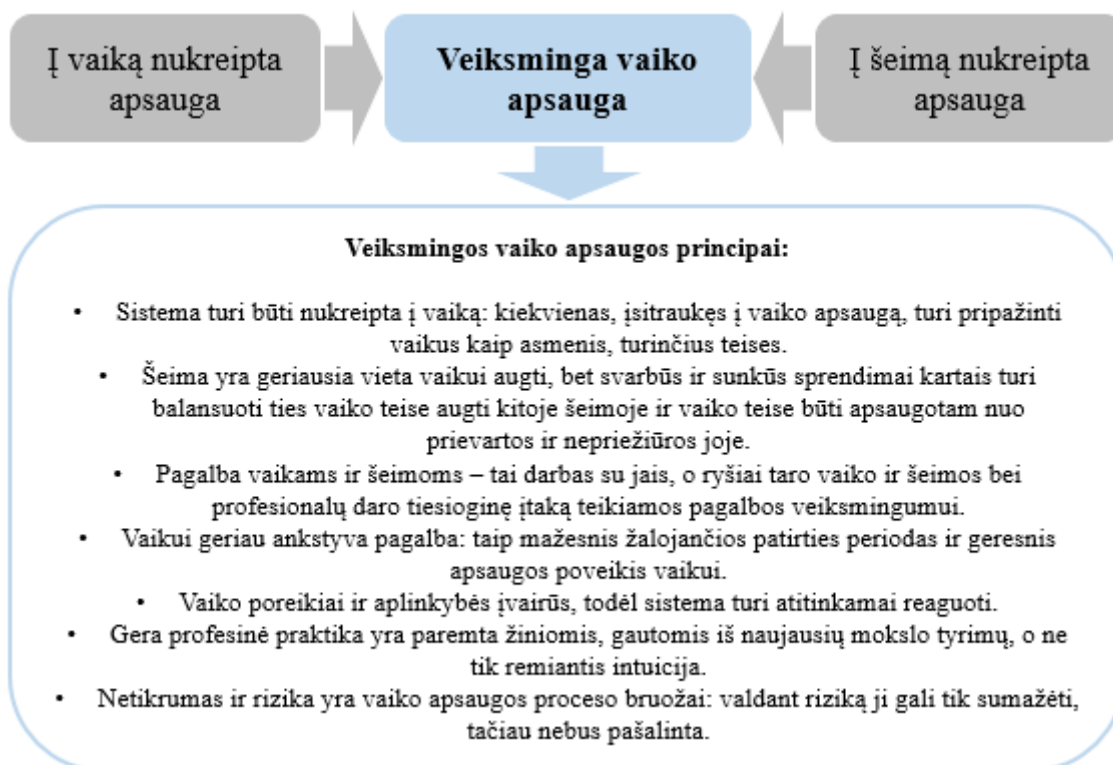
Mokslinėje literatūroje vaiko teisių apsaugos sistema suvokiama kaip organizacija, kurioje glaudžiai susiję penki kintamieji: aplinka, vertybės, struktūra, žmonių santykiai, strategija ir metodinė literatūra (Petrylienė, 2011). Lietuvoje vaiko teisių apsauga suprantama

kaip „bendra ir aiški“ sistema, kurios pagrindinės funkcijos yra (Raupienė ir Kavaliauskienė, 2019):

- reaguoti į pranešimus apie vaikų nepriežiūrą, smurtą;
- kryptingai dirbti su šeimomis, kuriose kyla problemos ar krizės;
- stiprinti globėjų paiešką ir pagalbą jiems;
- sukurti vienodą, atpažįstamą, draugišką vaikui tarnybos aplinką;
- ugdyti ir didinti visuomenės nepakantumą vaiko teisių pažeidimams.

Taigi bendraja prasme vaiko teisių apsauga Lietuvoje apima reagavimą („gaisrų gesinimą“), nuolatinį darbą ir prevenciją, atstumo tarp sistemos ir vaiko mažinimą, visuomenės informavimą.

Tamutienė (2018) teigia, kad vaiko teisių apsaugos sistema gali būti nukreipta arba į vaiką, arba į šeimą ir paslaugas tėvams. Kai sistema nukreipta į šeimą ir paslaugas tėvams, kyla didesnė rizika, kad vaikams gresiantis pavojus bus neįžvelgtas, o kai sistema stipriai sutelkta į vaikų poreikius, gali būti keliami pernelyg aukšti standartai tėvams, jie gali būti pernelyg kaltinami, o vaikai – nepamatuoti greitai nuo jų atskiriami, todėl optimalu šiuos požiūrius integruoti (Tamutienė, 2018). Integruotos sistemos – t.y. orientuotos ir į vaiką, ir į šeimą – pavyzdys pateikiamas 2 pav.

2 pav. Vaiko teisių apsaugos sistema

Šaltinis: Tamutienė (2018)

Pagal 2 pav. pateiktus duomenis galima teigti, kad veiksminga vaiko apsauga – tai į vaiką orientuota sistema, pripažįstanti, kad geriausia vieta vaikui augti ir vystytis yra šeima (jeigu nėra priežasčių, dėl kurių šeima taptų netinkama vieta vaikui augti), todėl pagalba nukreipiama ne tik tiesiogiai į vaiką, bet ir į šeimą, kurioje vaikas auga.

Panašias įžvalgas pateikia ir Kabašinskaitė (2002) teigdama, kad vaiko teisių apsauga iš esmės sietina su vaiko priklausomumu – visuomenė suteikia vaikui specialų statusą, pripažindama suaugusiuosius atsakingais už jo apsaugą, o saugiausia ir tinkamiausia vieta vaikui yra šeima. Vis dėlto vien šeimos dalyvavimo gali nepakakti. Pasak Stripeikienės (2003), vaikams, kaip labiau pažeidžiamiems visuomenės nariams, itin svarbios aiškiai apibrėžtos, teisės aktuose įtvirtintos jų teisės – t.y. įstatymo žodis kaip galima pasipriešinimo priemonė; be to, turi būti įtvirtintas išsamus vaiko teisių turinys, sukurtos teisinės procedūros, leidžiančios savo teisėmis pasinaudoti kiekvienam vaikui. Vėlgi iškyla tinkamos vaiko teisių apsaugos sistemos sukūrimo būtinybė.

Šiuos požiūrius taip pat patvirtina Kairienė ir Žiemienė (2007) teigdamos, kad geriausios prielaidos vaiko sveikam vystymuisi yra šeimoje, tačiau valstybei tenka ne mažesnė atsakomybė sudarant fizines, ekonomines, socialines, psichologines, medicininės, kultūrinės, politines, teisinės ir kitokias prielaidas vaikui vystytis.

Esminiai vaiko teisių apsaugos principai įtvirtinti Konvencijoje ir pagrindiniame Lietuvos Respublikos dokumente, skirtame vaikų teisių apsaugai, – Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2017, AR 2020-01-01). 1 lentelėje pateikiami šių apsaugos principų įgyvendinimo Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme pavyzdžiai (išsamus vaiko teisių apsaugos reglamentavimas aptariamas šio darbo 2 dalyje).

1 lentelė. Vaiko teisių apsaugos praktiniai pavyzdžiai

Vaiko teisė	Vaiko teisės apsauga	Teisės aktas
Teisė gyventi ir sveikai vystytis (Konvencijos 6 straipsnis).	Vaiko gyvybę saugo baudžiamosios normos: <ul style="list-style-type: none"> ▪ baudžiamieji nusižengimai ir nusikaltimai prieš mažametį (t.y. asmenį iki 14 metų) laikomi sunkinančia aplinkybe ir už juos taikoma griežtesnė bausmė. 	BK (2000, AR 2020-01-01).
	Vaiko teisė į sveikatą įgyvendinama: <ul style="list-style-type: none"> ▪ teikiant naujagimių ir vaikų sveikatos priežiūrą ir apsaugą, atliekant ligų prevenciją ir kt. ▪ teikiant ypatingą nėščiujų ir gimdyvių priežiūrą ir apsaugą, teikiant tėvų sveikatos priežiūros paslaugas. 	Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (2017, AR 2020-01-01).
Teisė turėti tėvus (Konvencijos 9 straipsnis).	Vaiko teisė gyventi ir / ar bendrauti su tėvais: <ul style="list-style-type: none"> ▪ užtikrina tėvai, o jeigu ši teisė nėra užtikrinama, valstybės ir savivaldybių institucijos imasi veiksmų šiai teisei užtikrinti. ▪ Už neteisėtą vaiko ir tėvų išskyrimą vaiko teisių apsaugą užtikrinančios institucijos atsako nustatyta tvarka. 	Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (2017, AR 2020-01-01).

Teisė į tinkamas gyvenimo sąlygas (Konvencijos 27 straipsnis)	Vaiko teisę į gyvenimo sąlygas, būtinas jo fiziniam, protiniam, dvasiniam, doroviniam vystymuisi, užtikrina: <ul style="list-style-type: none"> ▪ tėvai ar vaiko atstovai pagal įstatymą, ▪ valstybės ir savivaldybių institucijos padeda tėvams ar kitiems vaiko atstovams įgyvendinti šią teisę, kai tėvai to padaryti negali. 	Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (2017, AR 2020-01-01).
Teisė mokytis. (Konvencijos 28 straipsnis)	Teisė mokytis užtikrinama: <ul style="list-style-type: none"> ▪ garantuojant nemokamą mokymą valstybinėse ir savivaldybių mokyklose pagal priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio, vidurinio ugdymo programas ir profesinio mokymo programas, skirtas pirmajai kvalifikacijai įgyti; ▪ įpareigojant tėvus ugdyti vaiko pilietiškumą pagarba žmogaus teisėms, tėvams savo kultūriniam identitetui, kalbai ir kt.; ▪ nustatant privalomą mokymąsi iki 16 metų mokslas yra privalomas, įpareigojant tėvus sudaryti tam sąlygas; ▪ valstybės parama vaikui atskleidžiant ir ugdant jo talentus bei gabumus. 	Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (2017, AR 2020-01-01).
Teisė į asmeninį gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę (Konvencijos 12–16 straipsniai)	Vaiko tėvai ar kiti jo atstovai pagal įstatymą turi teisę ir pareigą vadovauti vaikui įgyvendinant šias teises taip, kad tai atitiktų besivystančius vaiko sugebėjimus. Neleidžiama šių teisių riboti, išskyrus įstatymu arba situacijose, kai ribojimai būtini paties vaiko ar kito asmens pagrindinėms teisėms ir laisvėms, sveikatai, garbei ir orumui, privačiam gyvenimui, dorovei apsaugoti ar valstybės bei visuomenės saugumui, viešajai tvarkai ar konstitucinei santvarkai ginti.	Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (2017, AR 2020-01-01).

Šaltinis: sudarė autorė.

Vaiko sveikatos ir gyvybės apsaugos kontekste kai kurie autoriai nagrinėja aborto klausimą. Sagatys (2006) teigia, kad vertinant vaiko teisių apsaugos požiūriu, abortas yra vaiko teisės į gyvybę pažeidimas, nors Konvencija ragina valstybes užtikrinti didžiausią galimybę vaikui gyventi ir sveikai vystytis, tai yra skatinti valstybes siekti optimaliai išsaugoti gyvybę. Vis dėlto su šiuo požiūriu galima ir nesutikti atsižvelgus į tai, kad tiek Konvencijoje, tiek Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme vaikas suvokiamas kaip gimęs asmuo iki 18 metų, o vaisius iki gimimo momento nevadinamas vaiku.

Nors vaiko gyvybės ir saugumo užtikrinimo klausimai laikomi pačiais svarbiausiais, mokslinėje literatūroje daug dėmesio skiriama vaiko identitetui, jo orumui. Kairienė ir Žiemienė (2007) teigia, kad įgyvendinti vaiko vystymosi prielaidas įmanoma tik rodant pagarbą žmogiškajam orumui, nesvarbu, ar jos nukreiptos pasirengti ateičiai – suaugusiojo gyvenimui, ar vaiko dabarčiai. Navaitis, Kairienė ir Gaidys (2015) konstatuoja, kad vaiko orumas negali būti kvestionuojamas prisidengiant kilniais ugdymo ar kitais tikslais (pavyzdžiui, pateisinant fizines bausmes), jis privalo būti pripažįstamas. Konvencijoje deklaruojamas požiūris į vaiką kaip savarankišką, autonomišką, pagarbos vertą asmenybę: net ir suteikus teisę tėvams vadovauti vaikui įgyvendinant savo teises, vaikas išlieka asmenybe, kurios orumas ir asmeninės pažiūros yra gerbiamos panašiai kaip gerbiamas suaugusio žmogaus orumas ir pažiūros.

Kaip matyti iš 1 lentelės, vaiko teisių apsaugos principai yra įtvirtinti nacionaliniuose teisės aktuose. Vis dėlto teisės aktų nepakanka, kad vaiko teisės būtų tinkamai saugomos. Dėl šios priežasties valstybėse (taip pat ir Lietuvoje) veikia institucijos, kurių pareiga yra užtikrinti vaiko teisių įgyvendinimą bei apsaugą, prižiūrėti, kaip laikomasi įstatymuose įtvirtintų vaiko teisių apsaugos principų.

Lietuvoje pagrindinės vaiko teisių apsaugą užtikrinančios valstybės institucijos yra (Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 2017, AR 2020-01-01):

- **Lietuvos Respublikos Seimas**, kuris dalyvauja formuojant vaiko teisių apsaugos politiką, priima vaiko teisių apsaugą reglamentuojančius įstatymus ir kitus teisės aktus, vykdo jų įgyvendinimo parlamentinę kontrolę (47 straipsnis),
- **Vyriausybė**, kuri užtikrina vaiko teisių apsaugos politikos įgyvendinimą, koordinuoja ministerijų ir Vyriausybės įstaigų veiklą (47 straipsnis),
- **Vaiko teisių apsaugos kontrolierius**, kuris vykdo vaiko teisių ir jo teisėtų interesų užtikrinimo ir apsaugos priežiūrą ir kontrolę, tiria jų pažeidimo atvejus, siekia gerinti vaiko teisių apsaugos padėtį Lietuvoje (47 straipsnis),
- **Prokuratūra**, kuri atlieka ikiteisminius tyrimus ir jiems vadovauja; valstybinį kaltinimą baudžiamosiose bylose palaiko ir viešąjį interesą gina prokurorai, turintys specialiųjų žinių, reikalingų darbui su vaikais (49 straipsnis),
- **Socialinės apsaugos ir darbo ministerija**, kuri dalyvauja formuojant vaiko teisių apsaugos politiką, atsako už ją ir koordinuoja jos įgyvendinimą, formuoja šeimos politiką ir koordinuoja jos įgyvendinimą (48 straipsnis),
- Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai pavaldi **Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba**, kuri pati ar per struktūrinius padalinius atlieka konkrečius veiksmus įgyvendindama vaiko teisių apsaugos politiką savivaldybių teritorijose bei dalyvaudama formuojant valstybės politiką vaiko teisių apsaugos srityje (50 straipsnis),
- **Tarpžinybinė vaiko gerovės taryba**, kuri yra kolegiali institucija, siekianti gerinti valstybės ir savivaldybių institucijų bei įstaigų veiklos koordinavimą, jų bendradarbiavimą su nevyriausybinėmis organizacijomis ir teisės aktų įgyvendinimą vaiko teisių apsaugos srityje (51 straipsnis),
- **kitos ministerijos** (t.y. Teisingumo ministerija, Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, Sveikatos apsaugos ministerija bei Vidaus reikalų ministerija), kurios pagal savo kompetenciją ir valdymo sritis užtikrina tinkamą vaiko teisių ir jo teisėtų interesų apsaugą, rūpinasi atitinkamų paslaugų vaikams prieinamumu, teikia siūlymus Vyriausybei ir kt. dėl teisės aktų tobulinimo (49 straipsnis).

Lietuvoje veikianti vaiko teisių apsaugos sistema išsamiai aptariama 2 šio darbo skyriuje.

Apibendrinant vaiko teisių apsaugos sampratą darytina išvada, jog egzistuoja tvirtas suvokimas, kad nepaisant turimų teisių ir galimybių jas ginti, daugeliu atveju vaikas nepajėgus savo teisių ginti pats, todėl jam reikalinga tėvų, globėjų, valstybės pagalba. Taip pat svarbiausiuose dokumentuose – Vaiko teisių konvencijoje ir Lietuvos vaiko teisių pagrindų įstatyme – numatyta, kas, kokiais atvejais ir kokiais būdais konkrečiose situacijose turi rūpintis vaiko teisių apsauga. Iš esmės – kada atsakomybė tenka tėvams ar vaiko globėjams, o kada – valstybei. Pripažįstama, kad vaiko teisių apsaugai svarbi tinkama teisinė sistema, o taip pat efektyvios valstybės institucijos, užtikrinančios vaiko teisių įgyvendinimą ir apsaugą. Taip pat svarbus tinkamas bei pakankamas visuomenės informavimas apie vaiko teises ir būtinybę jas saugoti.

2. VAIKO TEISIŲ APSAUGOS SISTEMOS BRUOŽAI

2.1. Vaiko teisių apsaugos reglamentavimas

Lietuvai 1995 metais ratifikavus Vaiko teisių konvenciją (1989), šalis prisiėmė visas pareigas, susijusias su šio dokumento nuostatų įgyvendinimu. Kitaip tariant, Lietuva įsipareigojo nuo deklaracijų ir politinių pareiškimų pereiti prie vaikų padėties gerinimo strategijos (Petrylienė, 2011).

Po šio įvykio iš esmės pakito vaiko, kaip teisės subjekto, teisinis statusas, tačiau Konvencija sunkiai skynėsi kelią į praktinį gyvenimą dėl tam tikrų teisinės sistemos ypatumų, o taip pat – dėl susiklosčiusių šeimos papročių ir tradicijų, inertiškumo mąstant, kad vaikas negali ir neturi daugiau teisių nei jo tėvai arba tėvas (motina), su kuriuo jis gyvena (Stripeikienė, 2003). Kaip įgyvendinti vaiko teises visuomenėje, kuri mano, kad vaiko teisės nėra išskirtinės, kad jas nustato ne valstybė, o tėvai?

Pasak Covell, Howe ir Blokhuis (2018), viešoji politika formuoja vaiko kaimyninę aplinką, mokyklų sistemą, suteikia paramą vaikams ir jų tėvams, nustato vaikų vystymosi kryptis – t.y. kuriama vaikams ir šeimai palanki aplinka, skatintinamas sveikas vaiko vystymasis. Pasak Dudaitės ir Kairienės (2017), vaiko gerovė konkrečioje valstybėje visų pirma priklauso nuo valstybės ir visuomenės požiūrio į vaiką kaip lygiavertį, tačiau pažeidžiamą visuomenės narį, kurio apsauga yra prioritetinga valstybės sritys.

Valstybės požiūrį pirmiausia atspindi teisės aktai, todėl šioje dalyje aptariamas vaiko teisių apsaugos reglamentavimas Lietuvoje.

Lietuvos Respublikos Konstitucijos (1992) III skirsnyje „Visuomenė ir valstybė“ nurodoma, kad „nepilnamečius vaikus gina įstatymas“ (39 straipsnis), „asmenims iki 16 metų mokslas privalomas“ (41 straipsnis), „tėvų teisė ir pareiga – auklėti savo vaikus dorais žmonėmis ir ištikimais piliečiais, iki pilnametystės juos išlaikyti“ (38 straipsnis), „valstybė prižiūri mokymo ir auklėjimo įstaigų veiklą“ (40 straipsnis). Kiti Konstitucijos straipsniai vaikams dažniausiai tinka tiek pat, kiek ir visiems kitiems Lietuvos piliečiams, t.y. vaikai neišskiriami kaip specifinė grupė. Be to, Konstitucijoje nenumatomi konkretūs būdai, kaip vaiko teisių apsauga įgyvendinama, todėl svarbiausia Konstitucijoje įtvirtinta nuoroda į vaikų teisių apsaugą laikytinas teiginys, jog nepilnamečius vaikus gina įstatymas.

Vienas pirmųjų įstatymų – netrukus po Konvencijos ratifikavimo priimtas pirmasis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (1996), kurio tikslas – gerinti vaiko teisinę apsaugą šalyje ir nustatyti su Lietuvos Respublikos Konstitucija, teisės normomis ir principais

suderintus vaiko teisių ir laisvių gynimo pagrindus. Pasak Stripeikienės (2003), Vaiko teisių pagrindų įstatymas tapo pirmuoju svarbiu žingsniu Lietuvoje praktiškai ginant vaiką kaip savarankišką teisės subjektą.

Įstatyme buvo įtvirtintos „pagrindinės vaiko teisės, laisvės bei pareigos, šių teisių ir laisvių apsaugos bei gynimo svarbiausios garantijos“. Numatyta, kad įstatymas taip pat „reguliuoja vaiko elgesio kontrolės bei jo atsakomybės pagrindines sąlygas, nustato tėvų, kitų fizinių ir juridinių asmenų atsakomybės už vaiko teisių pažeidimus bendrąsias nuostatas, vaiko teisių apsaugos institucijų sistemą ir jų veiklos teisinius pagrindus“.

Pirmasis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas rėmėsi ne tik Vaiko teisių konvencija bei Konstitucija, bet ir Jungtinių Tautų Organizacijos Vaiko teisių deklaracija (1959) ir kitomis tarptautinės teisės normomis bei principais, jame atsižvelgiama į „specifinę vaiko padėtį šeimoje ir visuomenėje, nacionalinės teisės tradicijas“.

Aktualioje Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo versijoje (2017, AR 2020-01-01) nurodoma jau pakitusi įstatymo paskirtis – „užtikrinti vaiko teisių ir laisvių įgyvendinimą, gynimą ir apsaugą, stiprinti tėvų ir kitų vaiko atstovų pagal įstatymą atsakomybę ir galimybes rūpintis vaiku, užtikrinti vaiko interesus, nustatyti pagalbos vaikui ir šeimai ar kitiems jo atstovams pagal įstatymą organizavimo pagrindus, (...) apibrėžti vaiko teisių užtikrinimo ir apsaugos mechanizmus, vaiko teisių apsaugos sistemos institucijas, jų veiklos teisinius pagrindus ir bendrąsias atsakomybės už vaiko teisių pažeidimus nuostatas“.

Svarbu pastebėti, kad aktualioje įstatymo versijoje, išanginėje dalyje nebėra įvardinamos vaiko pareigos – tik teisės ir laisvės. Pasak Kairienės (2012b), apskritai vienintelė vaiko pareiga yra nepažeisti kito asmens teisių, ji atsiranda tuomet, kai vaikas sugeba suprasti savo ir kitų teises, įvertinti, kokie veiksmai pažeidžia kitų asmenų teises, taigi vaiko gebėjimas susilaikyti nuo veiksmų, pažeidžiančių kitų asmenų teises, priklauso nuo jo amžiaus ir brandos.

Vaiko teises ir jų apsaugą Lietuvoje reglamentuoja ne tik Konstitucija ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, bet ir kiti įstatymai bei teisės aktai. Pasak Petrylienės (2011), vaiko teisių apsauga yra sudėtinė žmogaus teisių sistemos dalis, todėl vaikų teisės įtvirtintos ne tik specialiai tam skirtais nacionaliniais ir tarptautiniais teisės aktais, bet ir civiliniais, baudžiamaisiais, darbo, socialinės apsaugos ir kitais įstatymais. Pagrindiniai iš jų nurodomi vaiko teisių apsaugos įstatymo (2017, AR 2020-01-01) 23 ir 29 straipsniuose (2 lentelė).

2 lentelė. Vaiko teisių apsaugą reglamentuojantys teisės aktai

Vaiko teisės	Vaiko teises užtikrinantys teisės aktai
Teisė į formalųjį ir neformalųjį švietimą, savišvietą, švietimo pagalbos teikimą	Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas (2011, AR 2015-07-10) ir kiti teisės aktai
Sveikatos priežiūra	Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas (2002, AR 2020-01-01) ir kiti sveikatos priežiūrą reguliuojantys įstatymai bei teisės aktai
Vaiko kilmės nustatymas, vaiko ir vaiko tėvų ar kitų jo atstovų pagal įstatymą tarpusavio teisės ir pareigos, įvaikinimo, globos (rūpybos), kiti civiliniai teisiniai santykiai	Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000, AR 2020-01-01), Civilinės būklės aktų registravimo tvarkos įstatymas (2015, AR 2019-09-01) ir kiti teisės aktai
Mokinių nemokamo maitinimo ir kitos paramos mokinio reikmenims įsigyti skyrimo sąlygos, jos dydžiai ir finansavimas	Lietuvos Respublikos socialinės paramos mokiniams įstatymas (2006, AR 2020-01-01)
Vaikų įdarbinimas, sveikatos patikrinimas ir jų galimybės dirbti konkretų darbą	Lietuvos Respublikos darbo kodeksas (2016, AR 2020-01-01), Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas (2003, AR 2019-12-11), kiti įstatymai ir teisės aktai
Vaiko apsauga nuo smurto artimoje aplinkoje	Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas (2011, AR 2018-07-01)
Vaiko autoriaus teisių į jo kūrinis įgyvendinimas ir apsauga, vaiko teisės į jo išradimus apsauga	Lietuvos Respublikos autorių teisių ir gretutinių teisių įstatymas (2003), Lietuvos Respublikos patentų įstatymas (1994, AR 2018-05-01)
Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros priemonių sistema	Lietuvos Respublikos vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatymas (2007, AR 2018-07-01) ir kiti teisės aktai
Apsauga nuo nusikalstamų veikų	Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000, AR 2020-01-01) ir Baudžiamojo proceso kodeksas (2002, AR 2020-01-01)
Vaiko teisių pažeidimai švietimo, sveikatos priežiūros įstaigose ir kitose institucijose bei įstaigose	Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000, AR 2020-01-01), Administracinių nusižengimų kodeksas (2015, AR 2020-01-02), Civilinis kodeksas (2000, AR 2020-01-01) ir kiti teisės aktai

Šaltinis: parengė autorė, pagal Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą (2017, AR 2020-01-01)

Kaip matyti iš 2 lentelės, vaiko teisių apsauga įtvirtinta pagrindiniuose šalies įstatymuose – Administracinių nusižengimų kodekse, Civiliniame kodekse, Baudžiamajame kodekse, taip pat Švietimo įstatyme, Darbo kodekse, Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme, Vaiko minimalios ir vidutinės priežiūros įstatyme, sveikatos priežiūrą reguliuojančiuose įstatymuose bei kituose įstatymuose ir juos papildančiuose teisės aktuose. Verta paminėti ir tai, kad Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymu (2017, AR 2020-01-01) įgyvendinama 2011 m. Europos Parlamento ir Tarybos direktyva 2011/93/ES dėl kovos su seksualine prievarta prieš vaikus, jų seksualiniu išnaudojimu ir vaikų pornografija.

Siekiant išanalizuoti vaiko teisių apsaugos reglamentavimą, svarbu apžvelgti (išsami reformos analizė pateikiama 3 skyriuje) aukščiau paminėtus teisės aktus, vaiko teisių apsaugą

juose, o tuo pačiu – aptarti problematiką: kodėl vaiko teisių apsaugos sistema nebuvo pakankamai efektyvi, kokius vaiko teisių apsaugos srities reglamentavimo pakeitimus inicijavo atsakingos institucijos, koks buvo reglamentavimo pakeitimų procesas. Svarbiausiu dokumentu šioje analizėje laikomas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (2017, AR 2020-01-01).

2.1.1. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas

1996 metais priėmus Vaiko teisių pagrindų įstatymą, pirmą kartą aiškiai reglamentuota vaiko teisių apsauga: garantijos besimokantiems ir dirbantiems vaikams, nustatytos svarbiausios vaiko teisių apsaugos nuo neigiamos socialinės aplinkos garantijos, pagrindiniai fizinių ir juridinių asmenų teisinės atsakomybės už vaiko teisių pažeidimus principai.

2000 m. buvo priimtas Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas (2000, AR 2000, AR 2019), kuriuo sukurta Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga bei kontrolieriaus pareigybė. Be kitų funkcijų, Vaiko teisių apsaugos kontrolierius kasmet iki balandžio 1 d. privalo raštu pateikti praėjusių metų veiklos ataskaitą ir paskelbti ją viešai. Išsamios kontrolieriaus ataskaitos suteikia galimybę stebėti vaiko teisių apsaugos reglamentavimo pokyčius nuo 2000 metų iki šiol.

Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas savo išvadose Lietuvai (2013) rekomendavo peržiūrėti tuo metu parengtą Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo projektą, kad jame geriau atsispindėtų Konvencijos principai ir nuostatos, kuriomis įtvirtinamas vaiko kaip teisių turėtojo statusas, ragino greičiau priimti patikslintą įstatymo projektą ir kitus teisės aktus, kad šie visiškai atitiktų Konvenciją. Kartu buvo pateikta konkrečių rekomendacijų vaiko teisių apsaugos srities reglamentavimui, tokių kaip (Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto išvados, 2013):

- įgyvendinti diskriminaciją draudžiančius teisės aktus ir imtis skubių priemonių, skirtų užkirsti kelią diskriminacijai prieš, *inter alia*, socialinėje atskirtyje arba nepatogioje socialinėje padėtyje esančius vaikus;
- pataisyti savo teisės aktus ir nacionalinėje teisėje aiškiai įrašyti „geriausius vaiko interesus“ ir aiškiau nurodyti vaiko teisę turėti geriausius jos / jo interesus, į kuriuos, kaip nustatyta Konvencijoje, reikia atsižvelgti pirmiausia;
- imtis priemonių sustiprinti vaiko teisę būti išklausytam;
- imtis visų priemonių, kad anonimiško vaiko atsisakymo („gyvybės langelių“) praktika būtų nutraukta ir būtų sparčiai skatinamos ir stiprinamos alternatyvos;

- užtikrinti, kad naujuose teisės aktuose būtų draudžiama taikyti visų formų fizinės bausmės bet kokioje aplinkoje, ypač namuose ir alternatyvios priežiūros įstaigose, o savo teisės aktuose numatyti vykdymo užtikrinimo mechanizmus;
- panaikinti visų formų smurtą prieš vaikus;
- užtikrinti, kad jos teisės aktai, politika ir praktika atitiktų, *inter alia*, Konvencijos 23 ir 27 straipsnius, kad būtų veiksmingai ir be diskriminacijos tenkinami neįgaliųjų vaikų poreikiai;
- ir kt.

Teikdama 2013 metų veiklos ataskaitą ir aptardama Jungtinių Tautų Vaiko teisių komiteto išvadas Vaiko teisių apsaugos kontrolierė E. Žiobienė teigė, jog daugelį šio komiteto nurodytų problemų Lietuvos Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga yra identifikavusi ir apgailestavo, kad situacija, ypač kai kuriose vaiko teisių apsaugos srityje, keičiasi per lėtai – tiek tobulinant teisinį reglamentavimą, tiek sprendžiant teisės aktų praktinio įgyvendinimo problemas (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2013 metų veiklos ataskaita, 2014). Vėliau, 2016 metais, E. Žiobienė teigė, kad per 2015 metus „bendrų pastangų dėka pavyko sutarti dėl kompleksinės pagalbos vaikui ir šeimai teikimo ir prieinamumo (...), tačiau vaiko teisių ir geriausių interesų užtikrinimo, paslaugų vaikui ir šeimai, tėvystės įgūdžių stiprinimo, valstybės paramos šeimai srityse būtini didesni pokyčiai“ (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2015 metų veiklos ataskaita, 2016).

Vis dėlto pokyčiai ir toliau nevyko taip sparčiai, tad kalbėdama apie 2016 metus vaiko teisių apsaugos kontrolierė tvirtino, kad nors 2016 metai buvo siejami su reformomis vaiko teisių srityje, Vaiko teisių pagrindų įstatymo projektas bei kitų įstatymų projektai nebuvo svarstomi taip greitai, kaip norėjosi. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba tikėjosi, kad pavyks įtvirtinti geresnius vaiko teisių užtikrinimo standartus, kad bus uždraustos fizinės bausmės, sukurta alternatyvios globos sistema, konkrečiau reglamentuota vaiko paėmimo iš šeimos bei socialinio darbo su šeima tvarka ir kita, tačiau dėl pastabų šiems projektams ir pasiūlymų jų tobulinimui gausos vienos kadencijos Seimas įstatymų nepriėmė, o naujosios kadencijos Seimas grąžino projektus tobulinti (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2016 metų veiklos ataskaita, 2017).

Taigi ne vienerius metus buvo inicijuojami Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pokyčiai, tačiau dėl įvairių priežasčių jie nebūdavo priimti. Galiausiai reformą paskatino rezonansinis įvykis – smurtinė vaiko mirtis 2017 metais, kuri išprovokavo visuomenės aktyvumą, žiniasklaidos dėmesį ir aktyvias valdžios diskusijas, po kurių 2017 metais priimta nauja Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo redakcija ir visa eilė lydinčiųjų įstatymų (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2017 metų veiklos ataskaita, 2018).

Naujasis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas įsigaliojo nuo 2018 m. liepos 1 dienos (priimtas Lietuvos Respublikos Seime 2017-09-28), o nuo 2020 m. sausio 1 d. pilnai įsigaliojo įstatymo pataisos (priimtos 2019-04-11). Šie pakeitimai laikomi esminiais Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimais.

Naujajame Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2017) buvo nuspręsta neperduoti valstybinės vaiko teisių apsaugos funkcijos savivaldybėms ir centralizuoti vaiko teisių apsaugos sistemos valdymą bei jos koordinavimą, uždraustos fizinės baudmės ir visų rūšių smurtas, įskaitant psichologinį, įteisinta nauja „profesionalių globėjų“ globos forma – socialiniai globėjai, įsigaliojo draudimai labai mažo amžiaus vaikų ir kūdikių globai sveikatos priežiūros įstaigose ir apribotos galimybės nustatyti šios amžiaus grupės vaikų globą globos institucijose, nuspręsta vaikus baudžiamuosiuose procesuose apklausti tik su psichologo pagalba, reglamentuotas socialinio darbo su vaiku ir šeima atvejo vadybos procesas, nustatytas reagavimo į pranešimus dėl galimo vaiko teisių pažeidimo mechanizmas bei nenutrūkstantis vaiko teisių apsaugos užtikrinimas, teritoriniams vaiko teisių apsaugos skyriams visą parą reaguojant į gaunamus pranešimus ir kt. (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2017 metų veiklos ataskaita, 2018; Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2018 metų veiklos ataskaita, 2019).

Įstatymo įsigaliojimo procesas taip pat nebuvo sklandus. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2018 metų veiklos ataskaitoje (2019) teigiama, kad priėmus įstatymą buvo susidurta su daugybe iššūkių dėl „finansinių ir žmogiškųjų resursų, laiko stokos, veiklos klaidų, prasto bendradarbiavimo, sukėlusių aštrias diskusijas vaiko teisių apsaugos užtikrinimo klausimais visuomenėje, žiniasklaidoje ir politikoje“. Dėl šių priežasčių 2019-04-11 buvo priimti įstatymo pakeitimai (Nr. XIII-2035), apžvelgiami 3 lentelėje.

3 lentelė. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimai

Pakeitimų sritis	2019-04-11 pakeitimai Nr. 2035
I skyrius. Bendrosios nuostatos, sąvokos	<ul style="list-style-type: none"> • Pakeisti sąvokų apibrėžimai: fizinės baudmės apibrėžimas, mobiliosios komandos apibrėžimas, smurto prieš vaiką apibrėžimas, psichologinio smurto apibrėžimas, nepriežiūros apibrėžimas; • apibrėžta „reikšminga žala sveikatai“, „vaiko laikinoji priežiūra“; • patikslinti kai kurie vaiko teisių ir laisvių apsaugos įgyvendinimo principai (4 str.): geriausių vaiko interesų prioriteto, biologinės šeimos prioriteto, individualizavimo, kokybiškos pagalbos prieinamumo, pagalbos viršenybės.
II skyrius. Pagrindinių vaiko teisių ir laisvių įgyvendinimas	<ul style="list-style-type: none"> • Patikslinti kai kurių vaiko teisių ir laisvių įgyvendinimo principai (6–24 str.): „Vaiko teisė į identišumą ir jo išsaugojimą“, „Vaiko teisė gyventi ir bendrauti su savo tėvais ir giminaičiais“ ir „Vaiko teisė į socialinę apsaugą ir valstybės finansinę paramą“.
III skyrius. Vaiko socialinė aplinka	<ul style="list-style-type: none"> • Pakeisti darbo su vaikais apribojimai (30 str.).
IV skyrius. Tėvų ir kitų atstovų pagal įstatymą	<ul style="list-style-type: none"> • Pakeisti 31–32 str., kuriuose aptariamos pagrindinės vaiko tėvų ir kitų vaiko

atsakomybė	atstovų pagal įstatymą teisės, pareigos ir atsakomybė.
V skyrius. Vaiko teisių apsaugos užtikrinimas	<ul style="list-style-type: none"> • Pakeisti 33–36 str., kuriuose aptariamas vaiko teisių apsaugos užtikrinimas, pranešimo apie galimą vaiko teisės pažeidimą nagrinėjimas, o taip pat ši dalis papildyta penkiais naujais straipsniais: 1) vaiko situacijos vertinimas, 2) veiksmai nustačius būtinybę vertinti pagalbos vaikui ir (ar) šeimai poreikį, 3) veiksmai nustačius vaiko apsaugos poreikį, 4) vaiko laikinoji priežiūra ir 5) vaiko paėmimo iš jo tėvų ir kitų vaiko atstovų pagal įstatymą tvarka; • pakeisti 37 ir 41 str., susiję su atvejo vadybos organizavimu; • pakeisti 42 ir 43 str., susiję su teismo leidimu ir vaiko laikinu apgyvendinimu.
VI skyrius. Teisę pažeidusių vaikų teisės	<ul style="list-style-type: none"> • -
VII skyrius. Vaiko teisių apsaugą užtikrinančios institucijos	<ul style="list-style-type: none"> • Pakeisti 49 ir 50 str., t.y. kai kurių valstybės institucijų kompetencija.

Šaltinis: parengė autorė, pagal Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą (2017, AR 2020-01-01)

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija savo pranešime (Seimas priėmė pataisytą Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą: kas keisis, 2019-04-10) teigė, kad pagrindinis pokytis – grėsmės lygių atsisakymas ir perėjimas prie šeimos ir vaiko poreikių vertinimo, dėl šių priežasčių atsiranda pagalbos šeimai poreikis (teikiama pagalba šeimai) ir vaiko apsaugos poreikis (stengiamasi laipsniškai užtikrinti vaiko saugumą pirmiausia išnaudojant giminaičių pagalbą).

Kitaip tariant, pagrindinė pakeitimų dalis tenka Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (2017) V skyriui „Vaiko teisių apsaugos užtikrinimas“. Šioje dalyje patvirtinti 5 nauji straipsniai, kuriuose aptariamas:

- 1) vaiko situacijos vertinimas: kas ir kokiais atvejais gali vertinti pagalbos vaikui ir (ar) šeimai poreikį arba vaiko apsaugos poreikį, kokiais atvejais nustatomas vaiko apsaugos poreikis, kokiais būdais atliekamas vertinimas, kas turėtų būti išklaustyti vertinimo procese;
- 2) veiksmai nustačius būtinybę vertinti pagalbos vaikui ir (ar) šeimai poreikį: kas ir kokių veiksmų imasi;
- 3) veiksmai nustačius vaiko apsaugos poreikį: kas ir kokių veiksmų imasi, jeigu nustatomas vaiko apsaugos poreikis, kokios institucijos dalyvauja, koks atvejo vadybininko ir mobiliosios komandos vaidmuo, vaiko galimybės bendrauti su tėvais užtikrinimas;
- 4) vaiko laikinoji priežiūra: kas ir kokiomis priemonėmis užtikrina saugią vaikui aplinką, kai nustatytas vaiko apsaugos poreikis, kaip pirmenybė teikiama artimiesiems (vienam iš tėvų, giminaičiams), kaip, kiek laiko, kokiais būdais taikomos laikinosios priežiūros priemonės;

- 5) vaiko paėmimo iš jo tėvų ir kitų vaiko atstovų pagal įstatymą tvarka: kokiais atvejais vaikas gali būti paimtas iš tėvų, kaip vyksta šis procesas, kas jame dalyvauja, kaip teikiama informacija ir skundai, kokių principų laikomasi ir kt.

Atsiradus naujam institutui – vaiko laikinajai priežiūrai – taip pat buvo patvirtintas Vaiko laikinosios priežiūros tvarkos aprašas (2019), pagal kurį, nustatčius vaiko apsaugos poreikį, vaikas perduodamas vienam iš tėvų (nekeliančiam pavojaus), giminaičiams ar kitiems su vaiku emociniais ryšiais susijusiems asmenims laikinai priežiūrai vaiko ir jo tėvų gyvenamojoje vietoje *arba* jį priežiūrinčių asmenų gyvenamojoje vietoje *arba* socialinę priežiūrą teikiančioje socialinių paslaugų įstaigoje (6 str.). Kitaip tariant, stengiamasi atskirti vaiką nuo pavojaus, bet tuo pačiu – užtikrinti jam kuo emociškai saugesnę aplinką su kitais artimaisiais, užuot paskyrus svetimų asmenų globą.

Apibendrinus galima teigti, kad dabartinis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas (2017, AR 2020-01-01) nuo pradinės versijos pasikeitė iš esmės. Apie būtinuosius pokyčius vaiko teisių apsaugos reglamentavimo srityje kalbėjo Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas (2013), taip pat – Lietuvos vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga (ypač 2014–2018 metais), tačiau pokyčiai vyko lėtai iki rezonansinio įvykio 2017 metais, po kurio buvo priimtas atnaujintas įstatymas. Dėl iššūkių, kilusių įstatymui įsigaliojus, 2019 metais buvo priimtas atnaujinimų paketas, kurio esminis pokytis – grėsmės lygių atsisakymas ir perėjimas prie šeimos ir vaiko poreikių vertinimo.

2.1.2. Kiti vaiko teisių apsaugą reglamentuojantys dokumentai

Vaiko teisių apsaugai teikiama ypatinga reikšmė, be to, vaikas turi ir visas (su tam tikromis išimtimis) žmogaus teises, todėl šių teisių apsaugą reglamentuoja daugybė įstatymų ir teisės aktų. Pagrindiniais pagal Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą (2017, AR 2020-01-01) laikytini šie:

- Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas;
- Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas;
- Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas;
- Lietuvos Respublikos švietimo įstatymas;
- Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas;
- Lietuvos Respublikos darbo kodeksas;
- Lietuvos Respublikos apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatymas;
- Kiti įstatymai ir teisės aktai.

Šiame skyrelyje apžvelgiami pagrindiniai su vaiko teisėmis susiję klausimai, patenkantys į aukščiau įvardintų įstatymų ir teisės aktų reglamentavimo sritį.

Civilinė teisė. Lietuvos Respublikos civiliniame kodekse (1996, AR 2020-01-01) dauguma su vaiku susijusių klausimų aptariama trečiojoje knygoje „Šeimos teisė“. Šioje dalyje reglamentuojami tokie šeimos gyvenimo atvejai kaip santuokos sudarymas ir pabaiga, sutuoktinių turtinės teisės ir pareigos, vaikų ir tėvų tarpusavio teisės ir pareigos, kitų šeimos narių teisės ir pareigos, įvaikinimas, globa ir rūpyba, civilinės būklės aktų registravimas (pvz., gimimo, įvaikinimo). Kai kurie klausimai aptariami kitose Civilinio kodekso dalyse, pavyzdžiui, nepilnamečių civilinis veiksnumas – antrojoje knygoje „Asmenys“, atsakomybė už nepilnamečių padarytą žalą – šeštojoje knygoje „Prievolių teisė“ ir t.t.

Vaiko teisės Civiliniame kodekse dauguma atvejų minimos nurodant, kad sprendžiant tam tikrus su vaiku susijusius klausimus dalyvauja vaiko teisių apsaugos institucija. Taip pat Civiliniame kodekse minimos vaiko teisės į kokybišką auklėjimą ir teisė reikšti savo nuomonę: 3.30 straipsnyje konstatuojama, kad „sutuoktiniai privalo išlaikyti ir auklėti savo nepilnamečius vaikus, rūpintis jų švietimu, sveikata, užtikrinti vaiko teisę į asmeninį gyvenimą, asmens neliečiamybę ir laisvę, vaiko turtines, socialines ir kitokias teises, numatytas vidaus ir tarptautinės teisės“, o 3.177 straipsnyje nurodoma, kad „teismas, nagrinėdamas ginčus dėl vaikų, privalo išklausti vaiką, sugebantį išreikšti savo pažiūras, išsiaiškinti vaiko norus“. Minėtos vaiko teisės aiškiai įtvirtintos ir Konvencijoje, ir Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2017, AR 2020-01-01).

Taigi, Civiliniame kodekse aptariamos vaiko teisės ir atsakomybė už jų pažeidimus tais atvejais, kai klausimai yra susiję su civiliniais, daugiausia – šeimos, santykiais.

Baudžiamoji teisė. Lietuvos Respublikos baudžiamajame kodekse (2000, AR 2020-01-01) atskirai reglamentuojami kai kurie su vaiku (nepilnamečiu asmeniu) susiję klausimai. XXIII skyriuje „Nusikaltimai ir baudžiamieji nusižengimai vaikui ir šeimai“ aptariami tokie atvejai kaip vaiko pagrobimas ar vaikų sukeitimas, vaiko pirkimas ar pardavimas, vaiko palikimas, vaiko įtraukimas į nusikalstamą veiką, vaiko įtraukimas vartoti vaistus ar kitas apkvaišinančias priemones, vaiko įtraukimas girtauti, vaiko išnaudojimas pornografijai, piktnaudžiavimas tėvų, globėjo ar rūpintojo arba kitų teisėtų vaiko atstovų teisėmis ar pareigomis, vengimas išlaikyti vaiką.

Baudžiamajame kodekse taip pat aptariami tokie atvejai kaip asmenų, auginančių vaikus, nusižengimai ar nusikaltimai (gali būti taikomos švelnesnės bausmės), poveikio priemonės nepilnamečiams asmenims, o vaikų atskyrimo klausimas, vaikų verbavimas į karo tarnybą, lytinės aistros tenkinimas su nepilnamečiu, disponavimas pornografinio turinio

medžiaga, kurioje vaizduojamas vaikas ir kt. vertinami kaip nusikaltimai, už kuriuos taikoma atsakomybė.

Kitaip tariant, baudžiamajame kodekse aptariami kraštutiniai vaiko teisių pažeidimai – pasikėsinimai į vaiko gyvybę ir sveiką vystymąsi, o taip pat būtinybė saugoti vaiko teises, kai šis yra baudžiamas už nusikaltinimus ar baudžiamuosius nusižengimus.

Administracinė teisė. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodekse (2015, AR 2020-01-02) daugiausia su vaiku (nepilnamečiu asmeniu) susijusių klausimų aptariama VII skyriuje „Nepilnamečių administracinės atsakomybės ypatumai“ ir IX skyriuje „Administraciniai nusižengimai, susiję su vaikais ir šeima“.

Aptariant nepilnamečių administracinę atsakomybę (VII skyrius) nurodoma jos paskirtis (turi atitikti amžių ir brandą, padėti pakeisti gyvenimo būdą ir elgesį, sulaikyti nuo naujų nusižengimų padarymo bei pan.), administracinių nuobaudų ir poveikio priemonių skyrimo nepilnamečiams ypatumai (turi būti atsižvelgiama į amžių, asmenybę bei kitus faktorius), baudų dydis (įprastai baudos dydis lygus pusei įprastos baudos).

Aptariant administracinius nusižengimus, susijusius su vaikais ir šeima (IX skyrius), nurodoma atsakomybė už vaiko teisių pažeidimus, kurie patenka į administracinių nusižengimų lauką (pvz., trukdymas vaikui naudotis savo teisėmis ir laisvėmis), atsakomybė už tėvų valdžios nepanaudojimą ar netinkamą panaudojimą, taip pat už globėjo (rūpintojo) pareigų nevykdymą ar netinkamą vykdymą, atsakomybė už melagingos informacijos suteikimą arba informacijos nepranešimą (pvz., nepranešus apie vaiko teisių pažeidimus), atsakomybė už alkoholinių, energetinių gėrimų, tabako gaminių nupirkimą ar kitokią perdavimą nepilnamečiams, atsakomybė už neigiamą poveikį nepilnamečiams darančiosios viešosios informacijos žymėjimo ar skleidimo reikalavimų pažeidimus, atsakomybė už kliudymą vaikui mokytis (iš esmės, už vengimą leisti į mokyklą vaiką iki 16 metų arba kliudymą vaikui iki 16 metų mokytis pagal pradinio ir pagrindinio ugdymo programas).

Galima teigti, kad Administracinių nusižengimų kodekse aptariami netiesioginiai vaiko teisių pažeidimai, dėl kurių visgi kyla tiesioginė žala vaiko socialinei, dvasinei ir dorovinei gerovei, galimas jo fizinio bei psichinio vystymosi sutrikdymas.

Švietimas. Lietuvos Respublikos švietimo įstatyme (1991, AR 2020-01-01) vaikas suvokiamas kaip švietimo sistemos dalyvis, daugeliu atveju – mokinys. Su juo susiję klausimai daugiausia aptariami 2 skirsnyje „Švietimo sistemos sandara“, 3 skirsnyje „Švietimo prieinamumas ir kokybė“ bei 5 skirsnyje „Mokinio, tėvų (globėjų, rūpintojų), mokytojo ir kito švietimo teikėjo teisės ir pareigos“.

Pagal Švietimo įstatymą, vaikas gali būti ugdomas pagal ikimokyklinio, priešmokyklinio, pradinio, pagrindinio ir vidurinio ugdymo programą, kai kuriais atvejais –

pagal profesinio mokymo programą (kuri skirta ne jaunesniems nei 14 metų vaikams), aptariamas vaikų, turinčių specialiųjų ugdymosi poreikių, ugdymas ir neformalusis vaikų švietimas. Įstatyme taip pat aptariama pagalba vaikui (mokiniui): psichologinės, socialinės pedagoginės, specialiosios pedagoginės ir specialiosios pagalbos teikimas, sveikatos priežiūros teikimas mokykloje, apsauga nuo smurto švietimo įstaigose, pranešimai apie patyčias ar draudžiamą skleisti informaciją kibernetinėje erdvėje.

Aptariant švietimo prieinamumo ir kokybės klausimus nurodoma, kad valstybė garantuoja priešmokyklinį, pradinį, pagrindinį ir vidurinį ugdymą, t.y. kiekvienas vaikas turi galimybę mokytis. Be to, kiekvienas vaikas turi teisę pasirinkti švietimo programas, skirtingus jų variantus, mokyklą, mokymosi formą, jis gali mokytis pasirenkamųjų dalykų, laisvai renkasi neformaliojo švietimo programas ir savišvietą. Kiekvienam piliečiui garantuojamas mokymas valstybine kalba ir jos mokymasis, o tautinėms mažumoms priklausantiems mokiniams sudaromos sąlygos puoselėti tautinį, etninį ir kalbinį identitetą, mokytis gimtosios kalbos, istorijos ir kultūros. Švietimas prieinamas ir socialinę atskirtį patiriantiems asmenims, specialiųjų poreikių turintiems mokiniams, riboto judrumo asmenims, visiems mokiniams taikomos tam tikros lengvatos.

Vaiko teisių kontekste yra svarbios vaiko kaip mokinio teisės bei suaugusiųjų pareigos, skirtos toms teisėms apsaugoti. 4 lentelėje įvardinamos pagrindinės vaiko (mokinio) teisės bei tėvų (globėjų ar rūpintojų) ir mokytojų pareigos (atsakomybė).

4 lentelė. Mokinio teisės, tėvų ir mokytojų pareigos

Mokinio teisės (46 straipsnis)	Tėvų (globėjų, rūpintojų) pareigos (47 straipsnis)	Mokytojų pareigos (48 straipsnis)
<ul style="list-style-type: none"> • Nemokamai gauti informaciją apie mokyklas, programas, mokymosi formas; • mokytis mokykloje arba savarankiškai; • gauti geros kokybės švietimą, pasirinkti papildomų programų modulius; • į apsaugą nuo smurto, psichologinę, socialinę pedagoginę ir kitą pagalbą; • mokytis saugioje aplinkoje; • būti nešališkai vertinamas; • dalyvauti mokyklos savivaldoje ir kt. 	<ul style="list-style-type: none"> • Vaiką, kuriam sueina 6 (tam tikrais atvejais – 7) metai leisti mokytis pagal priešmokyklinio ugdymo programą; • sudaryti vaikui sveikas ir saugias sąlygas, gerbti asmenybę, apsaugoti nuo smurto, prievartos, išnaudojimo ir kt.; • bendradarbiauti su švietimo teikėjais ir kitais specialistais, vykdyti jų rekomendacijas; • ugdyti vaiko vertybines orientacijas, kontroliuoti ir koreguoti jo elgesį; • užtikrinti vaiko parengimą mokyklai ir mokymąsi iki 16 metų; • užtikrinti vaiko mokyklos lankymą ir kt. 	<ul style="list-style-type: none"> • Užtikrinti mokinių saugumą, geros kokybės ugdymą; • ugdyti tvirtas mokinių dorovės, pilietines, tautines ir patriotines nuostatas, pagarbą tėvams, savo kultūriniam identitetui ir kt.; • ugdyti remdamasis mokinių gebėjimais ir polinkiais, stiprinti mokymosi motyvaciją ir pasitikėjimą savo gebėjimais, suteikti pagalbą ir kt.; • nešališkai vertinti mokinių mokymosi pasiekimus, informuoti apie mokymosi pažangą; • informuoti tėvus (globėjus, rūpintojus) apie jų vaiką; • gerbti mokinį kaip asmenį, nepažeisti jo teisių ir teisėtų interesų ir kt.

Šaltinis: parengė autorė, pagal Lietuvos Respublikos švietimo įstatymą (1991, AR 2020-01-01)

Kaip matyti iš 3 lentelės, mokinių teises įprastai turėtų užtikrinti tėvai ir (arba) mokytojai. Pavyzdžiui, vaiko (mokinio) teisę mokytis mokykloje arba savarankiškai turėtų garantuoti tėvų pareiga užtikrinti vaiko mokymąsi iki 16 metų, užtikrinti jo mokyklos lankymą, o vaiko teisę būti nešališkai vertinamam turėtų garantuoti mokytojo pareiga nešališkai vertinti mokinių mokymosi pasiekimus ir pan.

Kaip jau minėta, apskritai Švietimo įstatyme vaikas suvokiamas kaip švietimo sistemos dalyvis, tad juo rūpinamasi tol ir tiek, kiek jis dalyvauja šioje sistemoje. Mokymąsi privaloma užtikrinti tik nuo 6 (7) iki 16 metų amžiaus, be to, vaikas turi ir kitų vaidmenų, jis nėra tik mokinys, tad dalis vaiko gyvenimo nepatenka į šio įstatymo veikimo ribas. Visgi įstatymas užtikrina vieną iš svarbių vaiko teisių – teisę mokytis, o tuo pačiu rūpinamasi kitomis vaiko teisėmis, tokiomis kaip vaiko teisė į identiškumą, į asmens neliečiamybę ir kt.

Darbas. Lietuvos Respublikos darbo kodekse (2016, AR 2020-01-01) didesnis dėmesys skiriamas ne pačiam vaikui, o dirbantiems asmenims, auginantiems vaikus. Jiems suteikiamos papildomos poilsio dienos, kitos lengvatos, ribojamos galimybės nutraukti darbo sutartį su šiais asmenimis. Taip pat Darbo kodekse aptartas vaikų darbas. Numatyta, kad asmuo, sulaukęs 16 metų (išskyrus įstatymų nustatytas išimtis) įgyja darbinį teisnumą ir veiksnumą (21 straipsnis), darbuotojams iki 18 metų suteikiamos ilgesnės atostogos (138 straipsnis), taikomi tam tikri darbo sąlygų ir laiko apribojimai (114, 118 straipsniai), numatytas išskirtinis saugos ir sveikatos organizavimas.

Darbuotojų saugą ir sveikatą reglamentuoja Lietuvos Respublikos darbuotojų saugos ir sveikatos įstatymas (2003, AR 2019-12-11). Šio įstatymo II dalies V skyriuje aptariamos asmenų iki aštuoniolikos metų ir kitų atskirų darbuotojų grupių saugos ir sveikatos garantijos. Šio įstatymo 36 straipsnyje numatyta, kad:

- vaikų darbas yra draudžiamas, išskyrus tam tikrus lengvus darbus, neturinčius neigiamo poveikio vaikui;
- įdarbinant vaiką (asmenį iki 18 metų) privalu vadovautis Vyriausybės patvirtintu Asmenų iki aštuoniolikos metų įdarbinimo, darbo ir profesinio parengimo organizavimo tvarkos, vaikų įdarbinimo sąlygų aprašu (2017);
- nustatoma kitokia darbo laiko trukmė, draudžiamas darbas prieš pamokas ir jų metu, darbas naktį;
- suteikiama daugiau laiko poilsiui ir atostogoms.

Darytina išvada, kad darbas suvokiamas kaip tam tikra grėsmė vaiko gyvybei ir tinkamam vystymuisi, todėl dirbti leidžiama tik pritaikius išimtis ir laikantis žymiai griežtesnių reikalavimų, lyginant su dirbančiais pilnamečiais asmenimis.

Sveikatos priežiūra. Lietuvos Respublikos visuomenės sveikatos priežiūros įstatyme (2002, AR 2020-01-01) vaikams kaip atskirai grupei yra skirtas 36 straipsnis, kuriame aptariama vaikų sveikatos sauga ir stiprinimas. Vaikų sveikatos sauga Lietuvoje įgyvendinama trimis būdais:

- užtikrinant tinkamas sąlygas vaikų sveikatai saugoti bei stiprinti ugdymo įstaigose;
- užtikrinant visiems vaikams tinkamą sveikatos priežiūrą;
- didinant visų vaikų imunitetą užkrečiamoms ligoms, nuo kurių skiepijama.

Pagal Lietuvos Respublikos sveikatos sistemos įstatymą (1994, AR 2020-01-01), Lietuvos sveikatos priežiūros įstaigos privalo per nustatytą laiką tikrinti vaikų iki 16 metų sveikatą (18 straipsnis), o Lietuvos gyventojai privalo rūpintis savo nepilnamečių vaikų (įvaikių, globotinių) sveikata (85 straipsnis).

Svarbu pastebėti, kad daugelyje teisės aktų straipsnių vaiko teisės ir atsakomybė siejama su jo amžiumi ar branda. Kaip jau minėta anksčiau, vaiko amžiaus ir (ar) brandos kriterijus yra esminis vertinant jo gebėjimą suprasti ir savo, ir kitų asmenų teises, įvertinti savo veiksmų padarinius (Kairienė, 2012b).

Galima daryti išvadą, kad visi minėti įstatymai yra orientuoti į vaiko teisių užtikrinimą ir apsaugą, o vaiko teisių apsaugos pobūdis priklauso nuo įstatymu reglamentuojamos srities. Civiliniame kodekse (2000, AR 2020-01-01) aptariamos vaiko teisės ir atsakomybės už jų pažeidimus tais atvejais, kai klausimai yra susiję su civiliniais (daugiausia – šeimos) santykiais, Baudžiamajame kodekse (2000, AR 2020-01-01) aptariami kraštutiniai vaiko teisių pažeidimai, o taip pat būtinybė saugoti vaiko teises, kai jis pats yra padaręs nusikaltimus ar nusižengimus, Administracinių nusižengimų kodekse (2015, AR 2020-01-02) aptariami lengvesni vaiko teisių pažeidimai, dėl kurių visgi kyla žala vaiko socialinei, dvasinei ir dorovinei gerovei, galimas jo fizinio bei psichinio vystymosi sutrikdymas. Švietimo įstatymas (2011, AR 2015-07-10) vaiką traktuoja kaip mokinį ir juo rūpinasi tol ir tiek, kiek jis dalyvauja šioje sistemoje – įprastai bent nuo 6 (7) iki 16 metų amžiaus, kai mokslas yra privalomas. Darbo kodekse (2016, AR 2020-01-01) vaikas suvokiamas kaip darbuotojas tais atvejais, kai nedraudžiamas vaikų darbas, tačiau dirbančiam vaikui užtikrinamos palankesnės sąlygos, keliami griežtesni reikalavimai darbdaviui. Sveikatos sritį reglamentuojantys įstatymai (Visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas, 2002, AR 2020-01-01 ir kiti įstatymai bei teisės aktai) numato valstybės pareigą užtikrinti visiems vaikams tinkamą sveikatos priežiūrą, didesnis dėmesys skiriamas vaikams iki 16 metų.

Apibendrinant poskyrį galima teigti, jog vaiko teisinę padėtį Lietuvoje reglamentuoja Europos Sąjungos ir Lietuvos Respublikos teisės aktai, o pagrindiniai principai kildinami iš

Jungtinių Tautų vaiko teisių konvencijos. Lietuvoje pagrindiniais teisiniais dokumentais, reglamentuojančiais vaiko teisių apsaugą, laikytini Lietuvos Respublikos Konstitucija, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, pagrindiniai kodeksai, Švietimo ir Visuomenės sveikatos priežiūros įstatymas, kiti siauresnes sritis reglamentuojantys įstatymai ir papildomi teisės aktai. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimai įprastai sukuria būtinybę keisti ir kitus įstatymus bei teisės aktus.

2.2. Vaiko teisių apsaugos institucijos, jų veikla ir funkcijos

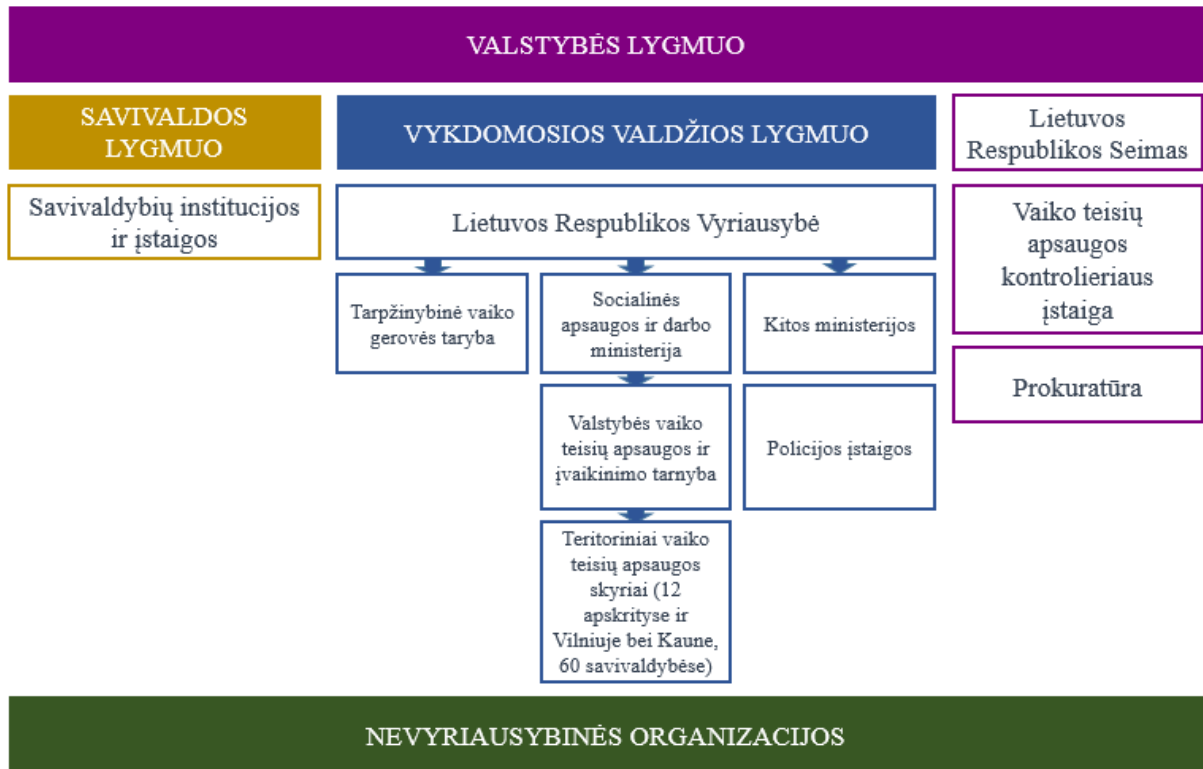
Atsakomybė už vaiko teisių įgyvendinimą bei apsaugą tenka ne tik šeimai, bet ir valstybei, jos valstybinėms, savivaldybių lygmens ir visuomeninėms organizacijoms. Žinoma, pirmiausia vaiko teises gina ir užtikrina šeima. Tačiau rūpinimasis vaiku, kaip labiausiai pažeidžiama visuomenės dalimi, yra ne tik tėvų, bet ir visos visuomenės, valstybės pareiga. Siekiant apsaugoti vaiko teises Lietuvoje sukurta įvairių institucijų ir organizacijų, užtikrinančių vaiko teisių apsaugą, sistema.

1996 metais priėmus pirmąjį Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą (1996), buvo nustatyta ir vaiko teisių apsaugos institucijų sistema. Vaiko teisių apsaugos sistemai iš karto buvo priskirtos valstybė ir jos institucijos, savivaldos institucijos bei visuomeninės organizacijos, veikiančios vaiko teisių apsaugos srityje. Valstybei ir jos institucijoms teko pagrindinė funkcija – įgyvendinti priemones vaiko teisių apsaugos ir jų gynimo srityje, tarp jų – vykdyti įstatymų ir teisės aktų organizavimą, kontrolę ir priežiūrą. Savivaldybių institucijos turėjo praktiškai užtikrinti vaiko teisių apsaugą savo teritorijoje. Visuomeninės organizacijos pasitelktos kaip partneriai.

Po 1996 metų buvo įkurtos (arba reformuotos) įstaigos, atliekančios tikslines funkcijas vaiko teisių apsaugos srityje:

- 2000 m. įsteigta Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga;
- 2005 m. įkurta Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba (įkurta vietoje nuo 2000 m. veikusios Įvaikinimo tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos bei nuo 1993 m. veikusios Vaiko teisių apsaugos tarnybos prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos);
- 2018 m. įsteigta Tarpžinybinė vaiko gerovės taryba;
- kitos.

Šiandieninė vaiko teisių apsaugos institucijų sistema iš esmės atitinka pradinę, tačiau įkūrus konkrečias funkcijas vaiko teisių apsaugos srityje atliekančias institucijas, pasipildė jos struktūra (3 pav.).

3 pav. Vaiko teisių apsaugos institucijų sistema 2018 metais

Šaltinis: parengė autorė, adaptuota pagal Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2018 metų veiklos ataskaitą (2019)

Atkreiptinas dėmesys, kad Vaiko teisių apsaugos institucijų sistemoje išliko nacionalinis ir savivaldos lygmuo, taip pat vaiko teisių apsaugos sistemoje dalyvauja nevyriausybinės organizacijos. Vis dėlto iš esmės pasikeitė vidinė struktūra: valstybės lygmuo apima savivaldą ir vykdomąją valdžią, struktūroje kaip savarankiškas sistemos dalyvis veikia Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, o prie Vyriausybės bei Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įsteigtos konkrečias funkcijas atliekančios įstaigos – Tarpžinybinė vaiko gerovės tarnyba (iki 2018 m. balandžio 1 d. pavaldi Socialinės apsaugos ir darbo ministerijai, po šios datos – Vyriausybei), Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, teritoriniai vaiko teisių apsaugos skyriai.

Vaiko teisių apsaugos struktūroje svarbios ne tik pačios veikiančios institucijos, bet ir jų veikimo efektyvumas. Vaiko teisių apsaugos sistemos veiklos efektyvumas ir kokybė, tikslų įgyvendinimas priklauso nuo politinių, ekonominių, socialinių bei technologinių veiksnių, įstaigos organizacinės struktūros, žmogiškųjų ir finansinių išteklių ir kt., daug dėmesio turėtų būti skiriama strateginiam sistemos valdymui (Želvytė, 2010). 2016 metais, dar iki vaiko teisių apsaugos sistemos reformos, Vaiko teisių apsaugos kontrolierė E. Žiobienė teigė, kad kasdien stebint vaiko teisių padėtį ir įvairių tyrimų rezultatus, gaunant nenutrūkstamą skundų srautą ir sulaukiant nuolatinio žiniasklaidos dėmesio įvykiams, kurių

epicentre yra vaikas, galima daryti išvadą, jog valstybės, savivaldybių lygmens institucijos ir įstaigos turėtų bendradarbiauti efektyviau (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2015 metų veiklos ataskaita, 2016).

2017 m. prasidėjusi vaiko teisių apsaugos reforma dar vadinama institucine reforma, kadangi pasirinkta kryptis – keisti vaiko teisių apsaugos institucijų sistemą, perduodant vykdomosios valdžios kompetencijai, t.y. Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai, tas funkcijas, kurios iki tol buvo deleguotos savivaldybėms (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2017 metų veiklos ataskaita, 2018).

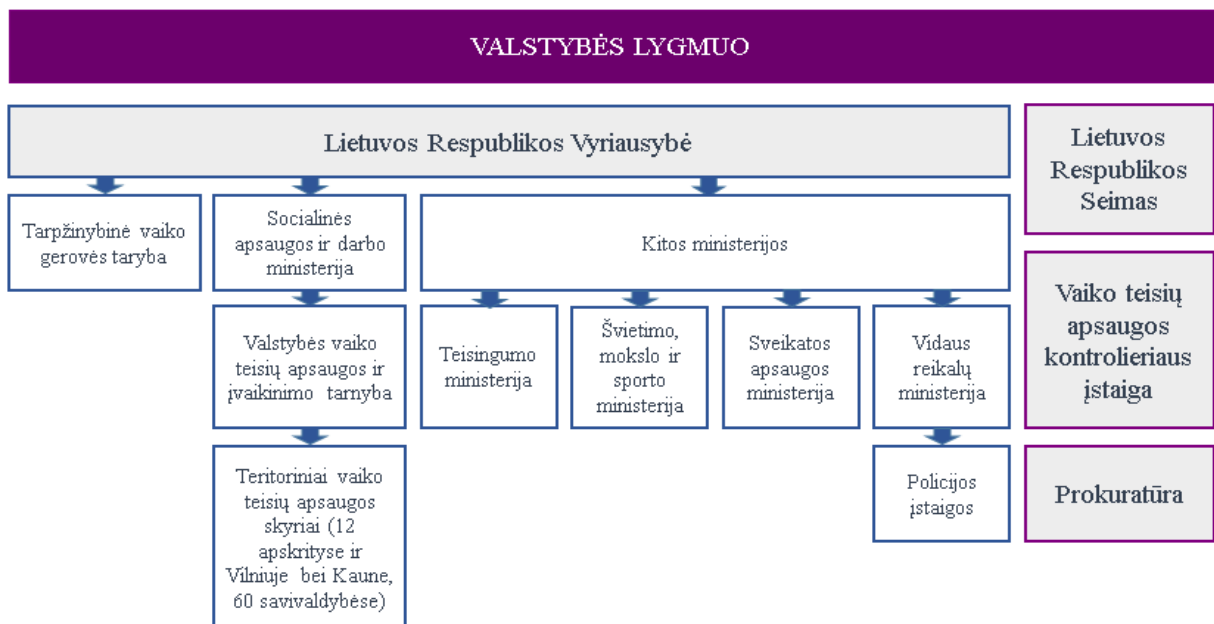
Kitaip tariant, vaiko teisių apsaugos institucijų sistema yra itin svarbi, siekiant užtikrinti vaiko teisių ir laisvių apsaugą. Net nepriekaištingai reglamentuota sistema negali būti efektyvi, jeigu tiesiogines funkcijas įgyvendinančios institucijos veikia neefektyviai. Dėl šių priežasčių svarbu apžvelgti, kokios įstaigos ir institucijos veikia vaiko teisių apsaugos srityje Lietuvoje, kokias funkcijas atlieka, kaip šias funkcijas dalinasi tarpusavyje ir kiek efektyvus esamas struktūrinis modelis.

2.2.1. Valstybės institucijų vaidmuo vaiko teisių apsaugos kontekste

Prisijungusi prie Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos, Lietuva įsipareigojo imtis visų tinkamų teisinių, administracinių ir kitų priemonių pripažintoms vaiko teisėms įgyvendinti. Taip pat šalis įsipareigojo teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei, atsižvelgdama į jo tėvų, globėjų ir kitų asmenų, atsakančių už jį pagal įstatymą, teises ir pareigas.

Nors pirmiausia atsakomybė už vaikus tenka jų tėvams ar globėjams, valstybėje svarbiausias funkcijas atlieka nacionalinio lygmens institucijos, o jų vaidmuo ypač sustiprėjo centralizavus vaiko teisių apsaugos sistemą (4 pav.).

Kaip matyti iš 4 pav., pagrindinės vaiko teisių apsaugą užtikrinančios valstybės institucijos yra (Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 2017, AR 2020-01-01) Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybė ir Vaiko teisių apsaugos kontrolierius, taip pat Prokuratūra. Šios institucijos veikia savarankiškai, nepriklausomai ir atstovauja įstatymų leidžiamajai, vykdomajai bei teisminei valdžiai. Svarbią vietą vaiko teisių apsaugos sistemoje užima Vyriausybei pavaldžios institucijos bei įstaigos: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, jai pavaldi Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, Tarpžinybinė vaiko gerovės taryba ir kitos ministerijos (Teisingumo ministerija, Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, Sveikatos apsaugos ministerija bei Vidaus reikalų ministerija).

4 pav. Vaiko teisių apsaugą užtikrinančios valstybės institucijos 2020 m.

Šaltinis: parengė autorė, pagal Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2018 metų veiklos ataskaitą (2019), Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos informaciją (<https://vaikoteises.lt/vaiko-teisiu-apsauga/sistema-lietuvoje/>)

Socialinės apsaugos ir darbo ministerija kartu su Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba (4 pav.) įgyvendina tiesiogiai su vaikų apsauga susijusias funkcijas, t.y. atlieka konkrečius veiksmus vaiko teisių apsaugos srityje savivaldybėse, kitos ministerijos rūpinasi atskirų vaiko teisių ir teisėtų interesų užtikrinimu, o Tarpžinybinės vaiko gerovės tarybos pagrindinė funkcija – pagalba valstybės ir savivaldybių institucijoms, jos funkcijos neapima tiesioginių veiksmų vaiko teisių apsaugos srityje (Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 2017, AR 2020-01-01).

Atskirai verta aptarti institucijas, kurių veikla išimtinai nukreipta į vaiko teisių apsaugos sritį, t.y. šios institucijos neturi funkcijų kitose valstybės valdymo srityse. Tai Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga, prie Vyriausybės įsteigta Tarpžinybinė vaiko gerovės taryba ir prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įkurta Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba.

Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga (toliau – VTAKI) yra ombudsmeno atitikmuo Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemoje. Ombudsmeno institucija yra reikšminga ne tik dėl žmogaus (vaiko) teisių pažeidimo nustatymo, bet ir dėl teisės viršenybės, viešojo administravimo kokybės, skaidrumo, pagarbos žmogui ir jo teisėms užtikrinimo, todėl svarbu užtikrinti šios institucijos statusą, garantuoti nepriklausomumą, pakankamus resursus (Žiobienė, 2019). Beveik visų valstybių vaiko teisių ombudsmenų tikslas – užtikrinti vaiko teisių apsaugos priežiūrą, t.y. kaip yra įgyvendinamos vaiko teisės, kurias garantuoja Konvencija ir jos papildomi protokolai (Žiobienė, 2017). Lietuvoje Vaiko teisių apsaugos

kontrolieriaus įstaigos tikslas (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas, 2017) atitinka kitų šalių atitinkamų įstaigų tikslus – gerinti vaiko teisinę apsaugą, ginti vaiko teises ir jo teisėtus interesus, užtikrinti vaiko teisių ir jo teisėtų interesų įgyvendinimą, atlikti šių teisių užtikrinimo ir apsaugos priežiūrą bei kontrolę.

Ypatingą VTAKI statusą parodo tai, kad ši įstaiga neturi ir nenaudoja valstybinės prievartos priemonių, o jos rekomendacijų įgyvendinimas užtikrinamas kontrolieriaus autoritetu: kontrolieriaus sprendimai yra autoritetingos ir nešališkos išvados, kurių tikslas nėra bausti, veikiau – užkirsti kelią pažeidimams (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaigos pristatymas, <http://www.vtaki.lt/>, žiūrėta 2020-02-10). Tad svarbiausiomis kontrolieriaus pareigomis, be tiesioginės kontrolės funkcijos, laikytini pasiūlymų svarbiausioms institucijoms teikimas ir visuomenės informavimas apie vaiko teisių padėtį šalyje (Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstatymas, 2017, 11 straipsnis).

Kita vaiko teisių apsaugos srityje sukurta institucija – tai **Tarpžinybinė vaiko gerovės taryba** (toliau – TVGT), kuri buvo įkurta 2018 m. rugsėjo 4 d. Vyriausybės nutarimu. TVGT sudaro 18 narių, iš kurių 9 atstovauja valstybės institucijoms (socialinės apsaugos ir darbo ministras, penkių ministerijų atstovai, VTAK įstaigos atstovas, Vyriausybės kanceliarijos atstovas ir Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos atstovas), 1 – savivaldybėms, likę 8 yra ne valdžios įstaigų atstovai (2 mokinių atstovai, 6 nevyriausybinių organizacijų atstovai). Savo veikloje TVGT analizuoja vaiko teisių padėtį, teikia siūlymus dėl vaiko teisių apsaugos ir vaiko gerovės srityje veikiančių institucijų, įstaigų ir organizacijų bendradarbiavimo, inicijuoja renginius, vykdo kitas funkcijas (Tarpžinybinės vaiko gerovės tarybos prie Lietuvos Respublikos Vyriausybės nuostatai, 2018).

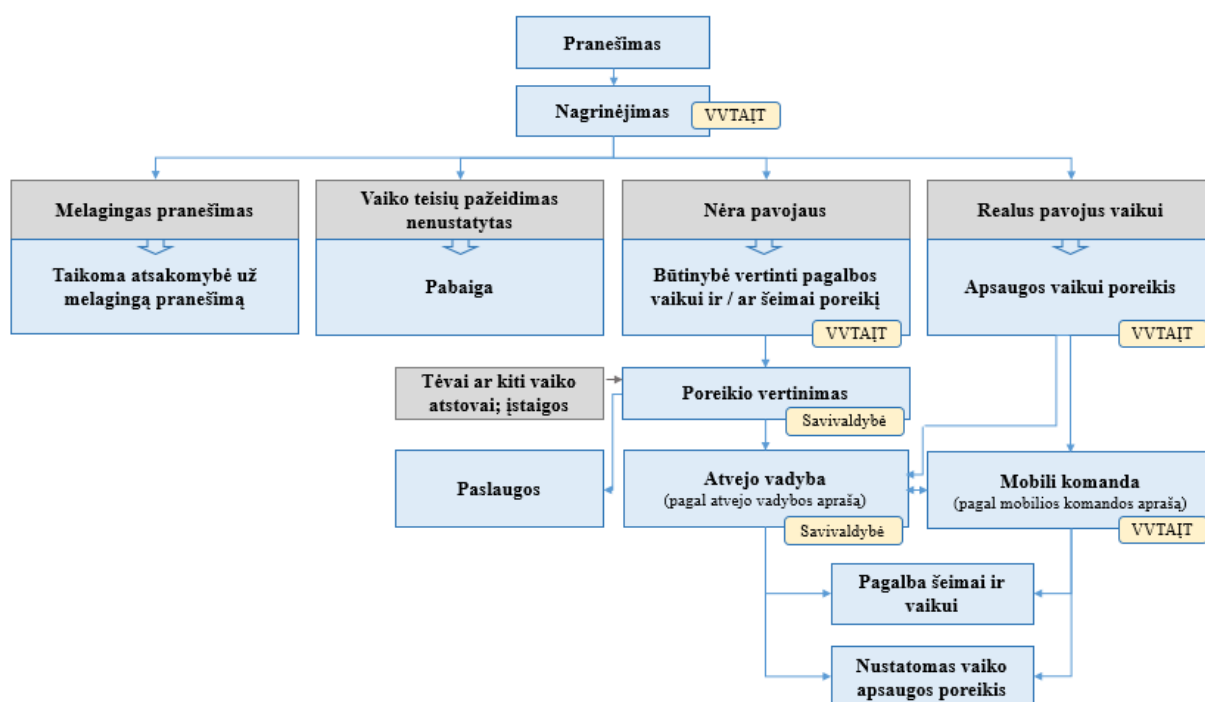
Taigi TVGT įsteigta tam, kad koordinuotų vaiko teisių apsaugos srityje veikiančių institucijų veiklą. Apskritai tarpinstitucinis bendradarbiavimas svarbus siekiant teikti kompleksinę pagalbą vaikui ir šeimai, paremtą sisteminiu požiūriu (Kovaitė, 2016), o šalies mastu viešojo, privataus ir nevyriausybinių sektorių partnerystė gali tapti atsvara sudėtingoms socioedukacinėms problemoms spręsti (Viešojo ir NVO sektorių bendradarbiavimas vaiko gerovės srityje, 2014). Kitaip tariant, siekiant pozityvių rezultatų vaiko teisių apsaugos srityje, svarbu ne tik užtikrinti atskirų vaiko teisių apsaugos sistemos dalyvių efektyvumą, bet ir efektyvius šių dalyvių tarpusavio ryšius dėl bendrų tikslų.

Trečioji svarbi į vaiko teisių apsaugą orientuota valstybės institucija yra **Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba** (toliau – VVTAIT), kurios reikšmė bei funkcijos pasikeitė reformavus vaiko teisių apsaugos sistemą. Šiai tarnybai tapo pavaldūs visų Lietuvos savivaldybių Vaiko teisių apsaugos skyriai. Be kitų funkcijų, tarnyba atlieka ir tokias naujas funkcijas kaip mobiliųjų komandų darbo koordinavimas ir atvejo nagrinėjimas. Be to,

tarnybos funkcijai priskirtas vaiko globos (rūpybos) ir įvaikinimo organizavimas – viena iš šiuo metu pertvarkomų sričių, įgyvendinant institucinės globos pertvarkos projektą pagal Socialinės apsaugos ir darbo ministro 2014-02-14 įsakymu patvirtintą „Perėjimo nuo institucinės globos prie šeimoje ir bendruomenėje teikiamų paslaugų neįgaliesiems ir likusiems be tėvų globos vaikams 2014–2020 metų veiksmų planą“.

VVTAIT darbuotojams tenka didžiausia tiesioginė atsakomybė už vaikus ir šeimas. Dėl šių priežasčių jiems keliami nemaži reikalavimai. Tamutienė (2018) pastebi, kad vaikų gerovės ir saugumo siekiantys darbuotojai privalo būti racionalūs, nes padarytos klaidos gali neigiamai paveikti vaikus ir visą šeimą. Kitaip tariant, šių darbuotojų veiksmai dėl vaikų gerovės turi tiesiogines pasekmes, kurios gali ne tik padėti, bet ir pakenkti konkrečiam vaikui ar šeimai.

Atskirai verta paminėti mobiliąsias komandas ir atvejo vadybą, kaip naujas Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemos funkcijas (5 pav.).

5 pav. Reagavimo į galimą vaiko teisių pažeidimą schema

Šaltinis: parengė autorė, pagal Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos vaiko teisių apsaugos schemą (2019)

5 pav. matoma standartinė reagavimo į pranešimą schema. Tais atvejais, kai nustatomas vaiko teisių pažeidimas ir vertinamas pagalbos vaikui ir / ar šeimai poreikis, arba iškyla realus pavojus vaikui ir vertinamas apsaugos vaikui poreikis, į pagalbą pasitelkiama atvejo vadyba bei mobili komanda, veikiančios pagal atskirus aprašus.

Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2017, 2020-01-01) nustatyta, kad:

- **atvejo vadyba** yra atvejo vadybininko koordinuojamas kompleksinės pagalbos vaikui ir jo šeimai / atstovams organizavimas bei teikimas, siekiant padėti jiems įveikti iškilusius sunkumus, kurių sėkmingas sprendimas sudarytų prielaidas išvengti vaiko teisių pažeidimams, padėtų savarankiškai užtikrinti vaiko teises;
- **mobilioji komanda** yra Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos specialistų grupė, teikianti intensyvią pagalbą į krizę patekusiai šeimai ar vaikui ir bendradarbiaujanti su atvejo vadybininku tais atvejais, kai nustatomas vaiko apsaugos poreikis.

Tiek atvejo vadyba, tiek mobilioji komanda yra sukurtos siekiant teikti operatyvią pagalbą šeimai. Atvejo vadybininkas praktiškai turi būti paskirtas ne vėliau kaip per 2 darbo dienas: nustatčius būtinybę vertinti pagalbos vaikui ir (ar) šeimai poreikį ar vaiko apsaugos poreikį, VVTAIT (arba jos įgaliotas teritorinis skyrius) ne vėliau kaip kitą darbo dieną kreipiasi prašydama paskirti atvejo vadybininką ir nedelsiant organizuoti pagalbos vaikui ir jo šeimai suteikimą, o Socialinių paslaugų įstaigos vadovas ar jo įgaliotas asmuo nedelsdamas, bet ne vėliau kaip kitą darbo dieną nuo prašymo gavimo dienos, paskiria atvejo vadybininką ir socialinį darbuotoją, dirbsiantį socialinį darbą su šeima (Atvejo vadybos tvarkos aprašas, 2019-12-30). Mobilioji komanda praktiškai turėtų būti sudaroma ne vėliau kaip per 1 darbo dieną: VVTAIT teritorinio skyriaus specialistas, nustatęs vaiko apsaugos poreikį, nedelsdamas, bet ne vėliau kaip per vieną darbo dieną, organizuoja mobiliosios komandos sudarymą (Mobiliųjų komandų sudarymo, specialistų atrankos ir jų darbo tvarkos aprašas, 2019).

Terminai itin svarbūs ir nagrinėjant kreipimusis į VVTAIT. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2017, AR 2020-01-01) numatyta, kad VVTAIT į pranešimus reaguoja (36 straipsnis):

- ne vėliau kaip per **3 darbo dienas** – į pranešimus apie galimą vaiko teisių pažeidimą (t.y. pradeda nagrinėti pranešimą ir susitinka su vaiku);
- ne vėliau kaip per **6 valandas** – į pranešimus apie galimą smurto prieš vaiką naudojimą ar kilusį pavojų vaiko saugumui, sveikatai ar gyvybei;
- ne vėliau kaip per **1 valandą** – į policijos pareigūnų pranešimą apie vaiko buvimą jam nesaugioje aplinkoje (t.y. per šį laiką atvyksta į įvykio vietą).

Svarbu paminėti, kad apskritai VVTAIT gina ir užtikrina vaiko teises bei atstovauja joms visą parą (50 straipsnis).

Galima teigti, jog VVTAIT yra itin svarbi grandis vaiko teisių apsaugos sistemoje dėl jos turimo tiesioginio ryšio su vaiku ir jo šeima ar atstovais, galimybių operatyviai reaguoti į vaiko teisių pažeidimus ar grėsmę vaiko saugumui bei turimų įgaliojimų imtis visų reikiamų

priemonių. Tiesioginių ir neatidėliotinių veiksmų svarbą pagrindžia ir tai, kad vien per pirmąjį 2020 metų mėnesį galimai smurtą Lietuvoje patyrė 316 vaikų (Socialinės paramos šeimai informacinės sistemos duomenys, 2020-02-19).

Apibendrinant galima teigti, jog Lietuva, įsipareigojusi imtis visų tinkamų teisinių, administracinių ir kitų priemonių pripažintoms vaiko teisėms įgyvendinti, teikti vaikui tokią apsaugą ir globą, kokios reikia jo gerovei, tų priemonių ėmėsi: pirmiausia, sukūrusi vaiko teisių apsaugos sistemą, vėliau ją reformavusi pagal faktinius poreikius. Valstybės lygmens vaiko teisių apsaugos institucijos yra: Seimas, Vyriausybė, Prokuratūra (atstovaujančioms įstatymų leidžiamajai, vykdomajai ir teisminei valdžiai) bei savarankiška Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga. Vyriausybės lygmenyje pagrindinėmis vaiko teisių apsaugos institucijomis galima laikyti prie Vyriausybės įsteigtą Tarpžinybinę vaiko gerovės tarybą ir prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įkurtą Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybą. 2017–2019 metais reformavus Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemą, pasikeitė šių institucijų reikšmė: sistema buvo centralizuota, o anksčiau savivaldybėms deleguotos funkcijos perduotos Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai.

2.2.2. Lietuvos Respublikos savivaldybių vaidmuo vaiko teisių apsaugos kontekste

Kaip minėta anksčiau, reformavus vaiko teisių apsaugos sistemą, pasikeitė ir savivaldybės funkcijos – daugelis jų šiuo metu perduotos Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybai. Savivaldybėse veikiančios šios VVTAĮT skyriai atskaitingi ne atskiroms savivaldybėms, o pačiai VVTAĮT.

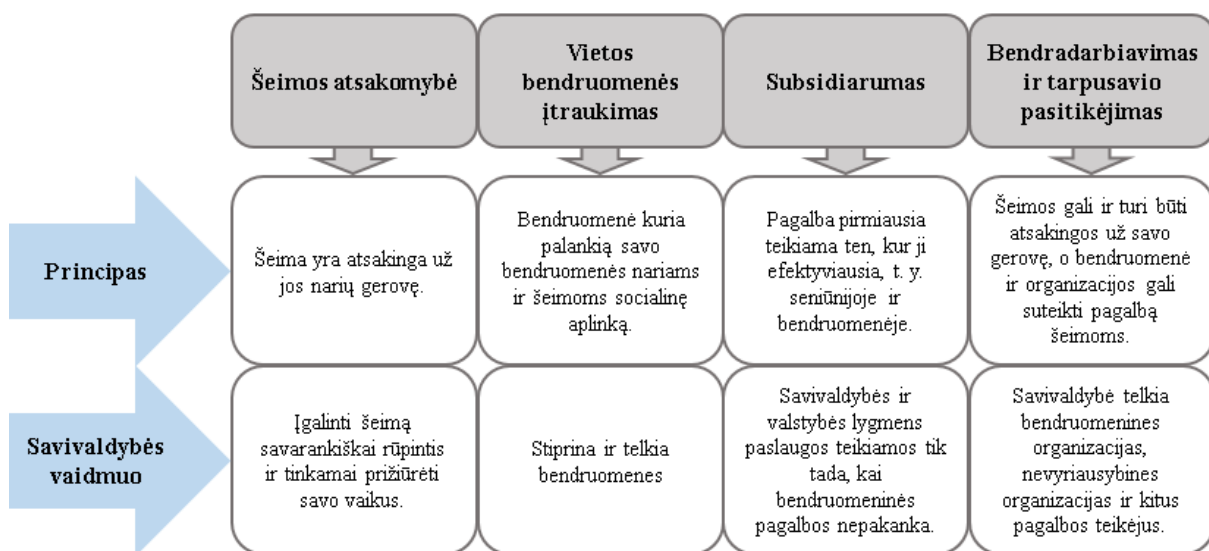
Vis dėlto Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2017, AR 2020-01-01) įtvirtintas valstybės ir savivaldybių įstaigų ir institucijų bendradarbiavimo principas, reiškiantis, kad valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos, vykdydamos su vaiko teisių apsauga susijusias funkcijas, pasitelkdamos nevyriausybinės organizacijas nuosekliai bendradarbiauja su vaiko atstovais pagal įstatymą bei tarpusavyje ir teikia viena kitai reikalingą informaciją ir kitokią pagalbą (4 straipsnis).

Pagrindinės **savivaldybių užduotys** yra susijusios su prevencinės pagalbos vaikui ir šeimai organizavimu (34 straipsnis):

- savivaldybės atsako už prevencinės, kompleksiskai teikiamos ar kitos pagalbos vaikui ir šeimai užtikrinimą;

- tuo tikslu organizuoja ir koordinuoja bendrą socialinės paramos teikimą, taip pat švietimo, sveikatos priežiūros ir kitų įstaigų bei institucijų, taip pat seniūnijų darbą su vaikais ir šeimomis;
- bendro darbo koordinavimą užtikrina tarpinstitucinio bendradarbiavimo koordinatorius, kuris yra savivaldybės administracijos valstybės tarnautojas;
- savivaldybėse ir seniūnijose vykdomos socialinės rizikos prevencijos priemonės;
- savivaldybės organizuoja renginius ir kitas priemones šeimoms;
- savivaldybės sudaro galimybę dalyvauti tėvystės, šeimos įgūdžius ugdančiose ir palaikančiose programose, prisideda prie kitų programų kūrimo;
- savivaldybės steigia ir remia vaikų dienos centrus, teikia konsultacijas ir informaciją šeimoms dėl joms būtinos pagalbos gavimo bei kt.;
- savivaldybių socialiniai darbuotojai siūlo šeimoms socialinių problemų sprendimų alternatyvas, ugdo ir palaiko šeimos narių motyvaciją siekti teigiamų pokyčių, tarpininkauja šeimai dėl kitų pagalbos priemonių, vertina paslaugų veiksmingumą ir efektyvumą bei kt.

T.y. savivaldybės įgyvendina vaiko teisių apsaugą vietoje, savo teritorijoje, taikydamos prevencines priemones, rūpindamosi vaikais ir šeimomis, o taip pat organizuodamos pagalbos teikimą. Pagal 2018-08-08 patvirtintas Savivaldybės bendro darbo su šeimomis organizavimo ir koordinavimo rekomendacijas, darbas su šeimomis savivaldybėse organizuojamas laikantis tam tikrų principų (6 pav.).

6 pav. Darbo su šeimomis organizavimo principai savivaldybėse

Šaltinis: parengė autorė, pagal Savivaldybės bendro darbo su šeimomis organizavimo ir koordinavimo rekomendacijas (2018)

Analizuojant 6 pav. pateiktus duomenis aiškėja, kad savivaldybės laikosi principo nesikišti ten, kur nebūtina, o prioritetas teikiamas pačių šeimų ir vietos bendruomenių gebėjimų savarankiškai spręsti problemas, kurti palankią aplinką stiprinimui. Teikiant pagalbą taip pat pirmiausia įtraukiamos bendruomenės ir seniūnijos, o į savivaldybių ar valstybės lygmens įstaigas kreipiamasi tik vėliau, kai neužtenka bendruomeninės pagalbos.

Viena iš pagrindinių vietų, kuriose turėtų būti užtikrinamos vaiko teisės, yra mokykla, veikiančios būtent savivaldybėse. Pasak Deveikio (2000), mokykla privalo palaikyti ryšius su Vaikų teisių apsaugos tarnyba, bendrauti su kiekvienu moksleiviu ir jo šeima, informuoti tėvus (globėjus) apie jo mokymąsi ir elgesį, neatidėliojant sužinoti mokyklos nelankymo priežastis, suteikti vaikui reikiamą pagalbą pastebėjus, kad prieš jį naudojamas smurtas, prievarta, seksualinis išnaudojimas ir pan., apie tai informuoti reikiamas institucijas, padėti moksleiviams spręsti iškylančias psichologines, bendravimo, mokymosi ir kitas problemas, vykdyti moksleivių teisės pažeidimų prevenciją, informuoti suinteresuotas institucijas apie vengiančius mokytis vaikus ir įstatymo numatyta tvarka taikyti poveikio priemones.

Tiek savivaldybėse, tiek ir valstybės institucijose dirbantiems vaiko teisių apsaugos specialistams turėtų būti taikomi aukštesni atrankos kriterijai. Pasak Johnson (2001, p. 55), svarbios tokios specialistų savybės kaip profesinis išprusimas, išsilavinimas ir aukšta vidinė kultūra, kompetentingumas, žinios, geranoriški santykiai su žmonėmis, organizaciniai-komunikaciniai sugebėjimai, mokėjimas įgyti pasitikėjimą, aukšta moralė, taip pat tokios asmeninės savybės kaip nesavanaudiškumas, garbingumas, atsakomybė, padorumas, sąžiningumas, principingumas, darbštumas, sugebėjimas išverti emocinius krūvius, energingumas, iniciatyvumas, ištvermė, atkaklumas siekiant tikslo, greita reakcija į krizę ir pasiruošimas psichologiniam diskomfortui.

Apibendrinant galima teigti, jog vaiko teisių apsaugą savivaldybėse garantuoja savivaldybių tarybos, tačiau pirmiausia – ne tiesiogiai, o stiprindamos šeimas ir bendruomenes, suteikdamos galimybę problemas spręsti pirmiausia bendruomenėse ir seniūnijose. Centralizavus Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos veiklą, savivaldybės įgyvendina vaiko teisių apsaugą taikydamos prevencines priemones, rūpindamosi vaikais ir šeimomis, o taip pat organizuodamos pagalbą teikimą kartu su valstybės institucijomis.

2.2.3. Nevyriausybinės vaiko teisių apsaugos institucijos

Nevyriausybinių organizacijų (NVO) vaidmuo vaiko teisių apsaugos sistemoje ne mažiau svarbus nei valstybės ar savivaldybių institucijų ir įstaigų. Jis nėra tiek formalizuotas,

kiek formalizuotos valstybės ar savivaldybės funkcijos, tačiau jų teisė dalyvauti užtikrinant vaiko teises ir teikiant jiems paslaugas ginama įstatymu, o valstybės ir savivaldybių institucijos ir įstaigos skatina bei remia NVO veiklą.

NVO yra laisva valia įkurtos organizacijos, tarnaujančios visuomenei ar jos grupėms, nesiekiančios pelno ir nedalyvaujančios tiesioginiame valstybės ar jos sričių valdyme. Lietuvoje veikia apie 100 nevyriausybinų organizacijų, kurių veikla susijusi su vaikų teisių apsauga ir vaikų teisių įgyvendinimu.

Dėl savo veiklos specifikos – lankstesnio darbo organizavimo – NVO gali daug greičiau reaguoti į pokyčius šalyje, todėl neretai atkreipia dėmesį į aktualius socialinius klausimus, iškelia problemas, aktyviai rūpinasi jų sprendimu (Sakalauskas, 2000). Pagal Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą (2017, AR 2020-01-01), NVO, bendradarbiaudamos su valstybe ir savivaldybėmis, gali teikti siūlymus, turimą informaciją apie vaiką ir šeimą, dalyvauti nagrinėjant vaiko atvejį, užtikrinti paslaugų vaikui ir šeimai organizavimą ir teikimą, steigti vaikų dienos centrus ir šeimos centrus, padėti šeimai ugdyti specialiųjų poreikių turinčius ir kt. vaikus.

Lietuvoje veikia ne viena vaiko teisėmis besirūpinanti nevyriausybinė organizacija. 2012 metų rugpjūtį nevyriausybinų organizacijų grupė taip pat pateikė alternatyviąją ataskaitą Jungtinių Tautų vaiko teisių komitetui, kuri buvo svarstoma komitete. Ataskaitą parengė 12 nevyriausybinų organizacijų, veikiančių vaiko teisių ir žmogaus teisių srityse: Žmogaus teisių stebėjimo institutas, Globali iniciatyva psichiatrijoje, SOS vaikų kaimų Lietuvoje draugija, Paramos vaikams centras, Lietuvos mokinių parlamentas, Vaikų linija, Eurazijos žalos mažinimo tinklas, Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“, koalicija „Galiu gyventi“, Šeimos planavimo ir seksualinės sveikatos asociacija, Prierašiosios tėvystės centras (Rights of the Child in Lithuania: NGO Report for the UN Committee on the Rights of the Child on the 3rd and 4th periodic reports by the Government of Lithuania, 2012). NVO skatino valstybės institucijas skirti didesnę dėmesį vaiko teisių apsaugai, tobulinti tuometinį Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą, užkirsti kelią visų rūšių smurtui (įskaitant fizines bausmes), ieškoti alternatyvios vaikų globos galimybių, vaikų psichinės gerovės klausimą laikyti prioritetiniu, kurti draugiškas vaikams ir jaunimui paslaugas bei kt.

2013 metų lapkritį 10 nevyriausybinų organizacijų susivienijo į neformalią koaliciją „Už vaiko teises“, kuri veikia iki šiol (pranešimas „NVO susivienijo į neformalią NVO koaliciją už vaiko teises“, 2013-11-10). Susivienijimo iniciatorės buvo šios organizacijos:

- Žmogaus teisių stebėjimo institutas;
- Labdaros ir paramos fondas „SOS vaikų kaimų Lietuvoje draugija“;

- VšĮ „Paramos vaikams centras“;
- VO „Gelbėkit vaikus“;
- VšĮ „Psichikos sveikatos perspektyvos“;
- VšĮ „Vaikų linija“;
- Asociacija „Nacionalinis aktyvių mamų sambūris“;
- Lietuvos sutrikusio intelekto žmonių globos bendrija „Viltis“;
- VšĮ „Šeimos santykių institutas“;
- Asociacija „Lietuvos neįgaliųjų forumas“.

Žmogaus teisių stebėjimo institutas įsikūrė 2003 metais. Siekiant, kad nacionaliniai teisės aktai ir jų taikymo praktika atitiktų tarptautinius žmogaus teisių įsipareigojimus, organizacijos veikla apima visų žmonių teises, neišskiriant ir vaiko teisių. Savo veikloje Žmogaus teisių stebėjimo institutas atlieka tyrimus, teikia pasiūlymus, dalyvauja darbo grupėse, teikia ataskaitas tarptautinėms žmogaus teisių priežiūros institucijoms, imasi bylų teismuose, teikia konsultacijas, organizuoja mokymus ir kt. (Žmogaus teisių stebėjimo institutas, <http://hrmi.lt/apie-mus/>, 2020-02-12).

Labdaros ir paramos fondas „SOS vaikų kaimų Lietuvoje draugija“ šalyje įsikūrė 1991 metais (pasaulyje veikia nuo 1949 metų), globoja sudėtingose situacijose atsidūrusius vaikus, dirba su sunkumus patiriančiomis šeimomis, organizuoja tiesioginę vaikų globą ir poilsį (SOS vaikų kaimai Lietuva, <https://sos-vaikukaimai.lt/>, 2020-02-12).

VšĮ „Paramos vaikams centras“ Lietuvoje veikia nuo 1995 metų ir siekia užtikrinti vaikų psichologinę gerovę, teikiant profesionalią, efektyvią, kompleksinę pagalbą vaikams ir šeimoms: teikia psichologinę, socialinę, psichiatro ir teisinę pagalbą, veda konsultacijas ir mokymus, įgyvendina savanorių programą „Big Brothers Big Sisters“, programas „Vaikystė be smurto“, „Pozityvi tėvystė“ ir kitas (Paramos vaikams centras, <http://www.pvc.lt/>, 2020-02-12).

Visuomeninė organizacija „Gelbėkit vaikus“ yra 1991 metais Lietuvoje įkurta vaiko teisėms atstovaujanti organizacija ir vienintelė tarptautinės organizacijos „Save the Children International“ tikroji narė. Organizacija dirba visoje Lietuvoje ir įgyvendina projektus bei iniciatyvas, kurios leidžia siekti reikšmingų pokyčių vaikų gyvenimuose vaiko apsaugos, vaiko socialinio apleistumo mažinimo, vaiko teisių sklaidos ir atstovavimo srityse („Gelbėkit vaikus“, <https://www.gelbokitvaikus.lt/>, 2020-02-12).

VšĮ „Vaikų linija“ – tai emocinės paramos tarnyba vaikams ir paaugliams, įkurta 1997 metais ir teikianti nemokamą ir anonimišką pagalbą telefonu bei internetu („Vaikų linija“, <https://www.vaikulinija.lt/>, 2020-02-12).

Apibendrinus apžvelgtų pagrindinių vaiko teisių apsaugos srityje veikiančių NVO veiklos pobūdį ir apimtis galima daryti išvadą, kad NVO veikla yra itin plataus masto: šios organizacijos teikia įvairiapusę tiesioginę pagalbą vaikui, edukuoja tėvus ir kitus suaugusiuosius, atstovauja vaikui valstybės institucijose ir teismuose, analizuoja vaiko teisių situaciją ir teikia pasiūlymus, kelia visuomenės sąmoningumo lygį ir t.t. Pasak Dromantienės (2003), NVO turi galimybių eksperimentuoti ieškant geriausių visuomenės poreikių tenkinimo būdų, kuria palankią dirvą, kurioje ilgainiui „išauga“ naujos socialinės ir kitos strategijos, be to, NVO yra svarbūs partneriai sprendžiant bendruomenėje kilusias problemas, jų darbuotojai dažniausiai labai motyvuoti, o veikla duoda gerų rezultatų. Dėl šių priežasčių ypač reikšminga yra tai, kad nevyriausybines organizacijos vaiko teisių apsaugos srityje Lietuvoje veikia visiškai oficialiai, dažnu atveju kolegialiai su valstybės ir savivaldybių institucijomis bei įstaigomis, o šios yra įpareigotos bendradarbiauti ir remti nevyriausybines organizacijas.

3. VAIKO TEISIŲ APSAUGOS SISTEMOS REFORMOS ANALIZĖ

3.1. Vaiko teisių apsaugos sistemos reformą lėmę veiksniai

Apie būtinybę keisti vaiko teisių apsaugos sistemą Lietuvoje buvo kalbama ne vienerius metus: problemas kėlė šeimos, specialistai, institucijos (įskaitant tarptautines), žiniasklaida. Vis dėlto reformos teko lukterėti. Naujasis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas įsigaliojo nuo 2018 m. liepos 1 dienos (priimtas LR Seime 2017-09-28), o nuo 2020 m. sausio 1 d. pilnai įsigaliojo įstatymo pataisos (priimtos 2019-04-11). Tad kokios buvo reformos priežastys, kokias vaiko teisių apsaugos sistemos problemas Lietuvoje išvelgė sistemos dalyviai, stebėtojai ir mokslininkai?

Kairienė (2012b) teigė, kad nepaisant vaiko teisinės padėties, galiojančių teisės aktų ir veikiančios vaiko teisių apsaugos sistemos, vaikai yra pažeidžiamiausia visuomenės socialinė grupė, jų teisės pažeidžiamos netgi šeimose. Viena iš priežasčių – vaiko traktavimo ir visuomenės sąveikos su vaiku problemos: pasak Petrylienės (2011), visuomenės ir vaiko sąveiką atspindi šeimos bei vaiko apsaugos politika, tačiau svarbu sukurti lankstesnę, nestereotipišką, pažangia patirtimi paremtą vaiko teisių apsaugos strategiją, kuri įgalintų vaiką traktuoti ne tik kaip suaugusiųjų globos ir rūpesčio subjektą, bet ir kaip pilnaverčių socialinių santykių objektą.

Vaiko teisių apsaugos sistemos problemos keltos jau prieš dešimtmetį ir seniau. 2009 metais pastebėta, kad vaiko teisių apsaugą savivaldybėse užtikrina nemažai skirtingų institucijų, o tai lemia skirtingą socialinių darbuotojų, dirbančių su socialinės rizikos šeimomis, pavaldumą bei, tuo pačiu, apsunkintą darbo operatyvumą ir nuoseklumą (Vitkauskas, 2009). 2010 metais vėl atkreiptas dėmesys į nekoncentruotą vaiko teisių apsaugos sistemą, kurioje kiekviena vaiko teisių apsaugos institucija veikia labiau individualiai nei integruotai, nėra nuolatinio bendravimo ir bendradarbiavimo, pastangų siekti bendro tikslo, trūksta įgūdžių, galiausiai – nėra įstatyminio pagrindo, įpareigojančio ir nurodančio, kaip šiuos dalykus įgyvendinti (Želvytė, 2010). 2011 metais konstatuota, kad vaiko teisių apsaugą reglamentuojantys teisės aktai nėra tinkamai įgyvendinami, nespėjama tinkamai reaguoti į vaikui kylančias grėsmes, o dėl teisinės bazės papildymų gausos dažnai nukenčia vaiko teisių apsaugą įgyvendinančių tarnybų veiklos efektyvumas (Petrylienė, 2011).

Pastebėta ir daugiau sisteminių problemų, susijusių su bendruomenių, žiniasklaidos ir kitų sistemos dalyvių bendradarbiavimu, specialistų darbo krūviu. Anot Petrylienės (2011),

valstybė, bendruomenės, nevyriausybinių organizacijos ir piliečiai nepakankamai bendradarbiauja tarpusavyje, kaimų bendruomenės nenoriai įsijungia į vaiko teisių apsaugos tarybos veiklą, žiniasklaida viešina vaiko ir jo šeimos subtilias gyvenimo detales, pažeisdama Konvencijos reikalavimus, o vaiko teisių apsaugos specialistų krūviai neproporcingai dideli.

Pasak Stripeikienės (2017), siekiant užtikrinti vaiko teisių apsaugą, į pranešimus apie vaiko teisių pažeidimus turi būti reaguojama greitai ir tinkamai, o ne formaliai. Tamutienė (2018) teigia, kad formalių institucijų buvimas automatiškai nereiškia, kad bus suteikta veiksminga pagalba, juo labiau, kad Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemoje „pametami“ patys vaikai – trūksta į vaiką nukreipto požiūrio visuose vaiko apsaugai būtinuose etapuose, nuo informavimo iki intervencijos priemonių, tad galiausiai vaikai lieka gyventi su patiriama ilgalaike žalojančia patirtimi.

Į problemas vaiko teisių apsaugos srityje dėmesį atkreipė ir tarptautinės organizacijos. Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas savo išvadose Lietuvai (2013) rekomendavo peržiūrėti tuo metu parengtą Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo projektą, kad jame geriau atsispindėtų Konvencijos principai ir nuostatos, kuriais įtvirtinamas vaiko kaip teisių turėtojo statusas; kartu ši institucija apgailestavo, kad Lietuva neturi visapusiškos politikos ir strategijos, kuri apimtų visus su vaiko teisių įgyvendinimu susijusius klausimus, o Valstybinė vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba neturi reikiamų įgaliavimų, kad galėtų tinkamai atlikti savo pareigas, todėl jos veikla apsiriboja tik metodiniais patarimais.

Europos Tarybos žmogaus teisių komisaras N. Muižnieks savo ataskaitoje (2016, 102 punktas) pažymėjo, kad Lietuvoje yra gana gerai išplėtotą vaiko teisių apsaugos institucinė ir politinė sistema, tačiau egzistuoja didelis atotrūkis tarp deklaruojamos politikos ir jos praktinio įgyvendinimo; ypač svarbu pagerinti koordinavimą tarp nacionalinių ir savivaldos institucijų, užtikrinti pakankamą personalą ir jo kompetenciją.

Fizinis smurtas – dar viena itin aktuali tema, aptariant vaiko teisių apsaugos reformos priežastis. Jonynienės (2005) teigimu, smurtas prieš vaikus buvo plačiai paplitęs, nuolat atsirasdavo naujų grėsmių vaikui, naujų priklausomybių rūšių, tačiau į šias problemas tinkamai reaguoti nesugebėdavo nei teisė, nei paslaugų vaikui sistema. Be to, pasak Kairienės (2012b), fizinės bausmės buvo tarsi nepriskirtinos agresijai, todėl veiksmai, dėl kurių vaikas nepatiria itin sunkių sužalojimų, buvo veikiau priskiriami auklėjimo priemonei nei agresyviems veiksams. Tamutienė (2018) teigė, jog kai kurie duomenys leidžia daryti prielaidą, kad dalis bylų nepasiekdavo teismo motyvuojant, kad vaikas buvo muštas auklėjimo tikslais.

Fizines bausmes buvo linkusi toleruoti ir Lietuvos visuomenė, nors šalių, kuriose buvo uždraustos visų formų fizinės bausmės, pavyzdžiai rodė, kad po tokio draudimo pasikeitė ir

visuomenės požiūris į jas – tai reiškė, kad valstybės išsakyta pozicija per įstatymo įtvirtinimą prisideda prie visuomenės požiūrio į fizines bausmes kaitos (Navaitis, Kairienė ir Gaidys, 2015).

Valstybės pozicija apie reformos priežastis visuomenei aktyviausiai pristatė Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, o apie problemas ne vienerius metus skelbė Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus tarnyba.

Socialinės apsaugos ir darbo ministras 2018 metais teigė, kad vaikų apsauga Lietuvoje ilgą laiką buvo nevieninga: trūko tvirto požiūrio, jog Lietuvos vaikų apsauga yra prioritetas, vyravo skirtingos nuomonės apie tai, kaip reikia užtikrinti vaikų teisių apsaugą, kai šeimą ištinka krizė (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pranešimas, 2018-07-02). Pristatydama vaiko teisių apsaugos skyrių centralizavimą Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimo įstatymo kontekste, Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2017) pateikė tokias reformos priežastis:

- 1) savalaikės prevencinės pagalbos vaikui ir šeimai trūkumas (probleminės šeimos nebūdavo laiku atpažįstamos, dėl to laiku neatpažįstama grėsmė, nepavyksta išvengti krizių);
- 2) pagalba šeimai organizuojama nevieningai, netinkamai vertinama vaiko situacija, stokojama vaiko paėmimo iš šeimos praktikos;
- 3) socialinis darbas su iš šeimos paimto vaiko tėvais prasideda per vėlai, pagalba šeimai grindžiama ne priemonių ir paslaugų visuma, bet civilinių teisinių santykių reguliavimu;
- 4) savivaldybių vaiko teisių apsaugos institucijų statusas, žmogiškieji ištekliai ir materialiniai resursai neleidžia greitai, tinkamai ir kvalifikuotai reaguoti ir spręsti vaikų teisių pažeidimų.

Smurtą prieš vaikus Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2018-07-02) taip pat pateikė kaip vieną iš priežasčių naujai vaiko teisių apsaugos sistemai sukurti: pasak ministerijos, smurtas prieš vaikus, smurtinė aplinka, nepriežiūra itin neigiamai veikia vaikų vystymąsi ir raidą, o greitas ir vieningas valstybės institucijų darbas gali padėti ne vienai šeimai.

Apibendrinant mokslininkų, užsienio specialistų ir Lietuvos valstybės institucijų atstovų nuomonę galima teigti, kad Lietuvos vaiko teisių apsaugos reformą lėmė, viena vertus, teisinės ir sisteminės problemos (netinkamai reglamentuojamos vaiko teisės, nepakankamai efektyvios institucijos, bendradarbiavimo trūkumas, atotrūkis tarp deklaruojamos ir faktinės vaiko teisių apsaugos), kita vertus, požiūrio į tam tikrus vaiko teisių apsaugos aspektus klausimai, ypač – fizinių bausmių samprata.

3.2. Vaiko teisių apsaugos sistemos reformos bruožai ir iššūkiai

Vaiko teisių apsaugos reglamentavimas ir institucijų sistema plačiau aptarti šio darbo **2 skyriuje**, todėl šioje dalyje daugiau dėmesio skiriama vaiko teisių apsaugos reformos ypatumams – esminiams bruožams, kilusiems iššūkiams ir dėl jų priimtiems naujiems sprendimams.

2018 m. liepos 1 dieną įsigaliojus Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimams, į pagalbos ir paslaugų šeimai suteikimo procesą įtraukiamos mobilios specialistų komandos savivaldybėse, įteisinta atvejo vadyba, sudaromas pagalbos planas, kartu naikinami socialinės rizikos šeimų sąrašai, numatant pagalbą visoms šeimoms ir vaikams pagal poreikius (2018 metų pabaigoje socialinė priežiūra suteikta 10383 šeimoms), centralizuota vaiko teisių apsaugos sistema, t.y. pakeistas savivaldybių administracijų vaiko teisių apsaugos skyrių pavaldumas – jos tapo Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos struktūriniais padaliniais (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2018 metų veiklos ataskaita, 2019).

Kartu su Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimais, atlikta ne vieno Civilinio kodekso straipsnio pataisa – šis dokumentas yra vienas iš pagrindinių teisės aktų, reglamentuojančių vaikų teises, tėvų pareigas, vaiko globą (rūpybą) ir įvaikinimo klausimus. (Kiaunytė ir Lygnugarienė, 2019).

Pagrindiniai vaiko teisių apsaugos sistemos pakeitimai, lyginant situaciją iki 2018 m. liepos 1 dienos ir po jos, pateikti 5 lentelėje.

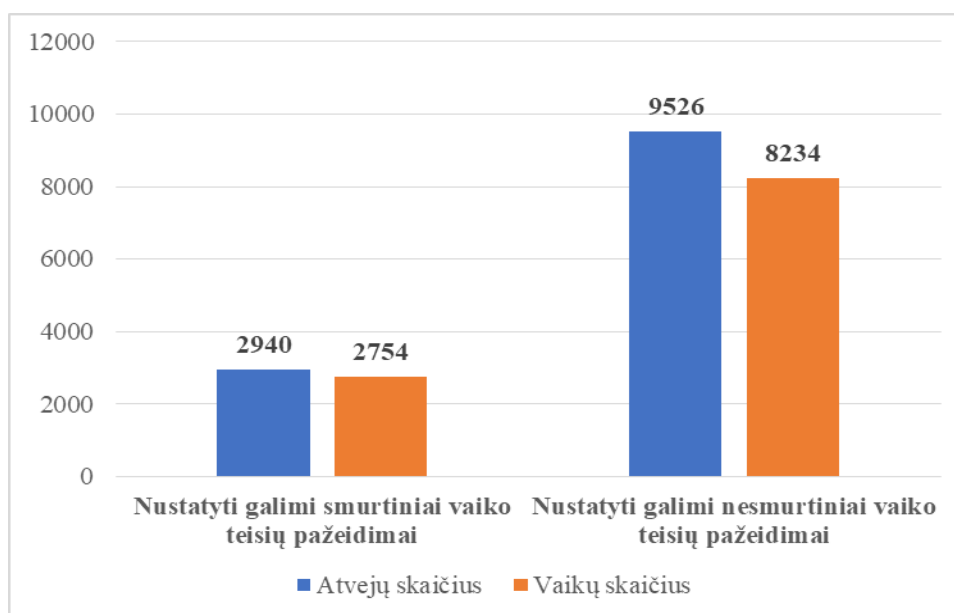
5 lentelė. Vaiko teisių apsaugos sistemos pakeitimai nuo 2018 m. liepos 1 dienos: lyginamasis variantas

Sritis	Iki 2018 m. liepos 1 d.	Po 2018 m. liepos 1 d.
Smurto samprata	Bendras ir vaikams, ir suaugusiems smurto apibrėžimas Apsaugos nuo smurto artimoje aplinkoje įstatyme (2011).	Išplėsta smurto sąvoka: apibrėžtos visos smurto prieš vaikus formos (fizinis, psichologinis, seksualinis, nepriežiūra) bei įtvirtintas aiškus smurto ir fizinių bausmių, kaip netinkamos auklėjimo priemonės, draudimas.
Pagalba šeimai	Pagalbos teikimas šeimai nebuvo aiškiai reglamentuotas ir vyko chaotiškai: nebuvo nei atvejo vadybos proceso arba pagalbos teikimo koordinavimo (nustačius būtinybę vertinti pagalbos vaikui ir (ar) šeimai poreikį arba nustačius vaiko apsaugos poreikį), nei mobiliosios komandos (nustačius vaiko apsaugos poreikį).	Kai fiksuojamas vaiko teisių pažeidimas, šeimai iškart pradedama teikti pagalba: <ul style="list-style-type: none"> ▪ Nustačius 1 grėsmės lygį, vaiko teisių specialistai kreipiasi į savivaldybę ir prašo inicijuoti atvejo vadybą (paskiriamas atvejo vadybininkas, sudaromas pagalbos šeimai planas, užtikrinama specialist pagalba); ▪ Nustačius 2 grėsmės lygį, darbą pradeda mobilioji komanda (3 specialistai dirba 14 dienų, tuomet kreipiasi į savivaldybę dėl atvejo

		vadybos inicijavimo).
Pagalba visą parą	Vaiko teisių apsaugos specialistai nedirbdavo po darbo ir švenčių dienomis (nebent savo iniciatyva), konfliktus savitais savarankiškai spręsdavo iškviesta policija. Nebuvo reikalavimų, per kiek laiko vaiko teisių apsaugos specialistai turi sureaguoti į galimą smurtą prieš vaikus ar kitą įtariamą vaiko teisių pažeidimą.	<p>Vaiko teisių apsaugos specialistai į įvykius reaguoja ne tik darbo metu, bet ir po darbo, naktimis, savaitgaliais bei švenčių dienomis:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ į policijos pranešimą, kad reikia nedelsiant spręsti vaiko apgyvendinimą saugioje aplinkoje, reaguoja per 1-2 valandas, ▪ į pranešimą apie galimą smurtą prieš vaiką – ne ilgiau nei per 6 valandas, ▪ dėl kitų pranešimų sprendimai priimami ne ilgiau nei per 3 darbo dienas.
Sprendimo priėmimo teisė	Sprendimą dėl vaiko paėmimo priimdavo savivaldybės vaiko teisių apsaugos skyriaus darbuotojai, po vaiko paėmimo savivaldybė nebuvo įpareigota teikti pagalbą šeimai.	Laikinas vaiko paėmimas iš tėvų ar globėjų taikomas kraštutiniais atvejais; per 3 darbo dienas kreipiamasi į teismą su prašymu išduoti leidimą vaiko apsaugojimui; jei teismas leidimo neišduoda, vaikas perduodamas tėvams ar globėjams, o šeimai teikiama pagalba.
Centralizacija	Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba iš esmės nedalyvavo procese, sprendimai buvo priimami 60-yje skirtingų savivaldybių savarankiškai – nebuvo vieningos sistemos.	<p>Vientisoje vaiko teisių apsaugos sistemoje bendradarbiauja institucijos:</p> <ul style="list-style-type: none"> ▪ Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba sprendžia, ar padarytas vaiko teisių pažeidimas, kreipiasi į savivaldybę dėl pagalbos šeimai, kreipiasi į teismą dėl vaiko apsaugojimo, užtikrina mobiliosios komandos pagalbą, organizuoja laikinąją vaiko globą. ▪ Savivaldybės organizuoja pagalbą šeimai per atvejo vadybą, suteikia paslaugas šeimoms, rengia ir apmoko laikinuosius ir nuolatinius globėjus, yra atsakingos už globėjų ir budinčių globotojų paiešką, organizuoja nuolatinę vaiko globą. ▪ Policija pirmieji reaguoja į iškvietimus dėl smurto artimoje aplinkoje, kviečiasi į pagalbą vaiko teisių apsaugos specialistus ir kt. ▪ Teismai suteikia arba atsisako suteikti leidimą paimti vaiką iš tėvų ar globėjų ir kt. ▪ Prokuratūros vykdo ir kontroliuoja ikiteisminį tyrimą dėl galimo smurto prieš vaikus ir kt.

Šaltinis: parengė autorė, pagal Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2018 metų veiklos ataskaitą (2019-04-01), Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pranešimą (2018-11-28)

Pastebėta, kad pirmuosius kelis mėnesius po reformos augo vaiko teisių pažeidimų, grėsmės vaikui lygio vertinimo, paimtų iš nesaugios aplinkos vaikų ir kt. skaičius – šis augimas sietinas su tuo, kad visoje Lietuvoje pradėta įgyvendinti vienoda reagavimo į pranešimus ir situacijos vertinimo praktika (VTAIT 2018 metų veiklos ataskaita, 2019). Taip pat specialistai pastebėjo, kad didėja visuomenės netolerancija smurtui, taip pat pagalbos patyrus smurtą prieinamumas. (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2018 metų veiklos ataskaita, 2019). 7 pav. atvaizduojami galimi smurtiniai ir nesmurtiniai vaiko teisių pažeidimai, nustatyti per pirmąjį pusmetį po 2018 metų liepos 1 dienos.

7 pav. Nustatyti galimi vaiko teisių pažeidimai 2018-07-01 – 2018-12-31

Šaltinis: parengė autorė, pagal VTAIT 2018 metų veiklos ataskaitą (2019, p. 24)

7 pav. matomas skirtingas smurtą galimai patyrusių vaikų skaičius ir galimo smurto prieš vaikus atvejų skaičius. Šie skirtumai rodo, kad yra atvejų, kai vaikai ne vieną kartą galimai patyrė smurtą, taip pat kai vieno atvejo metu galimai nukentėjo daugiau kaip vienas vaikas (VTAIT 2018 metų veiklos ataskaita, 2019).

Per pirmąjį reformuotos sistemos veikimo pusmetį, grėsmės lygis vaikui buvo nustatinėjamas 13576 atvejais, dėl 11844 vaikų, iš jų (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2018 metų veiklos ataskaita, 2019):

- pirmasis grėsmės lygis nustatytas 5291 atveju,
- antrasis – 1060 atvejų,
- grėsmės lygis nenustatytas 6172 atvejais,
- vaikai buvo paimti iš jiems nesaugios aplinkos 2071 atveju.

Kaip matyti iš 7 pav., nesmurtinių vaiko teisių pažeidimų nustatoma apie tris kartus daugiau negu smurtinių. Nesmurtinių vaiko teisių pažeidimų sąrašė dominuoja vaiko teisių pažeidimai, susiję su tinkamomis gyvenimo sąlygomis (6 lentelė).

6 lentelė. Nustatyti nesmurtiniai vaiko teisių pažeidimai 2018-07-01 – 2018-12-31

Vaiko teisių pažeidimo pobūdis	Atvejų skaičius
Su mokymusi susijusios vaiko teisės	116
Identiškumas ir jo išsaugojimas	34
Privatus gyvenimas, asmens neliečiamybė ir laisvė	142
Bendravimas su savo tėvais ir giminaičiais	191

Tinkamos gyvenimo sąlygos	4809
Socialinė apsauga ir valstybės finansinė parama	66
Viešosios informacijos gavimas	0
Turtinės teisės	9
Saviraiškos laisvė, poilsis ir laisvalaikis	258
Vaiko, priklausančio LR tautinėms bendrijoms (mažumoms) teisės	2
Kiti pažeidimai	3320

Šaltinis: parengė autorė, pagal VTAIT 2018 metų veiklos ataskaitą (2019, p. 25)

Kaip matyti iš 6 lentelės, daugiau nei pusė nustatytų nesmurtinių vaiko teisių pažeidimų yra siejami su tinkamų gyvenimo sąlygų neužtikrinimu. Visgi pateikiami duomenys apima tik nustatytus atvejus, o atsižvelgiant į tai, kad gyvenimo sąlygas įvertinti lengviau nei, tarkime, privataus gyvenimo, asmens neliečiamybės ir laisvės pažeidimus, tikėtina, kad daugelis nesmurtinių vaiko teisės pažeidimų atvejų nėra užfiksuojami.

Stripeikienė (2017) teigia, kad svarbus reformos rezultatas – uždraustas bet kokio smurto, taip pat ir fizinių bausmių naudojimas prieš vaiką, tačiau nemaža dalis visuomenės mano, kad būtent fizinėmis bausmėmis vaikus galima tinkamai išauklėti, todėl šios smurto formos sukėlė daug diskusijų. Tuo pačiu, pasak Michailovič ir kt. (2019), sumažėjo atvejų, kai vaikų turinčios moterys praneša apie smurtą šeimoje, nes bijo, jog apie tai bus informuota Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, reforma traktuojama kaip nukreipta ne į pagalbos teikimą, o į šeimų kontrolę. Pastebėta, kad itin didelę įtaką visuomenės baimei daro žiniasklaida. Nevienareikšmiškai vertinta ir standartizuoto grėsmės vaikui lygio nustatymo vertinimo tvarka, kurią taikant išaiškėjo nemažai trūkumų – pavyzdžiui, dėl didelės anketos apimties ir vertinamojo pobūdžio klausimų, situacijos vertinimas priklauso nuo darbuotojo interpretacijos, o vadovaujantis sukurtais kriterijais daug atvejų pateko į antrąjį grėsmės lygį, kuris reiškia vaiko paėmimą iš šeimos (Michailovič ir kt., 2019).

Dvejonių dėl vaiko teisių apsaugos reformos efektyvumo būta dar iki naujo Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo (2017) įsigaliojimo 2018 m. liepos 1 d. Naujienų portalo LRT.lt žurnalistė B. Vyšniauskaitė 2018 m. vasario 14 dieną parengė išsamią publikaciją apie pasirengimą reformai, kurioje cituoti esami ir buvę aukštas pareigas užimantys valstybės tarnautojai. Buvusi vaiko teisių apsaugos kontrolierė, Seimo narė R. Šalaševičiūtė tvirtino, kad „reforma rezultatų neduos“, nes dirbs tie patys žmonės, o jų požiūris į vaiką iki liepos 1 dienos nepasikeis, taip pat ji abejojo centralizavimo nauda teigdama, kad panaši tvarka jau galiojo, tačiau nepasiteisino. Buvęs Seimo Socialinių reikalų ir darbo komiteto vadovas A. Sysas abejojo, ar pavyks rasti darbuotojų, kurių po reformos reikės beveik dvigubai daugiau. Problemas vardijo ir vaiko teisių apsaugos kontrolierė E. Žiobienė, nors

taip pat teigė, kad reformos atidėti nereikėtų („Vaiko teisių apsaugos reforma: į kuriuos klausimus vis dar nėra atsakymų“, 2018-02-14, lrt.lt).

Po 2018 m. liepos 1 dienos įtampos atsirado ir visuomenėje – po keletos rezonansinių įvykių, buvo rengiami protestai, kuriamos peticijos. Žiniasklaidoje ir socialiniuose tinkluose sklido tokie pareiškimai kaip: „Šokiruojanti statistika ir nukentėjusių šeimų liudijimai rodo nehumanišką ir antikonstitucinį vaiko teisių apsaugos reformos pobūdį. Per beveik keturis mėnesius iš tėvų paimta per tūkstantį vaikų. Visuomenę bandoma įtikinti, kad Lietuvoje yra tiek vaikų, kuriems buvo geriau būti atskirtiems nuo šeimos ir grėsi realus pavojus sveikatai ir gyvybei“ (iš „Laisvos visuomenės instituto“ kvietimo į mitingą „Stop tarnybų smurtui prieš vaiką ir šeimą“, 2018-10-30), „Prisidengdama „geriausių vaiko interesų“ užtikrinimu ši reforma prievartos būdu ardo šeimas, baudžia ne tik tėvus, bet ir pačius vaikus bei diegia žalingą policinės valstybės modelį, kuris tėvams nepalieka jokios laisvės auklėti savo vaikus“ (iš „Laisvos visuomenės instituto“ peticijos, 2018-10-25), „Grėsmės lygių vertinimo sistema per keletą savo galiojimo mėnesių atsiskleidė kaip absoliučiai neadekvati priemonė, kelianti įtampą ir skaldanti visuomenę, žalojanti tėvų ir vaikų ryšius bei nepagrįstai ardanti jų santykių dinamiką (...). Šiandien Lietuvos šeimos gyvena baimėje ir nežinioje“ (asociacijos „Lietuvos tėvų forumas“ kreipimasis, 2018-12-07) ir kt.

Metų pabaigoje Socialinės apsaugos ir darbo ministerija savo pranešime (2018-11-28) taip pat pripažino, jog naujoji vaiko teisių apsaugos sistema nėra visiškai nepriekaištinga, nors daugelis pakeitimų buvo būtini ir veikia gerai.

Galiausiai 2019 m. balandžio 11 dieną buvo pritarta vaiko teisių apsaugos sistemos pakeitimams. Socialinės apsaugos ir darbo ministras L. Kukuraitis tuo metu teigė, jog nepaisant tam tikrų pakeitimų, „smurtas prieš vaiką ir fizinės baudmės kaip auklėjimo priemonė išlieka negalimi, nes smūgiai, žeminimas ar nepriežiūra, patiriama iš mylimiausių žmonių, žaloja ne tik vaiko kūną, bet ir dvasią“ (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pranešimas, 2019-04-10). Dalis pasikeitimų įsigaliojo iškart (pavyzdžiui, patikslintos sąvokos), o esminiai pasikeitimai – nuo 2020 m. sausio 1 dienos, jie pateikiami 7 lentelėje.

7 lentelė. Vaiko teisių apsaugos sistemos pakeitimai nuo 2020 m. sausio 1 dienos: lyginamasis variantas

Sritis	Iki 2020 m. sausio 1 d.	Po 2020 m. sausio 1 d.
Grėsmės lygiai, poreikių vertinimas, laikinoji priežiūra	Gali būti nustatyti grėsmės lygiai: <ul style="list-style-type: none"> ▪ I lygis reiškia, kad šeimai teikiama pagalba, vaikas nėra paimamas iš šeimos, ▪ II lygis reiškia, kad kreipiamasi į 	Nebelieka grėsmės lygių, pereinama prie vaiko ir šeimos poreikių vertinimo. Gali būti nustatytas: <ul style="list-style-type: none"> ▪ pagalbos poreikis arba ▪ apsaugos poreikis. Antruoju atveju pirmiausia taikomas naujas

	teismą dėl vaiko paėmimo iš šeimos. Laikinosios priežiūros instituto nėra.	laikinosios priežiūros institutas – vaikas iš tėvų nėra paimamas, bet jo saugumas užtikrinamas padedant giminaičiams, perkeliant vaiką su vienu iš tėvų į krizių centrą ir pan.
Vaiko paėmimas iš tėvų	Įvardijami bendrieji vaiko teisių apsaugos principai, tarp kurių – prioritetas geriausiems vaiko interesams, pagalba šeimai ir kt.	Vaiko paėmimas iš tėvų apsunkintas ir galimas tik tuomet, jeigu nustačius vaiko apsaugos poreikį, pritaikius laikinąją priežiūrą bei suteikus pagalbą situacija nesikeičia arba blogėja, tėvai nenori keisti savo elgesio (kraštutinė priemonė).
Reikalavimai vaiko teisių apsaugos specialistams	Su vaikais negali dirbti asmenys, teisti už seksualinius nusikaltimus, vaikų išnaudojimą, taip pat kitus tyčinius sunkius ir labai sunkius nusikaltimus prieš vaiką per pastaruosius 25 metus.	Nustatomi papildomi reikalavimai vaiko teisių specialistams: jais negali dirbti teisti asmenys, kol teistumas neišnykęs, taip pat žmonės, kuriems buvo ar yra apribotos tėvų teisės / galimybė globoti ir asmenys, piktnaudžiaujantys alkoholiu / psichotropinėmis medžiagomis bei kt.
Tėvų teisės	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Antrinė teisinė pagalba teikiama tik nepasiturintiems. ▪ Atvejo vadybos posėdžiuose taikomi konfidencialumo reikalavimai. ▪ Tėvų informavimas apie duomenų rinkimą nereglamentuojamas. 	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Nepriklausomai nuo pajamų, garantuojama nemokama advokato pagalba tėvams, iš kurių buvo paimtas vaikas. ▪ Tėvams netaikomi konfidencialumo reikalavimai atvejo vadybos posėdžiuose (jeigu tai neprieštaruoja geriausiems vaiko interesams). ▪ Vaiko tėvai informuojami apie duomenų rinkimą.
Vaiko palikimas be priežiūros	Tėvai turi užtikrinti, kad vaikas iki 6 metų be būtinybės neliktų be vyresnių nei 14 metų asmenų priežiūros.	Sušvelnintas vaiko iki 6 metų palikimas be priežiūros: vaikas iki 6 metų be objektyvios būtinybės negali likti be vyresnių nei 14 metų žmonių priežiūros, tačiau palikimu be priežiūros nelaikomas trumpalaikis (iki 15 min.) vaiko iki 6 metų palikimas saugioje aplinkoje su 7-13 metų amžiaus asmenimis, kurie pagal savo brandą yra pajėgūs esamoje situacijoje juo pasirūpinti.
Smurtas prieš vaiką ir fizinės bausmės	Negalimi	Negalimi

Šaltinis: parengė autorė, pagal Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos pranešimą (2019-04-10)

Kaip matyti iš 7 lentelės, koreguojant įstatymą buvo atsižvelgta į daugelį pirmajame etape išsakytų pastabų, ypač susijusių su vaiko atskyrimu nuo tėvų. Nepaisant tam tikro spaudimo iš visuomenės, smurto ir fizinių bausmių sąvokos liko nepakitusios.

Apibendrinant galima teigti, kad vaiko teisių apsaugos sistemos reforma buvo sudėtinga, į pakeitimus reagavo ir sprendimų priėmėjai, ir vaiko teisių apsaugos sistemos darbuotojai, ir nevyriausybinės organizacijos bei visuomenė. Vaiko teisių apsaugos reformos sėkme buvo abejojama dar iki jos pradžios 2018 metų liepos 1 dieną. Ypač daug atgarsių reforma sulaukė per pirmąjį pusmetį nuo jos įsigaliojimo, daugeliu atveju buvo kvestionuojamas griežtas fizinių bausmių vertinimas. Atsižvelgus į daugelį pastabų, ypač į pastabas, susijusias su vaiko paėmimu iš šeimos, buvo priimtas iš esmės atnaujintas įstatymas, įsigaliojęs 2020 metų sausio 1 dieną, tačiau smurto ir fizinių bausmių samprata jame liko

nepakitusi. Atnaujinta sistema veikia dar palyginti neilgai, tad išsamių jos vertinimų iš esmės nėra. Vis dėlto atsižvelgus į tai, kad į pirmąjį reformos etapą buvo neigiamai reaguojama nuo pat jo pradžios, galima teigti, kad atnaujinta vaiko teisių apsaugos sistema sulauks mažiau pasipriešinimo.

4. VAIKO TEISIŲ APSAUGOS SISTEMOS REFORMOS ĮGYVENDINIMAS SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PATIRTIES ASPEKTU

4.1. Tyrimo metodologija

Tyrimo metodai: tyrime naudoti kokybiniai duomenų rinkimo, analizės ir interpretacijos metodai.

1) Duomenų rinkimo metodas. Siekiant gauti duomenų apie socialinių darbuotojų patirtis reformuojamoje vaiko teisių apsaugos sistemoje, buvo pasirinkta kokybinė prieiga, naudotas iš dalies struktūruoto interviu metodas. Kokybinis interviu yra paremtas sąveika tarp tyrėjo ir tyrimo dalyvių, tai neformalus, lankstus pokalbis, kurio dėmesio centre yra tyrimo dalyvių patirtis ir sampratos, jų pateikiamos interpretacijos ir motyvai, o ne iš anksto apibrėžti pasirinkimo variantai, tad tokio pokalbio metu tikimasi gauti nenumatytos, netikėtos informacijos (Gaižauskaitė ir Valavičienė, 2016). Kitaip tariant, kokybiniu tyrimu siekiama suprasti, kaip individai suvokia pasaulį ir kaip individualiai kuriamos prasmės lemia jų elgesį.

Šiuo atveju pasirinkta iš dalies struktūruota interviu forma. Kaip teigia Gaižauskaitė ir Valavičienė (2016), iš dalies struktūruotas interviu yra dažniausiai taikomas kokybiniam interviu: parengiamos interviu gairės (klausimynas), tačiau pati interviu eiga yra lanksti, gali keistis užduodamų klausimų tvarka, jų formuluotės, taip pat gali būti užduodama papildomų klausimų.

Interviu atlikti dviejose socialines paslaugas teikiančiose įstaigose 2019 m. spalio – lapkričio mėnesiais ir 2020 m. vasario – kovo mėnesiais. Pirmajame tyrimo etape surinkti pagrindiniai duomenys, o antrajame šie duomenys papildyti atsižvelgiant į naujus pakeitimus vaiko teisių apsaugos sistemoje. Su kiekvienu kokybinio tyrimo dalyviu iš dalies struktūruoto interviu metu buvo kalbama asmeniškai, pristatant tyrimo temą, paaiškinant tyrimo tikslą, uždavinius bei užtikrinant konfidencialumą. Vidutiniškai interviu truko 35–45 minutes.

2) Duomenų analizės metodas. Interviu duomenų analizei pasirinktas turinio (content) analizės metodas. Pasak Tidikio (2003), turinio (content) analizė bendriausia prasme yra technika, leidžianti, objektyviai ir sistemiškai išnagrinėjus teksto ypatybes, daryti patikimas išvadas, o jos esmė – išskirti dokumento tekste tam tikrus prasminius vienetus, įvertinti jų vartojimo dažnį, tirti įvairių teksto elementų ryšius tiek vieno su kitu, tiek su visa informacijos apimtimi.

Po kiekvieno interviu buvo parengta interviu transkripcija (išrašas) ir atlikta pirminė analizė, siekiant nustatyti, ar surinktų duomenų pakanka tyrimui, pasižymėti pastabas kitiems interviu. Nustačius pakankamą tyrimo prisotinimą interviu duomenimis, toliau interviu nebebuvo rengiami. Prieš pradėdant analizę, interviu transkripcijos (išrašai) buvo užkoduoti – jiems atsitiktine tvarka suteikti skaitmenys.

Transkribuotų interviu analizė vyko pagal Hennink ir kt. (2011, cit. Gaižauskaitė ir Valavičienė, 2016) pasiūlytą keturių procedūrų ciklą: 1) kodų kūrimas, 2) jų aprašymas ir palyginimas, 3) kategorijų sudarymas ir conceptualus jų aprašymas, 4) teorijos kūrimas. Kiekvienas interviu buvo padalintas į 3 dalis pagal klausimų blokus, kiekvienos dalies duomenys išskaidyti atskirais prasminiais vienetais. Šie duomenų vienetai grupuoti į subkategorijas, o šios – į kategorijas.

Galiausiai iš dalies struktūruoto interviu rezultatai buvo analizuojami, lyginami ir vertinami pasitelkiant teisinius dokumentus ir mokslinius šaltinius, tokiu būdu atskleidžiant sąsajas tarp teorijos ir faktų.

Tyrimo instrumentas:

Remiantis mokslinės ir teisinės literatūros analize pateikta šiame magistro darbe, kokybiniam tyrimui sukurtas iš dalies struktūruoto interviu klausimynas. Klausimyną sudaro 3 diagnostinių klausimų blokai (7 lentelė), o taip pat sociodemografiniai klausimai (amžius, išsilavinimas, darbo patirtis).

7 lentelė. Iš dalies struktūruoto interviu klausimyno blokai

Klausimyno blokai	Tema	Klausimai
I	Labiausiai pasiteisinę aspektai vaiko teisių apsaugos sistemos reformoje	1, 2, 3
II	Vaiko teisių apsaugos sistemos reformos trūkumai bei pokyčiai	4, 5, 6, 7
III	Kvalifikacijos pokyčiai reformuotoje vaiko teisių apsaugos sistemoje	8, 9, 10

Tyrimo eiga:

Tyrimą sudarė šeši etapai (8 pav.):

- 1) *pirmame etape* atlikta mokslinės literatūros ir dokumentų analizė – analizuota Lietuvos ir užsienio autorių mokslinė literatūra, taip pat oficialūs Lietuvos ir tarptautinių institucijų dokumentai, teisės aktai;
- 2) *antrame etape* atsižvelgiant į atliktą literatūros ir dokumentų analizę sukurti interviu klausimai, atrinkti tyrimo dalyviai;
- 3) *trečiame etape* (2019 m. spalio – lapkričio mėn.) buvo vykdomas pirmasis

- interview etape, atliekamos interview transkripcijos ir pirminė analizė;
- 4) *ketvirtame etape* (2020 m. vasario – kovo mėn.) buvo vykdomas antrasis interview etapas, atliekamos interview transkripcijos ir pirminė analizė;
 - 5) *penktame etape* analizuojami ir interpretuojami gauti tyrimo rezultatai, jie lyginami su Lietuvos ir užsienio mokslininkų įžvalgomis bei Lietuvos institucijų oficialia pozicija;
 - 6) *šeštame etape* formuluojamos tyrimo išvados ir pasiūlymai.

8 pav. Tyrimo eiga

Tyrimo ribotumas:

Vaiko teisių apsaugos reformos pirmasis etapas prasidėjo 2018 m. liepos 1 d. (antrasis – tik 2020 m. sausio 1 d.), todėl atliekant tyrimą pastebėta, jog socialiniai darbuotojai ne visada galėjo atsakyti į užduotą klausimą dėl patirties dirbant reformuotojoje sistemoje stokos.

Taip pat tyrimo ribotumą apsprendė tyrėjo patirties stoka. Jau analizuojant tyrimo medžiagą pastebėta, kad tam tikrais interview momentais buvo galima labiau išnaudoti pusiau struktūruoto interview metodo privalumus, t.y. tyrimo dalyvių dažniau paprašyti patikslinti ir papildyti išsakytas mintis.

Taip pat tyrimo duomenų analizės metu pastebėta, kad tyrimo ribotumą apsprendė tai, kad interview atlikti tik su socialiniais darbuotojais, tačiau norint plačiau atskleisti reformos sukeltus pokyčius, tikslinga į tyrimą įtraukti ir kitus svarbius reformos dalyvius – atvejo vadybininkus, mobiliųjų komandų specialistus ir kitus.

4.2. Tyrimo imtis

Pasak Gaižauskaitės ir Valavičienės (2016), kokybiniai tyrimai nesiekia reprezentatyvumo populiacijai, todėl šiuo pagrindu nesudaroma ir tyrimo imtis – siekiant giliai išnagrinėti kiekvieną atvejį, reikalingas nebūtinai didelis dalyvių skaičius, tačiau svarbu, jog dalyviai turėtų savybių, leidžiančių geriausiai atspindėti tiriamąjį reiškinį.

Keliant klausimus, kas gali suteikti kokybiškos ir įvairios informacijos tyrimui, nuspręsta kreiptis į socialinius darbuotojus, dirbančius su sunkumus patiriančiomis šeimomis. Tyrimui pasirinktas netikimybinės atrankos tipas – tikslinės atrankos strategija, kuomet pagrindiniai tyrimo dalyvių atrankos kriterijai buvo sužinoti iš anksto: 1) socialinio darbo patirtis (siekiama, kad ji būtų ne mažesnė nei 3–4 metai) ir 2) tiriamųjų laisvanoriškas sutikimas dalyvauti tyrime.

Pradžioje tyrimui buvo pasirinkti 5 socialiniai darbuotojai, vėliau į tyrimą įtraukti dar 2, tad iš viso tyrime dalyvavo 7 dalyviai. Imties dydį pagrindžia prisotinimo principas. Gaižauskaitės ir Valavičienės (2016) teigimu, paprastai daugiausia skirtingos informacijos gaunama per pirmuosius interviu, o vėliau nauji interviu imami tol, kol informacija ima kartotis ir iš esmės nebeatskleidžiama naujų aspektų. Šiuo atveju didesnis interviu dalyvių skaičius nebūtų tikslingas.

Tyrimo dalyvių charakteristikos pateikiamos 9 lentelėje. Tyrimo dalyvių amžius svyravo nuo 28 iki 48 metų, visų tiriamųjų lytis – moteriška (to nebuvo siekiama sąmoningai, tačiau taip pat nesiekta lyčių diferenciacijos). 2 tiriamųjų išsilavinimas yra aukštasis neuniversitetinis, kitų 5 – aukštasis. Visų tyrimo dalyvių išsilavinimo kryptis yra socialinis darbas. Darbo patirtis svyravo nuo 4,2 iki 9,5 metų.

9 lentelė. Tyrimo dalyvių sociodemografinės charakteristikos

Pareigos	Amžius	Lytis	Išsilavinimas	Socialinio darbo patirtis
Socialinis darbuotojas (1)	28	M	Aukštasis neuniversitetinis	4,2 metai
Socialinis darbuotojas (2)	32	M	Aukštasis universitetinis	5,1 metai
Socialinis darbuotojas (3)	31	M	Aukštasis neuniversitetinis	6,3 metai
Socialinis darbuotojas (4)	34	M	Aukštasis universitetinis	6 metai
Socialinis darbuotojas (5)	43	M	Aukštasis universitetinis	7 metai
Socialinis darbuotojas (6)	48	M	Aukštasis universitetinis	9,5 metai
Socialinis darbuotojas (7)	35	M	Aukštasis universitetinis	7 metai

4.4. Tyrimo etika

Atliekant tyrimą laikytasi tokiems tyrimams taikomų rekomendacijų: išsaugoti pagarbą asmens orumui, taip pat geranoriškumo ir teisingumo principų (Žydzūnaitė, 2011; Gaižauskaitė ir Valavičienė, 2016). Tyrime dalyvaujantiems socialiniams darbuotojams buvo aiškiai ir suprantamai nurodytas tyrimo tikslas, jo paskirtis, buvo garantuotas anonimiškumas, duomenų saugumas ir informacijos konfidencialumas.

Laikantis *pagarbos asmens orumui* principo dalyviams paprastai, tačiau aiškiai pristatytas tyrimo tikslas, vengta perteklinės informacijos, palikta galimybė visiškai laisvai apsispręsti dalyvauti tyrime ir iš jo pasitraukti. Nė vienas tyrimo dalyvis iš tyrimo nepasitraukė, tačiau ne visi sutiko dalyvauti nuo pradžių.

Geranoriškumo principas užtikrintas pagarbiai bendraujant, išlaikant dalyvio pasirinkimo teikti informaciją laisvę ir suteikiant galimybę bet kada atsisakyti dalyvauti tyrime, pateikiant etiškus klausimus, stengiantis išlaikyti dalyvių privatumo ribas.

Siekiant užtikrinti *teisingumo* principą, interviu nefiksuoti jokie asmeniniai duomenys, iš kurių būtų galima nustatyti konkrečius asmenis, o dalyvių prašyta pateikti tik tą informaciją, kuri būtina tyrimui. Apdorojant tyrimo duomenis, dalyviams suteikiamas kodas (skaičius), pateikiama demografinė informacija, o jokie kiti duomenys, pagal kuriuos būtų galima nustatyti tyrimo dalyvio darbovietę ar konkretų asmenį, atskaitose nenaudoti.

4.5. Empirinio tyrimo rezultatų analizė

Iš dalies struktūruoto interviu metu su tyrimo dalyviais buvo kalbama tyrimui aktualiais klausimais pagal interviu gaires – klausimyną. Analizuojant tyrimo duomenis, buvo identifikuotos turinio kategorijos ir subkategorijos, apibūdinančios išryškėjusias tendencijas bei problemas. Tyrimo dalyvių duomenys buvo išskaidyti pagal išskirtas kategorijas ir subkategorijas bei lyginami tarpusavyje, ieškant pasikartojančių nuomonių, panašumų ir skirtumų.

Pirmasis interviu klausimų blokas buvo skirtas nustatyti, kokie vaiko teisių apsaugos reformos aspektai, remiantis interviu dalyvių nuomone ir patirtimi, labiausiai pasiteisino. Labiausiai pasiteisinę aspektai pateikti 10 lentelėje.

10 lentelė. Labiausiai pasiteisinę vaiko teisių apsaugos sistemos reformos aspektai

Kategorijos	Subkategorijos	Patvirtinantys teiginiai
Efektyvesnis darbo su šeimomis procesas	Aiškesnis grėsmės identifikavimas	<p>„...Manyčiau, kad yra aiškiau su grėsmės lygiais, lankantis šeimoje jau žinau, kad yra padidėjęs pavojus vaiko paėmimui...“ (1)</p> <p>„...Kalbant apie auklėjimą naudojant smurtą, kai kuriose šeimose galime vadovautis šiuo įstatymu, nes anksčiau tik rekomendavom auklėti vaikus be smurto, o dabar yra teisės aktai...“ (1)</p> <p>„...kai po nulinio grėsmės lygio nustatymo kai kurioms šeimoms dar nebūna paskirtos paslaugos, o tik stebėjimas...“ (3)</p>
	Galimybė lanksčiau taikyti darbo su šeimomis	<p>„...Tikriausiai tai galimybė greičiau nutraukti šeimai paslaugas. Nutraukus paslaugas, bet palikus kuriam laikui stebėjimą, šeimos labiau suinteresuotos ir motyvuotos išsispęsti dar likusias problemas...“ (3)</p> <p>„...socialiniam darbuotojui lengviau planuoti tolimesnį darbą ir priimti</p>

	priemonės	<p>sprendimus dėl šeimai reikalingų išsikelti uždavinių...“ (5)</p> <p>„...dabar darbas vyksta veiksmingiau. Dabar galima daugiau dėmesio skirti pačiai šeimai ir pagalbai jai...“ (6)</p> <p>„...Platesnis pagalbos teikimo spektras...“ (6)</p> <p>„...skiriama kompleksinė pagalba, atsižvelgiant į vaiko ir šeimos poreikius, tai irgi yra labai svarbu...“ (7)</p>
	Intensyvesnis darbas su šeimomis	<p>„...padidėjo atvejų dirbant su šeimomis, dabar vos ne dėl menkiausių situacijos šeimoje socialiniam darbuotojui tenka dirbti ir gilinti į šeimos santykius, nors vaikui ir negresia pavojus...“ (2)</p> <p>„...Intensyvesnis procesas...“ (6)</p> <p>„...iš esmės didesnis reagavimas į vaiko teisių pažeidimus jau yra didelis privalumas...“ (7)</p>
Veiksmingesnė vaiko teisių apsaugos sistemos struktūra	Mobiliųjų komandų ir atvejo vadybos nauda	<p>„...paminėčiau vieną iš naujausių ir teigiamai pasitvirtinančių aspektų – tai vaiko teisių apsaugos mobilios komandos darbas...“ (5)</p> <p>„...įvykus krizei su šeima, mobili komanda atlieka išsamią analizę apie šeimos situaciją ir teikia rekomendacijas socialiniams darbuotojams atvejo vadybos posėdžio metu...“ (5)</p> <p>„...[pasiteisino] atsiradusi atvejo vadybininko pareigybė. Jie perėmė dalį atsakomybių ir sumažėjus krūviui dabar darbas vyksta veiksmingiau. (...) Jeigu šeimoje krizinė padėtis, dirbame kartu su atvejo vadybininku...“ (6)</p>
	Platesnis institucijų įtraukimas	<p>„...Taip pat teigiamas pokytis yra tai, kad į pagalbos šeimai planavimą bei organizavimą yra kviečiami įsitraukti visi atstovai, iš įvairių institucijų, susijusių su šeima...“ (6)</p> <p>„...daugiau specialistų dalyvauja pagalbos procese, kas leidžia teikti tikslingesnę pagalbą...“ (6)</p> <p>„...labiausiai pasiteisina tarpinstitucinis bendradarbiavimas, galimybė visiems specialistams susėsti ir bendrai galvoti apie pagalbos šeimai galimybes bei prisiimti atsakomybę dėl tam tikrų pagalbos sričių...“ (7)</p> <p>„...kai pavyksta bendrai sutarti su kitais specialistais (pvz., mokyklos gerovės komisija, vaiko dienos centras, vaiko teisės, atvejo vadyba) dėl intervencijos laukų ir laikytis bendrų susitarimų. Tuomet galima pasiekti geriausių rezultatų...“ (7)</p>
Žmonių sąmoningumo padidėjimas	Šeimų sąmoningumo ir motyvacijos augimas	<p>„...daugėja šeimų, kurios keičia požiūrį į smurtą prieš vaikus...“ (1)</p> <p>„...Matau daugiau motyvuotų šeimų...“ (3)</p> <p>„...palikus kuriam laikui stebėjimą, šeimos labiau suinteresuotos ir motyvuotos išsispřesti dar likusias problemas...“ (3)</p> <p>„...kai po nulinio grėmės lygio nustatymo kai kurioms šeimoms dar nebūna paskirtos paslaugos, o tik stebėjimas (...) jos labiau linkusios bendradarbiauti ir spręsti iškilusius sunkumus, neneigdamos turimų problemų...“ (3)</p> <p>„...iki VTAS įsikišimo vengė nuosekliai vykdyti atvejo vadybos posėdžio metu jiems iškeltus uždavinius...“ (5)</p> <p>„...šeimos labiau motyvuotos keisti savo gyvenimo būdą bei gerinti jį...“ (6)</p> <p>„...jau yra tokių šeimų, kuriose yra baigta atvejo vadyba dėl įvykusių teigiamų pokyčių...“ (6)</p>
	Visuomenės sąmoningumo augimas	<p>„...žmonės pradėjo kreipti dėmesį į bet kokį atvejį, susijusį su vaikais, tai yra faktas – žmonės tapo neabejingi...“ (2)</p>

Analizuojant tyrimo dalyvių nuomones apie labiausiai pasiteisinusius vaiko teisių apsaugos reformos sprendimus bei jų sukeltus pokyčius, pagal požymių panašumą buvo 3 požymių kategorijos ir 7 subkategorijos:

- efektyvesnis darbo su šeimomis procesas (subkategorijos: aiškesnis grėsmės identifikavimas; galimybė lanksčiau taikyti darbo su šeimomis priemones; intensyvesnis darbas su šeimomis);
- veiksmingesnė vaiko teisių apsaugos sistemos struktūra (subkategorijos: mobiliųjų komandų ir atvejo vadybos nauda; platesnis institucijų įtraukimas);
- žmonių sąmoningumo padidėjimas (subkategorijos: šeimų sąmoningumo ir motyvacijos augimas; visuomenės sąmoningumo augimas).

6 iš 7 tyrimo dalyvių minėjo vienokį ar kitokį darbo su šeimomis proceso efektyvumo augimą. Šioje kategorijoje išryškėjo kelios subkategorijos: vieni socialiniai darbuotojai kalbėjo apie išaugusį darbo kiekį („*padidėjo atvejų dirbant su šeimomis*“, „*didesnis reagavimas į vaiko teisių pažeidimus*“), kiti – apie galimybes lanksčiau taikyti įvairias darbo su šeimomis priemones („*galimybė greičiau nutraukti šeimai paslaugas*“, „*lengviau planuoti tolimesnį darbą ir priimti sprendimus*“, „*kompleksinė pagalba, atsižvelgiant į vaiko ir šeimos poreikius*“ ir kt.), taip pat minėta atsiradusi galimybė tikslingai susitelkti į konkrečias vaiko ir šeimos problemas („*darbas vyksta veiksmingiau (...), galima daugiau dėmesio skirti pačiai šeimai ir pagalbai jai*“, „*intensyvesnis procesas*“, „*platesnis pagalbos teikimo spektras*“ ir kt.). 2 dalyviai atkreipė dėmesį į aiškesnį grėsmių vaikui identifikavimą („*lankantis šeimoje jau žinau, kad yra padidėjęs pavojus vaiko paėmimui*“, „*anksčiau tik rekomendavom auklėti vaikus be smurto, o dabar yra teisės aktai*“).

Pozityvius pokyčius vaiko teisių apsaugos sistemos struktūroje minėjo 3 iš 7 tyrimo dalyvių. 2 atkreipė dėmesį į teigiamus tarpinstitucinio bendradarbiavimo pasikeitimus („*į pagalbos šeimai planavimą bei organizavimą yra kviečiami įsitraukti visi atstovai, iš įvairių institucijų, susijusių su šeima*“, „*labiausiai pasiteisina tarpinstitucinis bendradarbiavimas, galimybė visiems specialistams susėsti ir bendrai galvoti apie pagalbos šeimai galimybes*“). Taip pat 2 teigė pastebėję mobiliųjų komandų bei atvejo vadybos naudą („*mobili komanda atlieka išsamią analizę apie šeimos situaciją ir teikia rekomendacijas socialiniams darbuotojams atvejo vadybos posėdžio metu*“, „*[pasiteisino] atsiradusi atvejo vadybininko pareigybė*“).

5 iš 7 tyrime dalyvavusių socialinių darbuotojų minėjo netiesiogines reformos naudas – žmonių sąmoningumo didėjimą, konkrečiai: šeimų sąmoningumo ir motyvacijos augimą („*daugėja šeimų, kurios keičia požiūrį į smurtą prieš vaikus*“, „*daugiau motyvuotų šeimų*“, „*šeimos labiau motyvuotos keisti savo gyvenimo būdą bei gerinti jį*“ ir kt.), o taip pat ir augantį visuomenės sąmoningumą („*žmonės pradėjo kreipti dėmesį į bet kokį atvejį, susijusį su vaikais, tai yra faktas – žmonės tapo neabejingi*“).

Dalis socialinių darbuotojų interviu teigė, jog naujoji vaiko teisių apsaugos sistema veikia dar pernelyg trumpai, kad būtų galima daryti pagrįstas išvadas („*Sunku atsakyti, nes reforma dar visai nauja (...). Mano manymu, dar turi praeiti kažkiek laiko, kad galėtume kalbėti apie pasiekimus*“ (2), „*Kad įvyktų realūs pokyčiai, kad tėvai pradėtų užtikrinti vaiko emocinį stabilumą, vaiko gerovę, reikia daugiau laiko. Man asmeniškai su viena šeima prireikė apie 3 mėnesių darbo. O kartais tenka dirbti metų metus, ir niekas nesikeičia*“ (2), „*ar tai ilgalaikis pokytis, bus matyti vėliau*“ (3) ir kt.).

Apibendrinus tyrimo dalyvių išvelgtas vaiko teisių apsaugos sistemos reformos naudas, darytina išvada, kad didžiausi teigiami pokyčiai – tai išaugęs darbo su šeimomis efektyvumas, o taip pat reformos rezultatui (išdavai) priskirtini šeimų sąmoningumo ir motyvacijos pokyčiai. Mažuma tyrime dalyvavusių socialinių darbuotojų kaip privalumą įvardino mobiliųjų komandų veiklą ir atvejo vadybą, taip pat mažuma minėjo teigiamus pokyčius bendradarbiaujant institucijoms. Beveik pusė tyrimo dalyvių teigė, jog trūksta laiko išsamiam pokyčių vertinimui.

Antruoju interviu klausimų bloku buvo siekta išsiaiškinti, kokie vaiko teisių apsaugos reformos trūkumai ir kokių sunkumų dirbdami reformuotoje sistemoje patiria socialiniai darbuotojai. Vaiko teisių apsaugos sistemos reformos trūkumai bei sunkumai pateikti 11 lentelėje.

11 lentelė. Vaiko teisių apsaugos sistemos reformos trūkumai bei sunkumai

Kategorijos	Subkategorijos	Patvirtinantys teiginiai
Tarpinstitucinio bendradarbiavimo nesklaidumai	Nesklaidumai bendradarbiaujant su Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba	<p>„...Labai dažnai būna nesusipratimų, mes ir VTAĮT negalime susikalbėti dėl pagalbos šeimai teikimo, skiriasi požiūriai, daug chaoso...“ (2)</p> <p>„...Socialiniams darbuotojams trūksta tiesioginio bendradarbiavimo su VTAS darbuotojais dėl šeimose vykstančių pokyčių. Informacija yra perduodama per atvejo vadybininkus arba perduodama pavėluotai...“ (5)</p> <p>„...nustatė, kad motina vartoja alkoholį, nors su šeima dirbanti socialinė darbuotoja niekada nebuvo pastebėjusi alkoholio vartojimo požymių. Ir šeimai buvo nustatytas 1 grėsmės lygis. Socialinė darbuotoja viską sužinojo tik tuomet, kai buvo organizuojamas skubus atvejo vadybos posėdis dėl šeimos...“ (5)</p>
	Nesklaidumai bendradarbiaujant su švietimo ir sveikatos apsaugos įstaigomis	<p>„...būta nemažai atvejų, kai (...) gydytojai, galėdami suteikti informacijos apie šeimą ir prisidėti prie paslaugų skyrimo, nutraukimo bei pagalbos plano šeimai, neatvyksta...“ (3)</p> <p>„...Su tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka. Galima jausti, kad kitos įstaigos, su kuriomis susiduria šeimos, nėra suinteresuotos plačiau padėti šeimai, labiau žiūri tik savo lauko, kas juos konkrečiai liečia – savo „užduotis“ atliko, ir viskas (pvz., atliko kažkokį gydymą, ar atsižymėjo kažkur, ir viskas)...“ (6)</p> <p>„...situacijos, kai gaunami pranešimai iš mokyklos, nors pačioje mokykloje būna įvairių specialistų, galinčių užtikrinti pagalbą</p>

		mokiniui...“ (7)
	Nesklaidumai bendradarbiaujant su teisėtvarkos institucijomis	<p>„...Norėtuši, kad krizinėse situacijose labiau įsitrauktų teisėtvarka, kad turėtų daugiau galių...“ (1)</p> <p>„...Pvz., nustatyti apsvaigimą, jeigu šeimoje nėra vaikų, bet tėvai nori susigrąžinti vaiką į šeimą...“ (1)</p> <p>„...Būta nemažai atvejų, kai policijos pareigūnai (...), galėdami suteikti informacijos apie šeimą ir prisidėti prie paslaugų skyrimo, nutraukimo bei pagalbos plano šeimai, neatvyksta...“ (3)</p> <p>„...Dažnai jie [policijos pareigūnai] pradeda ginčą, (...) tuo pažemindami socialinio darbuotojo autoritetą...“ (5)</p> <p>„...policijos pareigūnai (...) dažniausiai neturi supratimo, kam reikalinga VTAS ir kad girtų tėvų akivaizdoje palikti vienus vaikus su socialine darbuotoja pavojinga [bet palieka]...“ (5)</p> <p>„...Dažnai jie [policijos pareigūnai] pradeda ginčą, teigdami, kad tai ne jų darbas...“ (5)</p>
	Nesklaidumai bendradarbiaujant su įvairiomis institucijomis (generalizuoti)	<p>„...Galbūt [trūksta] vienodo institucijų požiūrio...“ (2)</p> <p>„...Norėtuši daugiau solidarumo, kartais pasigendu ir bendradarbiavimo...“ (2)</p> <p>„...Dar nepavyksta sklandžiai bendradarbiauti, gal ne visi supranta, kaip tai svarbu...“ (3)</p> <p>„...Yra specialistų, kurie dėl duomenų apsaugos įstatymo atsisako pateikti konkrečią ir koncentruotą su šeimos problema susijusią informaciją...“ (3)</p> <p>„...Akivaizdi bendradarbiavimo su kitomis institucijomis stoka...“ (3)</p> <p>„...Ir daugiau bendradarbiauti su socialiniais darbuotojais...“ (5)</p> <p>„...Norėtuši, kad būtų daugiau bendruomeniškumo tarp institucijų, bendro, vieno, ilgalaikio tikslo matymo. Kad būtų glaudesnis bendradarbiavimas, suinteresuotumas iš kitų organizacijų...“ (6)</p> <p>„...neretai kitų sričių specialistai perduoda mums savo atsakomybes, nors iš esmės tai labiau kitų specialistų darbo laukas...“ (7)</p> <p>„...Reikėtų aiškesnio atsakomybių pasidalinimo tarp institucijų...“ (7)</p>
Vidinio darbo organizavimo nesklaidumai	Su grėsmės vertinimu susiję nesklaidumai	<p>„...Trumpas laiko tarpas rengiant atvejo vadybos posėdžius, nustatčius I grėsmės lygį...“ (3)</p> <p>„...atsiradus grėsmės lygiams tapo tik dar sudėtingiau juos įvertinti, nes jų aprašymas nėra pritaikytas visiems vaikams nuo 0 iki 18 metų, ir apskritai, mano nuomone, tai yra susitarimo reikalas, kiek tų grėsmės lygių yra ir kaip jie vadinami...“ (4)</p> <p>„...Sudėtinga vertinti grėsmės lygius...“ (4)</p> <p>„...Man norėtuši, kad būtų labiau pasitikima mumis, specialistais – mes matome šeimas iš arti, grėsmės lygiai visai nebūtinai, kad nustatytume, yra ta grėsmė ar nėra, o jei yra, tai kokio lygio...“ (4)</p> <p>„...sudėtinga suprasti, pagal kokius kriterijus vaiko teisių specialistai vertina grėsmę vaikams ir šeimai...“ (7)</p> <p>„...Tai [grėsmės vertinimas] labai individualu, neretai gauname šeimų, kur, rodos, intervencijos visai nereikia, ji netgi gali duoti daugiau žalos negu naudos, o būna tokių atvejų, kur yra realios grėsmės vaikui, o ten tos grėsmės yra nuvertinamos...“ (7)</p>
	Aiškumo ir lankstumo stoka	<p>„...trūksta aiškumo dėl teisinių klausimų...“ (2)</p> <p>„...Norėtuši daugiau konkretumo, kai kalbam apie mūsų visų funkcijas...“ (2)</p> <p>„...ne visi aprašymai aiškūs, daug kas iki galo nesupranta, kaip tiksliai dabar dirbti...“ (4)</p>

		<p>„...socialiniai darbuotojai patys negali informuoti VTAS specialistų apie įvykius šeimoje ir patys išsikviesti, paaiškinti situacijos budintiems specialistams...“ (5)</p> <p>„...Jaučiama labai daug formalumo, vis dar yra nemažai gąsdinimo, instruktažų „nuleidimo“...“ (7)</p> <p>„...reikėtų paslaugas pritaikyti prie šeimos poreikių...“ (7)</p> <p>„...Nepanaudojami metodai, tokie kaip šeimos konferencijos metodas, labiau įtraukiantys šeimą į pagalbos procesą be didesnio specialistų įsikišimo...“ (7)</p>
	Resursų stoka	<p>„...per mažai specialistų, o esantys specialistai nesugeba greitai atvykti į įvykio vietas, socialiniams darbuotojams su girtais tėvais ir jų vaikais tenka laukti po valandą, kartais ir po dvi, kol atvyks budintys mobilios komandos darbuotojai...“ (5)</p> <p>„...Trūksta psichikos sveikatos specialistų, teikiančių pagalbą krizinėse situacijose...“ (7)</p>
Visuomenės supratimo stoka	Nepakankamas visuomenės supratimas	<p>„...Galbūt [trūksta] visuomenės supratimo...“ (2)</p> <p>„...labai daug tikimasi iš socialinio darbuotojo, kad jis išspręs šeimos problemas. Taip nenutinka, kai nėra ir šeimos įsitraukimo. Ir ne visada norimi pokyčiai yra įmanomi...“ (7)</p>

Analizuojant tyrimo dalyvių nuomones apie vaiko teisių apsaugos sistemos reformos trūkumus ir kylančius sunkumus, pagal panašumą sugrupavus iš tyrimo dalyvių gautus duomenis, buvo išskirtos 3 požymių kategorijos ir 8 subkategorijos:

- tarpinstitucinio bendradarbiavimo nesklaidumai (subkategorijos: nesklaidumai bendradarbiaujant su Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba; su švietimo ir sveikatos apsaugos įstaigomis; su teisėtvarkos institucijomis; su institucijomis apskritai);
- vidinio darbo organizavimo nesklaidumai (subkategorijos: su grėsmės vertinimu susiję nesklaidumai; aiškumo ir lankstumo stoka; resursų stoka);
- visuomenės supratimo stoka (subkategorija atitinka kategoriją).

Visi tyrimo dalyviai minėjo nesklaidumus, susijusius su tarpinstituciniu bendradarbiavimu arba teisėtvarkos institucijų tinkamo dalyvavimo vaiko teisių apsaugos procesuose stoka. Verta atkreipti dėmesį, kad interviu metu apie šiuos reformos trūkumus buvo kalbama itin daug, pateikta įvairių pavyzdžių.

Pirmiausia paminėtinos bendro pobūdžio (generalizuotos) pastabos, atskleidžiančios nepakankamai darnią institucijų sąveiką („[trūksta] vienodo institucijų požiūrio“, „norėtusi daugiau solidarumo, kartais pasigendu ir bendradarbiavimo“, „dar nepavyksta sklandžiai bendradarbiauti, gal ne visi supranta, kaip tai svarbu“, „akivaizdi bendradarbiavimo su kitomis institucijomis stoka“ ir kt.).

Taip pat įvardintos konkrečios institucijos, su kuriomis tyrime dalyvavusiems socialiniams darbuotojams sunku rasti sutarimą – Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba,

sveikatos priežiūros ir švietimo įstaigos („mes ir VTAIT negalime susikalbėti dėl pagalbos šeimai teikimo, skiriasi požiūriai“, „gydytojai, galėdami suteikti informacijos apie šeimą ir prisidėti prie paslaugų skyrimo, nutraukimo bei pagalbos plano šeimai, neatvyksta“, „yra specialistų, kurie dėl duomenų apsaugos įstatymo atsisako pateikti konkrečių ir koncentruotą su šeimos problema susijusių informaciją“, „trūksta tiesioginio bendradarbiavimo su VTAS darbuotojais“ ir kt.).

Santykinai daug tyrimo dalyvių pastebėtų tarpinstitucinio bendravimo trūkumų siejama su teisėsaugos institucijomis. Iš jų tikimasi daugiau aktyvumo ir kompetencijos, tačiau jo pasigendama („norėtusi, kad krizinėse situacijose labiau įsitrauktų teisėtvara“, „būna nemažai atvejų, kai policijos pareigūnai (...) neatvyksta“, „policijos pareigūnai, kurie dažniausiai neturi supratimo, kam reikalinga VTAS“, „[policijos pareigūnai] pradeda ginčą teigdami, kad tai ne jų darbas“ ir kt.).

Apskritai iš susijusių institucijų tikimasi didesnio bendruomeniškumo, atsakomybės pasidalijimo ir požiūrio, kad visi siekia vieno tikslo („kitos įstaigos (...) nėra suinteresuotos plačiau padėti šeimai, labiau žiūri tik savo lauko“, „norėtusi, kad būtų daugiau bendruomeniškumo tarp institucijų, bendro, vieno, ilgalaikio tikslo matymo“, „neretai kitų sričių specialistai perduoda mums savo atsakomybes“ ir kt.).

Apibendrinus tyrimo dalyvių nuomones galima susidaryti įspūdį, kad vaiko teisių apsaugos srityje dirbančios institucijos nusibrėžia gana griežtas savo atsakomybių ribas, nepaisydamos bendro intereso, tokiu būdu vengdamos atlikti šiek tiek daugiau nei priklausytų pagal funkcijas tais atvejais, kai pagal situaciją tikimasi didesnio visų dalyvaujančių šalių įsitraukimo. Svarstyta, kad šių nesklandumų priežastis gali būti nepakankamas institucijų darbuotojų informuotumas apie jų funkcijas, atsakomybes, tų atsakomybių ribas ir galimas pasekmes.

Kita vertus, tyrimo dalyviai kalbėjo ir apie vidinius nesklandumus, juos vienaip ar kitaip paminėjo 5 iš 7 tiriamųjų. Iš tyrimo dalyvių atsakymų pastebima, kad jiems trūksta aiškumo, kaip dirbti naujoje sistemoje („norėtusi daugiau konkretumo“, „ne visi aprašymai aiškūs, daug kas iki galo nesupranta, kaip tiksliai dabar dirbti“ ir kt.). Taip pat įvardinti darbo reformuotoje sistemoje trūkumai, susiję su grėsmės vertinimu, tokie kaip su procesu susiję trūkumai („trumpas laiko tarpas rengiant atvejo vadybos posėdžius“), neaiški procedūra („atsiradus grėsmės lygiams tapo tik dar sudėtingiau juos įvertinti, nes jų aprašymas nėra pritaikytas visiems vaikams“, „sudėtinga vertinti grėsmės lygius“, „sudėtinga suprasti, pagal kokius kriterijus vaiko teisių specialistai vertina grėsmę vaikams ir šeimai“ ir kt.), kvestionuojamas grėsmių vertinimo šabloniškumas („[grėsmės vertinimas] labai individualu, neretai gauname šeimų, kur, rodos, intervencijos visai nereikia“, „mes

matome šeimas iš arti, grėsmės lygiai visai nebūtinai, kad nustatytume, yra ta grėsmė ar nėra, o jei yra, tai kokio lygio“ ir kt.). Svarbu paminėti, kad nuo 2020 m. sausio 1 dienos buvo atsisakyta grėsmės lygių, tačiau pats grėsmės vaikui vertinimas išliko.

Epizodiškai paminėti ir kiti vidinio pobūdžio nesklendumai: žmogiškųjų resursų stoka („per mažai specialistų“, „trūksta psichikos sveikatos specialistų“), lankstumo stoka („jaučiama labai daug formalumo“, „reikėtų paslaugas pritaikyti prie šeimos poreikių“).

Keli tyrimo dalyviai interviu metu minėjo nepakankamą visuomenės supratimą („galbūt [trūksta] visuomenės supratimo“) bei pernelyg aukštus lūkesčius, keliamus vaiko teisių apsaugos srityje dirbantiems specialistams („labai daug tikimasi iš socialinio darbuotojo, kad jis išspręs šeimos problemas“). Neadekvatūs lūkesčiai veikiausiai kyla iš nepakankamo supratimo.

Verta paminėti, kad kai kurie tyrimo dalyviai kylantiems nesklendumams yra atleidūs arba jų nepastebi („Tikiuosi, kad tai pasikeis apsibratus su nauja sistema“, „Kol kas nesusidūriau su kažkuo nauju, mūsų darbe iššūkiai liko tokie patys“).

Apibendrinus galima teigti, kad didžiausius iššūkius tyrime dalyvavusiems socialiniams darbuotojams kelia su tarpinstituciniu bendradarbiavimu susiję klausimai: neaiškus atsakomybių pasidalinimas arba jų vengimas, bendro požiūrio ir įsitraukimo stoka, kai kuriais atvejais – ir kitų institucijų darbuotojų kompetencijų trūkumas. Pagrindinės minimos institucijos yra Vaiko teisių ir įvaikinimo tarnyba, policija bei medicinos įstaigos. Taip pat susiduriama su tokiais nesklendumais kaip neaiškus ar pernelyg formalus procesų aprašymas, lankstumo stoka, kvestionuojamas grėsmės vertinimas pagal nustatytus standartus, tikimasi palankesnio visuomenės požiūrio.

Trečiasis interviu klausimų blokas buvo skirtas nustatyti socialinių darbuotojų žinių ir kompetencijų lygį: kokių žinių ar kompetencijų trūksta socialiniams darbuotojams, kaip jų kompetencijos ugdymu rūpinasi organizacijos bei kiek dėmesio buvo skirta susipažinimui su darbu naujomis sąlygomis po reformos. Tyrimo duomenys pateikti 12 lentelėje.

12 lentelė. Socialinių darbuotojų kompetencijos ir jų ugdymas

Kategorijos	Subkategorijos	Patvirtinantys teiginiai
Ugdytinos kompetencijos	Trūksta profesinių žinių ir įgūdžių	<p>„...Labai trūksta konfliktų sprendimo žinių (man asmeniškai)...“ (1)</p> <p>„...gilinti žinias apie pagalbos šeimai teikimą, ieškoti naujų metodų, taikyti juos pagal individualius šeimos poreikius...“ (3)</p> <p>„...Trūksta (...) ir psichologinių žinių, kaip dirbti su klientais, turinčiais psichinių sutrikimų...“ (5)</p> <p>„...Kaip sudaryti „tobulą“ pagalbos planą, kad jis tiktų ir padėtų šeimai...“ (6)</p>

		„...Trūksta šeimų konsultavimui reikiamų žinių...“ (7)
	Trūksta teisinių žinių	„...gal kažkiek trūksta aiškumo dėl teisinių klausimų...“ (1) „...svarbu domėtis įstatymais, juos išmanyti ir vadovaujantis jais dirbti...“ (3) „...Trūksta teisinių (...) žinių...“ (5) „...taip pat ir įstatyminių...“ (7)
Darbuotojų kompetencijų ugdyimas įstaigose	Įstaigos nuolat rengia mokymus darbuotojams	„...Mūsų organizacija nuolat rengia mokymus specialistams...“ (1) „...vadovai pakankamai atsižvelgia į socialinių darbuotojų poreikius kvalifikacijos kėlimo klausimais...“ (5) „...Pilnai sudaromos sąlygos dalyvauti įvairiuose mokymuose – tiek vidiniuose, tiek išoriniuose, supervizijose, turime reguliarias kassavaitines atvejo aptarimų grupes...“ (6) „...Esame nuolat skatinami kelti kvalifikaciją, tam skiriamos lėšos ir numatytas valandų skaičius įsiskaičiuojamas į darbo valandas...“ (7)
	Mokymai nevyksta arba jų per mažai	„...Skiriama 16 akademinių valandų per metus. Manau, tai yra labai, labai per mažai...“ (3) „...Tai, ko man reikia, sužinau iš įstatymo ir kitų dokumentų...“ (4) „...Tą dėmesį turiu skirti pati – skaityti, domėtis, diskutuoti...“ (4)
Pasirengimas reformai žinių lygmeniu įstaigose	Įstaigos padėjo darbuotojams pasirengti reformai	„...Kartu nagrinėjome naują įstatymą, toks ir buvo pasirengimas...“ (3) „...Daugiausia dėmesio buvo skirta įstatymo pakeitimų aptarimui...“ (4) „...Organizacijoje buvo organizuojamos pasiruošimo grupelės, susitikimai, kuriuose analizuotas įstatymo aprašas, gilinamasi į laukiamus pokyčius, ruošiantis reformai...“ (6) „...Buvo diskutuojama, kalbėjomės tarpusavy, ilgai nagrinėjomės įstatymą ir jo komentarus...“ (7)
	Pasirengimas reformai vyko asmeniškai	„...Man atrodo, kad nebuvo jokio pasirengimo reformai...“ (1) „...Kažko ypatingo nebuvo... Galėjome susipažinti su nauju įstatymu, ir tiek...“ (2) „...nebuvo vykdomas pasirengimas naujai sistemai, turėjome pasiruošti patys...“ (5)

Analizuojant tyrimo duomenis, grupuojant tyrimo dalyvių pasisakymus pagal panašumą, išryškėjo 3 kategorijos ir 6 subkategorijos, po 2 subkategorijas kiekvienai kategorijai:

- ugdytinios kompetencijos (subkategorijos: trūksta profesinių žinių ir įgūdžių; trūksta teisinių žinių);
- darbuotojų kompetencijų ugdyimas įstaigose (subkategorijos: įstaigos nuolat rengia mokymus darbuotojams; mokymai nevyksta arba jų per mažai);
- pasirengimas reformai žinių lygmeniu įstaigose (subkategorijos: įstaigos padėjo darbuotojams pasirengti reformai; pasirengimas reformai vyko asmeniškai).

Pirmoji kategorija – ugdytinios kompetencijos – atspindi darbuotojų reflektuotą kompetencijų trūkumą, o antroji ir trečioji kategorijos apima institucijų veiksmus, skirtus kompetencijų trūkumui mažinti.

5 iš 7 tyrimo dalyvių minėjo poreikį žinioms ir įgūdžiams, susijusiems su pagalba šeimoms: kaip spręsti konfliktus, kaip efektyviau teikti pagalbą šeimai, kaip kokybiškiau konsultuoti šeimas, kaip dirbti su specifinėmis klientų grupėmis (*„labai trūksta konfliktų sprendimo žinių“*, *„gilinti žinias apie pagalbos šeimai teikimą“*, *„ir psichologinių žinių, kaip dirbti su klientais, turinčiais psichinių sutrikimų“*, *„kaip sudaryti „tobulą“ pagalbos planą“*, *„šeimų konsultavimui reikiamų žinių“ ir kt.*). 4 tyrimo dalyviai įvardino teisinių kompetencijų poreikį (*„trūksta aiškumo dėl teisinių klausimų“*, *„svarbu domėtis įstatymais, juos išmanyti“*, *„trūksta teisinių (...) žinių“ ir kt.*). Iš tyrimo duomenų matyti, kad yra dvi pagrindinės žinių ir įgūdžių grupės, aktualios su šeimomis dirbantiems socialiniams darbuotojams: tai žinios, kaip teikti pagalbą (tiesiogiai susijusios su profesija) ir teisinės žinios, padedančios geriau išmanyti įstatymus ir kitą juridinę informaciją bei tinkamai juos taikyti savo darbe.

Du tyrimo dalyviai teigė, kad šiuo metu svarbesni yra kiti dalykai – bendradarbiavimo klausimų sprendimas ar laikas (*„[trūksta] ne tiek žinių, kiek (...) bendradarbiavimo, vienodo požiūrio“*, *„labiausiai trūksta laiko į viską įsigilinti“*). Negalima teigti, kad šie tyrimo dalyviai nemato poreikio ugdyti savo kompetencijas ar jas laiko pakankamomis, tačiau šiuo metu kiti prioritetai užgožia žinių ir įgūdžių poreikius. Šiuose socialinių darbuotojų teiginiuose galima išvelgti ir organizacines problemas: didelį darbo krūvį bei bendradarbiavimo nesklaidumus, kurie atima nemažą dalį profesiniam augimui skirto laiko.

Analizuojant, kiek dėmesio savo darbuotojų kompetencijų ugdymui skiria institucijos, išskirtos dvi subkategorijos, atspindinčios skirtingą tiriamųjų situaciją: 1) įstaigos nuolat rengia mokymus darbuotojams; 2) mokymai nevyksta arba jų per mažai.

4 tyrimo dalyviai teigė, kad jų organizacijose mokymai rengiami nuolat, o vadovai rūpinasi jų kvalifikacija (*„mūsų organizacija nuolat rengia mokymus specialistams“*, *„vadovai pakankamai atsižvelgia į socialinių darbuotojų poreikius kvalifikacijos kėlimo klausimais“*, *„pilnai sudaromos sąlygos dalyvauti įvairiuose mokymuose“*, *„esame nuolat skatinami kelti kvalifikaciją, tam skiriamos lėšos“ ir kt.*). Iš šių duomenų negalima pasakyti, kiek aktyviai socialiniai darbuotojai dalyvauja mokymuose, tačiau jų pateikta informacija rodo organizacijų požiūrį: mokymai rengiami, darbuotojams sudaromos sąlygos juose dalyvauti, kvalifikacijos kėlimui skiriamos lėšos, o vadovai atsižvelgia į socialinių darbuotojų kvalifikacijos poreikius.

3 tyrimo dalyviai teigė nepakankamą organizacijų dėmesį kompetencijų ugdymui. Vienas dalyvis interviu metu pripažino, kad mokymai vyksta, bet manė jų esant per mažai (*„skiriama 16 akademinių valandų per metus, manau, tai yra labai, labai per mažai“*). Kitas dalyvis akcentavo savarankišką mokymąsi (*„tai, ko man reikia, sužinau iš įstatymo ir kitų dokumentų (...), tą dėmesį turiu skirti pati – skaityti, domėtis, diskutuoti“*). Dar vienas dalyvis

į šį klausimą negalėjo atsakyti argumentuodamas nepakankama darbo konkrečioje organizacijoje patirtimi, šie duomenys taip pat priskirti prie nepakankamo dėmesio ugdymui. Šioje subkategorijoje išryškėja gana skirtingas pačių tyrimo dalyvių požiūris į kompetencijų ugdymą: vienu atveju pripažįstama, kad kompetencijos ugdomos, bet kvestionuojama ugdymo apimtis, kitu atveju matomas darbuotojo polinkis į savarankišką mokymąsi, iš kurio visgi negalima nustatyti, ar organizacija rūpinasi ugdymu (bet darbuotojas jį atmeta), ar nesirūpina (ir todėl darbuotojas mokosi savarankiškai).

Su darbuotojų ugdymu susijusi ir trečioji kategorija – pasirengimas vaiko teisių apsaugos reformai žinių lygmeniu, t.y. ar institucijos parengė savo darbuotojus būsimai vaiko teisių apsaugos sistemos reformai, ar šie ruošėsi pokyčiams patys, bei kokiais būdais tai darė. Įvertinus dalyvių atsakymus, buvo išskirtos dvi subkategorijos, atspindinčios skirtingą tiriamųjų situaciją: 1) įstaigos padėjo darbuotojams pasirengti reformai; 2) pasirengimas reformai vyko asmeniškai.

4 tyrimo dalyviai įvardino, kad organizacijos skyrė dėmesio pasirengimui reformai, tačiau nevienodai jį vertino. 2 dalyviai interviu metu teigė, jog jų organizacijos skyrė didelį ir pakankamą dėmesį darbuotojų žinių atnaujinimui besikeičiančioje vaiko teisių apsaugos situacijoje (*„buvo organizuojamos pasiruošimo grupelės, susitikimai, kuriuose analizuotas įstatymo aprašas, gilinamasi į laukiamus pokyčius“*, *„buvo diskutuojama, kalbėjomės tarpusavy, ilgai nagrinėjomės įstatymą ir jo komentarus“*). Nors pasirengimas apsiribojo dalinimusi patirtimi organizacijų viduje, tačiau jis buvo išsamus – apėmė grupines diskusijas, įstatymo nagrinėjimą, tikslinius darbuotojų susitikimus. Dar 2 tiriamieji minėjo organizacijose vykusius minimalius įstatymo aptarimus (*„kartu nagrinėjome naują įstatymą, toks ir buvo pasirengimas“*, *„daugiausia dėmesio buvo skirta įstatymo pakeitimų aptarimui“*). Šiais atvejais sudėtinga nustatyti, ar tyrimo dalyvių įvardinti įstatymo aptarimai iš tiesų buvo mažesnės apimties (formalūs), ar tokį vertinimą lėmė jų asmeninės savybės, požiūris ir kitokie lūkesčiai.

3 socialiniai darbuotojai interviu metu teigė, jog pasirengimo reformai organizacijoje nepastebėjo, pasikeitimams ruošėsi savarankiškai (*„man atrodo, kad nebuvo jokio pasirengimo“*, *„kažko ypatingo nebuvo...“*, *„nebuvo vykdomas pasirengimas naujai sistemai, turėjome pasiruošti patys“*).

Atkreiptinas dėmesys, kad esminiai skirtumai pastebimi tarp dalyvių, su kuriais interviu vykdytas 2019 metų rudenį ir tarp dalyvių, su kuriais pokalbis vyko 2020 metų pradžioje: pastarieji minėjo žymiai kokybiškesnę pasirengimą darbui po reformos.

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad vaiko teisių apsaugos srityje dirbantiems socialiniams darbuotojams aktualios yra dvi kompetencijų grupės: pirmoji – profesinės

psichologinio pobūdžio kompetencijos, antroji – teisinės kompetencijos. Galima teigti, kad institucijos rūpinasi vaiko teisių apsaugos srityje dirbančių darbuotojų mokymu, tačiau galimai trūksta individualios prieigos prie darbuotojų, siekiant patenkinti nevienodus poreikius žinioms ir įgūdžiams. Daugelis organizacijų skyrė dėmesio pasirengimui reformai: organizacijų viduje vyko įstatymo aptarimas, kai kur jis buvo gana išsamus, įskaitant tikslinius darbuotojų susitikimus ir diskusijas, tačiau dalis darbuotojų jautėsi palikti savarankiškam pasiruošimui pokyčiams – organizacijų veiksmų jie nepastebėjo.

DISKUSIJA

Tyrimas siekiant atskleisti socialinių darbuotojų nuomonę ir patirtį reformuojant vaiko teisių apsaugos sistemą buvo atliktas pereinamuoju laikotarpiu. Nuo 2018 metų liepos 1 dienos įsigaliojo naujasis Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, tačiau jau 2019 metais buvo pasirengta naujiems pakeitimams, kurie pilna apimtimi ėmė funkcionuoti tik 2020 metų sausio 1 dieną. Nagrinėjant tyrimo dalyvių pasisakymus pastebima šio pereinamojo laikotarpio įtaka: vieni socialiniai darbuotojai dar nepakankamai perprato darbą po pirmojo reformos etapo, kiti jau rengėsi antrajam ar netgi turėjo darbo patirties jam įvykus.

Analizuojant apibendrintas tyrimo dalyvių nuomones pastebimi tam tikri reformos vertinimai, kurie neaktualūs šiandien (pavyzdžiui, kalbėjimas apie grėsmių lygių sistemą, kurios nebeliko po 2020 m. sausio 1 d.), vis dėlto dauguma išsakytų nuomonių ir atskleistų patirčių aktualios, kadangi aptariamai bendro pobūdžio privalumai ir trūkumai, o konkreitiems procesams (pvz., atvejo vadybos ar mobiliosios komandos funkcijoms, vaiko teisių apsaugos sistemos centralizavimui) interviu dalyviai skyrė mažai dėmesio.

Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba savo 2018 metų veiklos ataskaitoje (2019) įvardino, jog kelis mėnesius po reformos augo vaiko teisių pažeidimų, grėsmės vaikui lygio vertinimo, paimtų iš nesaugios aplinkos vaikų ir kt. skaičius ir šį augimą siejo su tuo, kad visoje Lietuvoje pradėta įgyvendinti vienoda reagavimo į pranešimus ir situacijos vertinimo praktika. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija savo 2018 metų veiklos ataskaitoje (2019) paminėjo didėjančią visuomenės netoleranciją smurtui. Stripeikienė (2017) teigė, kad vienas svarbiausių reformos rezultatų – uždraustas bet kokio smurto, taip pat ir fizinių bausmių naudojimas prieš vaiką. Šie reformos rezultatai pastebimi ir analizuojant interviu su socialiniais darbuotojais duomenis. Pastebėtas darbo kiekio augimas, o pagrindinius pokyčius tyrimo dalyviai sieja su efektyvesniu darbo su šeimomis procesu: aiškesniu grėsmės identifikavimu, atsiradusiomis teisinėmis priemonėmis reaguoti į „auklėjimą“ smurtu, galimybėmis tikslingiau susitelkti į konkrečias vaiko ir šeimos problemas, lanksčiau pritaikyti vaiko teisių apsaugos priemones.

Kalbant apie smurtą prieš vaikus, kuris ypač plačiai diskutuotas reformos kontekste, verta paminėti, jog nemažos visuomenės dalies nuomone būtent fizinėmis bausmėmis vaikus galima tinkamai išauklėti (Stripeikienė, 2017). Nepaisant to, smurto draudimas įstatymu palengvina socialinių darbuotojų darbą, kartu ima keistis ir šeimų bei visuomenės požiūris į smurto naudojimą.

Po 2018 m. liepos 1 dienos į pagalbos ir paslaugų šeimai suteikimo procesą įtrauktos mobilios specialistų komandos savivaldybėse, įteisinta atvejo vadyba, sudaromas pagalbos planas, kartu buvo panaikinti socialinės rizikos šeimų sąrašai, numatant pagalbą visoms šeimoms ir vaikams pagal poreikius, centralizuota vaiko teisių apsaugos sistema (Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2018 metų veiklos ataskaita, 2019). Vis dėlto apie mobiliųjų komandų ir atvejo vadybos privalumus tyrimo dalyviai kalbėjo mažai – vienas įvardino mobiliųjų komandų ir atvejo vadybos veikimo principus, kitas atvejo vadybą priskyrė prie teigiamų pokyčių, taip pat mažuma minėjo teigiamus pokyčius bendradarbiaujant institucijoms – tarpinstitucinį bendradarbiavimą tyrimo dalyviai išsamiau aptaria vardindami reformos trūkumus. Dalis tyrimo dalyvių susilaikė nuo gilių reformos vertinimų, kadangi pokyčiai yra dar sąlyginai nauji, o privalumams pastebėti reikalingas ilgesnis darbas reformuotoje sistemoje.

Iš tyrėjo pozicijos buvo matyti, kad įvardinti sėkmingus vaiko teisių apsaugos reformos bruožus tyrimo dalyviams buvo sudėtinga, analizuojant tyrimo duomenis abejota, ar išaugęs darbo kiekis laikomas reformos privalumu, ar už jo slypi ir nepasitenkinimas dėl nepagrįsto darbo krūvio. Teigiamu rezultatu laikytinos tyrimo dalyvių išvalgos apie platesnes galimybes spręsti vaiko ir šeimos problemas bei pastebimas šeimų sąmoningumo augimas, visgi pasigesta tyrimo dalyvių pasisakymų apie konkrečias priemones, kurias suteikė reforma (pvz., atvejo vadybos arba mobiliųjų komandų privalumus). Tikėtina, kad išsamesnį vaizdą pateiktų mobiliųjų komandų darbuotojų arba atvejo vadybininkų patirčių tyrimas – t.y. asmenų, su kurių darbu reformos rezultatas susiję labiau.

Lyginant vaiko teisių apsaugos institucijų požiūrį į reformą, jų viešai įvardintus reformos privalumus, bei socialinių darbuotojų nuomones, pastebimi tokie panašumai ir skirtumai:

- ir reformą įgyvendinančios institucijos, ir tyrimo dalyviai pozityviai vertina smurtinio pobūdžio „auklėjimo“ draudimą įstatymu;
- reformą įgyvendinančios institucijos neakcentuoja išaugusio lankstumo dirbant su šeimomis, galimų taikyti priemonių įvairovės, o tyrimo dalyviai darbo su šeimomis efektyvumo augimą priskiria prie pagrindinių reformos privalumų;
- reformą įgyvendinančios institucijos viešai daug kalbėjo apie atvejo vadybos ir mobiliųjų komandų naudas, tačiau tyrimo dalyviai apie tai užsimena tik epizodiškai;
- išaugusį reagavimo į vaiko teisių pažeidimus skaičių pastebi ir tyrimo dalyviai, ir institucijos, kurios jį aiškina visoje Lietuvoje pradėta įgyvendinti vienoda reagavimo į pranešimus ir situacijos vertinimo praktika;

- nors viešajame nuomonių lauke vyravo įsitikinimas, kad fizinės bausmės yra tinkama priemonė vaikams auklėti, tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai pokyčius jau šioje srityje pastebi – pasak jų, auga ir šeimų, ir visuomenės sąmoningumas.

Analizuojant vaiko teisių apsaugos sistemos reformos trūkumus bei sukeltus sunkumus pastebėta, kad tyrimo dalyviai šiomis temomis kalbėjo žymiai laisviau ir išsamiau, iš to galima daryti išvadą, kad reformą jie vertina labiau neigiamai nei teigiamai. Daugiausia iššūkių tiriamųjų darbe sukelia tarpinstitucinio bendradarbiavimo nesklaidumai, taip pat – vidinio darbo organizavimo trūkumai, pvz., aiškumo, kaip dirbti naujoje sistemoje, lankstumo, žmogiškųjų resursų stoka, abejotinas grėsmių vertinimo sistemos būtinumas. Prie trūkumų paminėta ir visuomenės supratimo stoka (nepakankamas palaikymas, specialistams keliami pernelyg aukšti lūkesčiai).

Interpretuojant šias tyrimo dalyvių patirtys svarbu atsižvelgti į tai, kad atliekant tyrimą jau buvo pritarta vaiko teisių apsaugos sistemos pakeitimams (pakeitimai priimti 2019 m. balandžio 11 dieną, įsigaliojo 2020 m. sausio 1 dieną), kurių dalis įsigaliojo iškart (pavyzdžiui, patikslintos sąvokos), o esminiai pasikeitimai – nuo 2020 m. sausio 1 dienos, tarp jų ir grėsmės lygių atsisakymas bei pakeitimai, susiję su vaiko atskyrimu nuo tėvų. Nors šie sistemos pokyčiai atitinka tyrime dalyvavusių socialinių darbuotojų lūkesčius (pvz., grėsmės lygių atsisakymas), tačiau realių pasikeitimų tyrimo dalyviai dar negalėjo pajusti dėl tyrimo įgyvendinimo laiko: atliekant interviu, apie pakeitimus jau buvo žinoma, tačiau praktikoje dauguma jų dar negaliojo. Pereinamasis laikotarpis, sąlyginai neilgas laikas nuo pirmojo reformos etapo galbūt galėtų paaiškinti tyrime įvardintų reformos trūkumų gausą. Į pokyčius įprasta pirmiausia reaguoti juos vertinant skeptiškai ar visiškai atmetant, kadangi net ir geriausi pokyčiai reiškia laikiną diskomfortą prisitaikant prie naujų sąlygų, išaugusį neapibrėžtumą ir nežinomybę.

Tyrimo dalyviai ypač akcentavo problemas, kylančias institucijoms bendraujant ir derinant veiksmus tarpusavyje. Nors interviu dalyviai daugiausia pastabų išsakė tarpinstituciniam bendradarbiavimui apskritai, neišskirdami atskirų institucijų, keletą kartų buvo paminėta Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, sveikatos apsaugos ir švietimo įstaigos, o didžiausias skaičius konkrečių pastabų teko teisėtvarkos institucijoms. Pastebima, kad iš teisėtvarkos institucijų tikimasi didesnio aktyvumo ir kompetencijos, o iš susijusių institucijų – didesnio bendruomeniškumo, atsakomybės pasidalijimo ir požiūrio, kad visi siekia vieno tikslo. Tamutienė (2018) teigia, kad formalių institucijų buvimas automatiškai nereiškia, kad bus suteikta veiksminga pagalba, juo labiau, kad Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemoje „pametami“ patys vaikai – trūksta į vaiką nukreipto požiūrio visuose vaiko apsaugai

būtinuose etapuose, nuo informavimo iki intervencijos priemonių. Tai patvirtina aukščiau įvardinti tyrimo duomenys. Iš tyrimo dalyvių nuomonių galima daryti išvadą, kad vaiko teisių apsaugos srityje dirbančios institucijos nusistato griežtesnes atsakomybių ribas negu tikimasi – nepaiso bendro intereso ir tokiu būdu vengia atlikti šiek tiek daugiau nei (kartais) priklausytų, norint kokybiškai, visapusiškai padėti šeimai.

Šie tyrime dalyvavusių socialinių darbuotojų pastebėjimai gali reikšti tiek subjektyvų jų požiūrį į kitas institucijas, su kuriomis po reformos tenka bendradarbiauti dažniau nei ikireforminiu laikotarpiu, tiek ir kitų institucijų (pvz., policijos) neprisitaikymą prie pakitusių sąlygų. Iš tolimesnės tyrimo analizės žinoma, kad tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai daugiau ar mažiau ruošėsi darbui po reformos, be to, Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, kuriame įtvirtinti pagrindiniai naujosios vaiko teisių apsaugos sistemos principai, yra vienas iš pagrindinių tyrimo dalyvių darbo įrankių. Tačiau to negalima pasakyti apie institucijas, kurioms vaiko teisių apsauga yra tik viena iš funkcijų, nebūtinai svarbesnė už kitas. Vis dėlto šio tyrimo apimties neužtenka daryti pagrįstų išvadų – tam reikėtų įvertinti ir kitų institucijų darbuotojų patirtis pasikeitus vaiko teisių apsaugos sistemai.

Pagrindinės vaiko teisių apsaugą užtikrinančios valstybės institucijos yra (Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas, 2017, AR 2020-01-01) Lietuvos Respublikos Seimas, Vyriausybė ir Vaiko teisių apsaugos kontrolierius, taip pat Prokuratūra, tačiau svarbią vietą vaiko teisių apsaugos sistemoje užima ir Vyriausybei pavaldžios institucijos bei įstaigos: Socialinės apsaugos ir darbo ministerija, jai pavaldi Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba, Tarpžinybinė vaiko gerovės taryba ir kitos ministerijos (Teisingumo ministerija, Švietimo, mokslo ir sporto ministerija, Sveikatos apsaugos ministerija bei Vidaus reikalų ministerija). Visgi tyrime dalyvavę socialiniai darbuotojai savo priekaištus ir lūkesčius išsakė tik daliai iš šių institucijų. Tyrimo dalyvių minėtos institucijos, su kuriomis trūksta sklandaus bendradarbiavimo ir bendro požiūrio, yra Vaiko teisių ir įvaikinimo tarnyba, policija bei medicinos įstaigos.

Tyrime dalyvavusiems darbuotojams trūksta ne tik sklandaus bendradarbiavimo su kitomis institucijomis, bet ir suvokimo, kaip dirbti patiems, pastebimi procesiniai trūkumai. Tyrimo dalyviams kyla klausimų ir dėl grėsmės vertinimo procedūros, kvestionuotas grėsmių vertinimo šabloniškumas – dalis dalyvių mano, jog jų kompetencijos pakanka įvertinti, ar egzistuoja reali grėsmė. Kai kurie iš įvardintų trūkumų išspręsti Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatyme (2017, 2020-01-01), apibrėžus atvejo vadybos taikymo atvejus (siekiant padėti šeimai įveikti iškilusius sunkumus) ir mobiliosios komandos veikimą (teikiant intensyvią pagalbą kartu su atvejo vadybininku tais atvejais, kai nustatomas vaiko apsaugos

poreikis). Tyrimo duomenys rodo, kad esama ir kitų, galbūt smulkesnių nesklandumų, tokių kaip lankstumo stoka, tačiau tikimasi, kad daugelis vidinių procesų susitvarkys su laiku.

Be vidinių ir tarpinstitucinio bendradarbiavimo problemų, tyrimo dalyviai akcentavo ir visuomenės nepakankamą supratimą, palaikymą, neadekvačių lūkesčių kėlimą. Tikėtina, kad su visuomenės ir šeimų lūkesčiais susijusių problemų esama daugiau, o tyrimo dalyvių įvardinti atvejai yra susiję ne tik su reforma, bet ir su socialinio darbo specifika apskritai. Raižienės ir Bakšytės (2010) teigimu, socialiniam darbui būdingas ne itin didelis profesijos prestižas, neapibrėžti darbo rezultatų vertinimo kriterijai, nuolatinė akistata su nemaloniomis situacijomis ir kt. Visgi šiame tyrime buvo susitelkta tik į reformos vertinimą, todėl neaprepti tie socialinio darbo aspektai, kurie nebuvo tiesiogiai susiję su pokyčiais vaiko teisių apsaugos sistemoje.

Lyginant vaiko teisių apsaugos institucijų ir mokslininkų požiūrį į reformą bei socialinių darbuotojų nuomones, pastebima, kad:

- tyrimo dalyviai labiausiai nusivylę tarpinstituciniu bendradarbiavimu, o mokslininkai patvirtina į vaiką nukreipto požiūrio trūkumą ir teigia, jog institucijų buvimas savaime nereiškia jų efektyvumo;
- nors vaiko teisių apsaugos sistemoje veikia daug institucijų, tyrimo dalyviai stipriausiai patiria bendradarbiavimo su teisėsauga nesklandumus;
- tyrimo metu reforma vis dar vyko, tai pastebima ir iš tyrimo dalyvių pastabų apie aiškumą, kaip dirbti naujoje sistemoje, trūkumą;
- tyrimo dalyviai kvestionavo grėsmės lygių nustatymo sistemą, jos šabloniškumą, tai atitiko ir sprendimus vaiko teisių apsaugos srityje priimančių institucijų požiūrį – grėsmės vertinimo lygių paskutiniame reformos etape atsisakyta.

Interviu metu su tyrimo dalyviais aptariant vaiko teisių apsaugos sistemos reformos privalumus ir trūkumus, daugiausia kalbėta apie išorinius veiksnius, ypač teisinius ir institucinius. Vis dėlto dirbant vaiko teisių apsaugos srityje, o ypač – reformos metu, svarbios ir pačių darbuotojų kompetencijos bei organizacijų atsakomybė už šių kompetencijų ugdymą.

Pasak L. C. Johnson (2001), svarbios tokios specialistų savybės kaip profesinis išprusimas, išsilavinimas ir aukšta vidinė kultūra, kompetentingumas, žinios, geranoriški santykiai su žmonėmis, organizaciniai-komunikaciniai sugebėjimai, mokėjimas įgyti pasitikėjimą, aukšta moralė, taip pat tokios asmeninės savybės kaip nesavanaudiškumas, garbingumas, atsakomybė, padorumas, sąžiningumas, principingumas, darbštumas, sugebėjimas išverti emocinius krūvius, energingumas, iniciatyvumas, ištvėrmė, atkaklumas siekiant tikslo, greita reakcija į krizę ir pasiruošimas psichologiniam diskomfortui. Tamutienė

(2018) pastebi, kad vaikų gerovės ir saugumo siekiantys darbuotojai privalo būti racionalūs, nes padarytos klaidos gali neigiamai paveikti vaikus ir visą šeimą.

Vaiko teisių apsaugos srityje dirbančių darbuotojų kompetenciją minėjo ir Europos Tarybos žmogaus teisių komisaras N. Muižnieks savo ataskaitoje (2016, 102 punktas) teigdamas, kad ypač svarbu pagerinti koordinavimą tarp nacionalinių ir savivaldos institucijų, užtikrinti pakankamą personalą ir jo kompetenciją.

Apibendrinus tyrimo dalyvių nuomones apie žinias ir kompetencijas, kurių šiems galimai trūksta, galima daryti išvadą, kad aktualios yra dvi kompetencijų grupės: pirmoji – profesinės psichologinio pobūdžio kompetencijos, antroji – teisinės kompetencijos. Svarbu, kad šių didesnė dalis darbuotojų turi galimybę šių kompetencijų įgyti – yra skatinami ir remiami savo darboviečių. Dauguma tyrimo dalyvių teigė, kad jų organizacijose mokymai rengiami nuolat, o vadovai rūpinasi jų kvalifikacija, tačiau likusieji teigė, jog mokymų per mažai arba tenka mokytis savarankiškai. Atliekant tyrimą buvo tikimasi kiek kitokių rezultatų darbuotojų ugdymo klausimu. Atsižvelgiant į tai, kad socialinių darbuotojų aplinka nuolat kinta, taip pat įvertinus profesinius iššūkius, patiriamus nemalonus reiškinius ir ne visuomet adekvačius visuomenės lūkesčius, tikėtasi daugiau pozityvių atsakymų apie kompetencijų tobulinimui skiriamą laiką. Neatmestina ir tai, kad nepatenkinti mokymo apimtimi darbuotojai organizacijų pastangas vertina subjektyviai neigiamai dėl kitų priežasčių. Vis dėlto taip pat pagrįsta, kad mokymo poreikiai gali būti skirtingi, todėl organizacijoms svarbu rasti individualią priegą prie specialistų ir patenkinti jų individualius mokymo(si) poreikius.

Iš tyrimo taip pat paaiškėjo, kad pasirengimas reformai organizacijose, t.y. socialinių darbuotojų žinių atnaujinimas, vyko gana vangiai. Paminėtina, kad vangus pasirengimas vyko ir valstybės mastu, o reforma sulaukė daug kritikos (pvz., B. Vyšniauskaitės straipsnis naujienų portale lrt.lt, 2018-02-14), galbūt tai galėjo nulemti ir kiek skeptiškesnę institucijų požiūrį. Apskritai tyrimo dalyviai teigė, kad organizacijos *skyrė* dėmesio reformai pasirengti, tačiau nevienodai jį vertino. Dauguma tyrimo dalyvių teigė, kad pasirengimas vyko gana nežymiai – arba jo nebuvo, arba buvo apsiribota susipažinimu su pakeistu įstatymu, tik du tyrimo dalyviai apibūdino gana išsamų pasirengimą darbui po reformos. Atkreiptinas dėmesys, kad esminiai skirtumai pastebimi tarp dalyvių, su kuriais interviu vykdytas 2019 metų rudenį ir tarp dalyvių, su kuriais pokalbis vyko 2020 metų pradžioje: pastarieji minėjo žymiai kokybiškesnę pasirengimą darbui po reformos. Šiuos duomenis galima susieti su ankstesniuose tyrimo klausimuose dalyvių išsakytais reformos vertinimais – pvz., kad trūksta aiškumo, kaip dirbti naujoje sistemoje, arba abejojama tam tikrų procesų reikalingumu. Tinkamas ir pakankamas pasirengimas reformai, manytina, būtų išsprendęs nemažą dalį nesklaidumų, kylančių iš nežinojimo ar nepakankamo žinojimo.

Lyginant interviu su tyrimo dalyviais duomenis ir mokslininkų bei vaiko teisių specialistų rekomendacijas, pastebima, kad:

- tyrimo dalyvių ir vaiko teisių apsaugos srities ekspertų nuomonė apie kompetencijų svarbą sutampa: ir vieni, ir kiti pripažįsta, jog profesines kompetencijas ugdyti yra svarbu;
- tyrimo dalyviai akcentuoja dvi kompetencijų grupes – profesinius įgūdžius ir teisinės žinias, o mokslininkai kalba ir apie būdo savybių, tokių kaip racionalumas ar mokėjimas įgyti pasitikėjimą ugdymą;
- Europos Tarybos žmogaus teisių komisaro ataskaitoje (2016) įvardinta, jog institucijos turėtų užtikrinti pakankamą personalą ir jo kompetenciją, tačiau tyrimo dalyviai, patvirtindami, jog institucijos skiria dėmesio darbuotojų mokymui, tikisi didesnio institucijų dėmesio ugdymui, jo pasigedo ir ruošdamiesi darbui reformuotoje vaiko teisių apsaugos sistemoje.

IŠVADOS

- Apibendrinus teisiniuose ir moksliniuose šaltiniuose pateikiamas vaiko sąvokas, vaiku laikomas asmuo iki 18 metų, jeigu pagal įstatymus jo pilnametystė nepripažinta anksčiau ir (arba) jeigu įstatymuose nenustatyta kitaip. Vaikai turi visas bendrąsias žmogaus teises ir laisves, kurios, atsižvelgiant į vaiko interesus, nulemtus fizinės, emocinės ar protinės jo brandos, gali būti praplėstos arba apribotos. Vaiko teisių apsauga prasideda nuo gero informuotumo, tinkamo vaiko teisių supratimo ir priėmimo, ypač po to, kai vaikas tapo savarankišku teisės subjektu, o jo teisės apibrėžtos atskirai nuo šeimos. Nepaisant turimų teisių ir galimybių jas ginti, daugeliu atveju vaikas nepajėgus savo teisių ginti pats, todėl jam reikalinga tėvų, globėjų, valstybės pagalba.
- Vaiko teisinę padėtį Lietuvoje reglamentuoja Europos Sąjungos ir Lietuvos Respublikos teisės aktai, o pagrindiniai principai kildinami iš Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencijos. Vaikas turi ir visas (su tam tikrais apribojimais) žmogaus teises, todėl vaiko teisių apsaugą reglamentuoja daugybė įstatymų ir teisės aktų. Lietuvoje pagrindiniu įstatymu, reglamentuojančiu vaiko teisių apsaugą, laikytinas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymas. Kiti įstatymai ir teisės aktai nėra dedikuoti vien tik vaiko teisių apsaugai, tačiau juose išskiriamos kai kurios tik vaikams taikomos nuostatos. Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo pakeitimai įprastai sukuria būtinybę keisti ir kitų įstatymų bei teisės aktų nuostatas, susijusias su vaikais. Vaiko teisių apsauga ir globa Lietuvoje rūpinasi valstybės ir savivaldybių institucijos bei įstaigos, taip pat nevyriausybinės organizacijos. Valstybės institucijos, kurių veikla išimtinai nukreipta į vaiko teisių apsaugos sritį ir kurios neturi funkcijų kitose valstybės valdymo srityse yra savarankiška Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus įstaiga (ombudsmeno institucija), prie Vyriausybės įsteigta Tarpžinybinė vaiko gerovės taryba ir prie Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos įkurta Valstybės vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnyba. Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos vaidmuo ypač sustiprėjo perėmus anksčiau savivaldybėms deleguotas funkcijas po vaiko teisių apsaugos sistemos centralizacijos.
- Lietuvos vaiko teisių apsaugos reformą lėmė, viena vertus, teisinės ir sisteminės problemos (netinkamai reglamentuojamos vaiko teisės, nepakankamai efektyvios institucijos, bendradarbiavimo trūkumas, atotrūkis tarp deklaruojamos ir faktinės vaiko teisių apsaugos), kita vertus, požiūrio į tam tikrus vaiko teisių apsaugos aspektus

klausimai (ypač – fizinių bausmių samprata). Pagrindiniai reformos ypatumai: po 2018 m. liepos 1 dienos išplėsta smurto sąvoka, fizinės bausmės įvardintos smurtu, reglamentuotas pagalbos šeimai teikimas, sukurta atvejo vadybos sistema, mobiliosios komandos, apibrėžtas reagavimo į galimus vaiko teisių pažeidimus laikas, nustatyta, kad vaiko paėmimas galimas tik teismui leidus, centralizuota visa vaiko teisių apsaugos sistema, savivaldybės įpareigos organizuoti tiesioginę pagalbą šeimai; po 2020 m. sausio 1 dienos atsisakyta grėsmės lygių ir pereita prie vaiko ir šeimos poreikių vertinimo, o nustačius apsaugos poreikį pirmiausia taikomas naujai įsteigtas laikinosios priežiūros institutas, taigi apsunkintas vaiko paėmimas iš tėvų. Pirmasis vaiko teisių apsaugos sistemos reformos etapas sulaukė visų suinteresuotų šalių neigiamų vertinimų, po antrojo etapo esminių nusiskundimų nestebima.

- Atlikto tyrimo rezultatai rodo, kad sėkmingais laikomi tokie vaiko teisių apsaugos reformos aspektai kaip išaugęs darbo su šeimomis efektyvumas ir šeimų sąmoningumo bei motyvacijos teigiami pokyčiai. Pagrindiniai vaiko teisių apsaugos sistemos reformos trūkumai sietini su tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka: neaiškiu atsakomybių pasidalinimu arba jų vengimu, bendro požiūrio ir įsitraukimo stoka, nepakankamomis susijusių institucijų kompetencijomis vaiko teisių apsaugos srityje. Taip pat prie trūkumų priskirtinas neaiškus ar pernelyg formalus procesų aprašymas, lankstumo stoka, grėsmės vertinimas pagal nelanksčius standartus, palankaus visuomenės požiūrio trūkumas. Vaiko teisių apsaugos srityje dirbantiems socialiniams darbuotojams yra aktualios papildomos kompetencijos – profesinės psichologinio pobūdžio žinios / įgūdžiai ir teisinės žinios; organizacijos pakankamai rūpinasi vaiko teisių apsaugos srityje dirbančių darbuotojų mokymu, tačiau pastangų vaiko teisių apsaugos reformai pasirengti skirta nepakankamai. Vaiko teisių apsaugos sistemoje verta inicijuoti pokyčius, susijusius su tarpinstitucinio bendradarbiavimo kokybės gerinimu, aiškesniu atsakomybių tarp institucijų pasidalijimu, aiškaus ir vieningo požiūrio į vaiko teisių apsaugos svarbą ugdymu, o taip pat svarbu peržiūrėti esamų procesų efektyvumą bei siekti geresnio vaiko teisių apsaugos sistemos dalyvių informuotumo apie sistemos sandarą ir veikimo principus.

REKOMENDACIJOS

1. Rekomendacijos socialiniams darbuotojams, dirbantiems su šeimomis

- Atsižvelgiant į tai, kad organizacijų siūlomi mokymai savo turiniu ir apimtimi ne visuomet atitinka darbuotojo individualius poreikius, rekomenduojama periodiškai (pvz., kiekvienų metų pradžioje) išsakyti savo kompetencijų ugdymo poreikius darbdaviui.
- Įvertinus tai, kad daliai specialistų dėl darbo vaiko teisių apsaugos sistemoje po reformos kyla neaiškumų, taip pat – praktinių ir teisinių klausimų, rekomenduojama inicijuoti pasidalinimo gerosios praktikos pavyzdžiais sesijas su kolegomis.

2. Rekomendacijos institucijoms, kuriose dirba socialiniai darbuotojai

- Įvertinus tai, kad ne visų darbuotojų poreikiai mokymams yra vienodi ir dėl šios priežasties vieni yra patenkinti mokymų apimtimi ir kokybe, kiti – ne, kasmet skirti laiko išsiaiškinti individualius darbuotojų poreikius kompetencijų kėlimui, sudaryti lanksčias sąlygas tuos poreikius patenkinti.
- Atsižvelgiant į tai, kad po reformos darbuotojai susiduria su neaiškumais (kaip dirbti naujoje sistemoje), iššūkiais ir sudėtingais profesiniais atvejais (pvz., bendradarbiaujant su kitų įstaigų darbuotojais), organizuoti kassavaitinius profesinių atvejų aptarimus nedidelėse (iki 10 žmonių) darbuotojų grupėse.
- Įvertinus tai, kad vienas iš ryškesnių vaiko teisių apsaugos sistemos reformos trūkumų yra tarpinstitucinio bendravimo stoka, organizuoti kasmėnesinius tarpinstitucinius pasitarimus, dalyvaujant skirtingų vaiko teisių apsaugos srityje dirbančių institucijų atstovams (apskrituosius stalus), skirtus bendradarbiavimo situacijoms aptarti.
- Kartu su kitų vaiko teisių apsaugos srityje dirbančių institucijų atstovais parengti vidinės komunikacijos įstaigose planą, kuriuo būtų siekiama vienodo ir bendro skirtingų įstaigų darbuotojų supratimo apie darbo vaiko teisių apsaugos srityje svarbą, tikslus ir metodus.

3. Rekomendacijos įstatymų leidėjams ir sprendimų priėmėjams

- Įvertinus tai, kad visuomenė ne visuomet yra palanki vaiko teisių apsaugos srityje dirbantiems socialiniams darbuotojams ir kartais kelia jiems neadekvačius lūkesčius,

parengti visuomenės informavimo kampaniją, skirtą skatinti socialinio darbo surpatimą (kas tai yra socialinis darbas, kokios funkcijos, priemonės, galimybės pasiekti rezultatus ir t.t.).

- Įgyvendinant vaiko teisių apsaugos sistemos reformas ateityje, atsižvelgiant į pastarosios reformos rezultatus, skirti dėmesio ne tik naujų teisės aktų parengimui, tačiau tuo pačiu parengti ir išsamų vaiko teisių apsaugos srityje dirbančių įstaigų mokymų planą, apimantį teisinius pasikeitimus, praktinius pavyzdžius, pasiūlymus diskusijoms ir pan.

LITERATŪROS SĄRAŠAS

1. Asmenų iki aštuoniolikos metų įdarbinimo, darbo ir profesinio parengimo organizavimo tvarkos, vaikų įdarbinimo sąlygų aprašas. (2017). TAR, Nr. 11078. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/15b820215cd411e7a53b83ca0142260e>
2. Babachinaitė, G. (1996). Vaiko teisės: jų samprata ir įgyvendinimo problemos. Iš *Vaikų teisės ir jų įgyvendinimo garantijos. Konferencijos medžiaga* (p. 17–23). Vilnius: Lietuvos Respublikos Seimo leidykla.
3. Bitinas, B., Rupšienė, L., ir Žydžiūnaitė, V. (2008). *Kokybinių tyrimų metodologija*. Vilnius: Socialinių mokslų kolegija.
4. Boele-Woelki, K. (1997). The Road Towards a European Family Law. *Electronic Journal of Comparative Law*. Vol. 1.1. Prieiga per internetą: <https://www.ejcl.org/11/abs11-1.html>
5. Covell, K., Howe, R. B., ir Blokhuis, J. C. (2018). *The challenge of children's rights for Canada*. Waterloo, Ontario: Wilfrid Laurier University Press.
6. Deveikis, L. (2000) Institucijų, dirbančių vaiko teisių apsaugos srityje, bendradarbiavimas. *Vaiko teisės ir pilietinė visuomenė* (p. 53-61). Vilnius: Spindylis.
7. Dromantienė, L. (2003). Nevyriausybių organizacijų vaidmuo stiprinant socialinę sanglaudą. *Socialinis darbas*, 2(4), 15–24. Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/13190/2188-4672-1-SM.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
8. Dudaitė, J., ir Kairienė, B. (2017). Žiniasklaidos formuojamas požiūris į vaiko teisių įgyvendinimą. *Specialusis ugdymas*, 1(36), 77–116. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001:J.04~2017~1542814441552/datastreams/DS.002.1.02.ARTIC/content>
9. European Commission (n.d.). Child Rights - Survival, Protection, Development, Participation. Paimta 2020-03-10 iš European Commission tinklalapio: <https://europa.eu/capacity4dev/sites/default/files/learning/Child-rights/2.6.html>
10. Europos žmogaus teisių ir pagrindinių laisvių apsaugos konvencija (priimta 1950-11-04, įsigaliojo Lietuvoje 1995-06-20). *Valstybės žinios*, 1995, Nr.40-987.
11. Gaižauskaitė, I., ir Valavičienė, N. (2016). *Socialinių tyrimų metodai: kokybinis interviu*. Vilnius: Mykolo Romerio Universitetas.

12. Hakkarainen, P., Brėdikytė, M., Brandišauskienė, A., ir Sujetaitė-Volungevičienė, G. (2015). *Ikimokyklinio amžiaus vaiko raida: žaidimas ir savireguliacija* (monografija). doi: [10.7220/9786094543982](https://doi.org/10.7220/9786094543982)
13. Johnson, L. C. (2001). *Socialinio darbo praktika: bendrasis požiūris*. Vilnius: Spauda.
14. Jonynienė, Ž. (2005). Vaiko teisių įgyvendinimo Lietuvoje aktualijos. *Acta Paedagogica Vilnensia*, 15, 129–142. Prieiga per internetą: https://aleph.library.lt/F?func=find-b&request=000005370&find_code=SYS&local_base=LITLI
15. Kabašinskaitė, D. (2002). Vaikystės sociologija, vaikų teisės ir vaikų politika. *Filosofija, sociologija*, 3, 43-48. Prieiga per internetą: <http://mokslozurnalai.lmaleidykla.lt/publ/0235-7186/2002/3/43-49.pdf>
16. Kairienė, B. (2012). Vaiko teisinis statusas: įgyvendinimo problemos. *Socialinių mokslų studijos*, 4(4), 1443–1455. Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/10831/181-347-1-SM.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
17. Kairienė, B. (2012b). Tėvų ir vaiko santykių specifiškumas vaiko teisių įgyvendinimo požiūriu. *Socialinis darbas*. 11(2), 391–400. Prieiga per internetą: https://aleph.library.lt/F?func=find-b&request=000042714&find_code=SYS&local_base=LITLI
18. Kairienė, B., ir Žiemienė, R. (2007). Vaiko teisių įgyvendinimo ypatumai šeimoje. *Socialinis darbas: mokslo darbai*, 6 (2), 43–50. Prieiga per internetą: https://www.mruni.eu/upload/iblock/133/6_kairiene_ziemiene.pdf
19. Kerulienė, I. (2008). Vaiko teisės: tėvų požiūris į jas ir elgesys su vaiku. *Pedagogika*, 92, 116–123. Prieiga per internetą: https://aleph.library.lt/F?func=find-b&request=000020462&find_code=SYS&local_base=LITLI&pds_handle=GUEST
20. Kovaitė, K. (2016). Kompleksinės pagalbos ankstyvojo amžiaus vaikams ir šeimoms modeliavimo prielaidos. *Socialinis ugdymas*, 44 (3), 72–87. Prieiga per internetą: <http://socialinisugdymas.leu.lt/index.php/socialinisugdymas/article/viewFile/181/168>
21. Lietuvos Respublikos administracinių nusižengimų kodeksas. (2015, aktuali nuo 2020-01-02 iki 2020-02-07). *TAR*, 2015, Nr. 11216. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/4ebe66c0262311e5bf92d6af3f6a2e8b/asr>
22. Lietuvos Respublikos baudžiamasis kodeksas (2000, aktuali nuo 2020-01-01 iki 2020-04-30). *Valstybės žinios*, 2000, Nr. 89-2741. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.2B866DFF7D43/asr>

23. Lietuvos Respublikos civilinis kodeksas (2000, aktuali nuo 2020-01-01). *Valstybės žinios*, Nr. 74-2262. Prieiga per internetą: <https://www.e-tar.lt/portal/lt/legalAct/TAR.8A39C83848CB/asr>
24. Lietuvos Respublikos Konstitucija. (1992). *Valstybės Žinios*, Nr. 33-1014.
25. Lietuvos Respublikos Vaiko gimimo momento nustatymo įstatymas (2002, aktuali nuo 2017-01-01). *Valstybės žinios*, 2002, Nr. 43-1602. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/TAIS.165029/asr>
26. Lietuvos trečiojo ir ketvirtojo periodinių pranešimų baigiamosios išvados, kurias Komitetas priėmė šešiasdešimt ketvirtojoje sesijoje. (2013). *Jungtinių Tautų Vaiko teisių komitetas*. Nr. CRC/C/LTU/CO/3-4. Prieiga per internetą: <http://vtaki.lt/lt/teisine-informacija/vaiko-teisiu-padeties-vertinimas/ataskaitos-jungtiniu-tautu-vaiko-teisiu-komitetui>
27. Michailovič, I., Justickaja, S., Vaičiūnienė, R., Kalpokas, V., ir Visockas, E. (2019). *Veiksmingo policijos ir kitų suinteresuotų institucijų bendradarbiavimo link: smurto artimoje aplinkoje atpažinimo, pagalbos ir prevencijos modelis* (mokslo studija). Prieiga per internetą: <http://teise.org/wp-content/uploads/2019/09/POSIB.pdf>
28. Mobilųjų komandų sudarymo, specialistų atrankos ir jų darbo tvarkos aprašas (2018, aktuali nuo 2020-01-01). *TAR*, 2018, Nr. 10785. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/4539c5507bd311e89188e16a6495e98c/asr>
29. Navaitis, G., Kairienė, B., ir Gaidys, V. (2015). Fizinių bausmių vaikystėje sąsajos su laimingumu suaugus. *Pedagogika*, 120, 116–129. Prieiga per internetą: https://aleph.library.lt/F?func=find-b&request=000062464&find_code=SYS&local_base=LITLI
30. NVO susivienijo į neformalią NVO koaliciją už vaiko teises. (2013 m. lapkričio 10 d.). Paimta 2020-03-10 iš Vaikų linijos tinklalapio: <https://www.vaikuliniija.lt/naudinga-informacija/musu-naujienos/2013/11/10/nvo-susivienijo-neformalia-nvo-koalicija-uz-vaiko-/#sidebar>
31. Petrylienė, V. (2011). Vaiko teisių apsaugos sistemos tobulinimo gairės: Šiaulių rajono atvejis. *Ekonomikos ir vadybos aktualijos*, 668–677. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2011~1367179141126/>
32. Raižienė, S. ir Bakšytė, A. (2010). Socialines paslaugas teikiančių darbuotojų perdegimo sindromo, socialinės paramos bei saviveiksmingumo sąsajos. *Socialinis darbas*, 9(2), 119–126.
33. Raupienė, I., ir Kavaliauskienė, V. (2019). Vaiko teisių apsaugos sistemos pertvarkos aspektai. Iš Konferencijos *Vydūno tarptautinė mokslinė konferencija: Į sveiką gyvenimą*

ir skaidrią būti Vydūno keliu, Klaipėda. Prieiga per internetą: https://www.ku.lt/svmf/wp-content/uploads/sites/7/2019/03/Vyduno-konferencija_leidinys_2019.pdf

34. Report by Nils Muižnieks, Commissioner for Human Rights of the Council of Europe Following His Visit to Lithuania From 5 to 9 December 2016. (2017). Nr. CommDH(2017)7. Prieiga per internetą: <https://rm.coe.int/168070a746>
35. Rights of the Child in Lithuania: NGO Report for the UN Committee on the Rights of the Child on the 3rd and 4th periodic reports by the Government of Lithuania. Alternative report. (2012). Prieiga per internetą: http://www.hrmi.lt/uploaded/PDF%20dokai/CRC_Alternative_Report_Lithuania_NGO_Group_20120816_1.pdf
36. Sagatys, G. (2006). *Vaiko teisė į šeimos ryšius*. Vilnius: Teisinės informacijos centras.
37. Sakalauskas, G. (2000). *Vaiko teisių apsauga Lietuvoje*. Vilnius: Vaiko teisių informacijos centras.
38. Sandberg, K. (2018). Children's Right to Protection Under the CRC. Iš Falch-Eriksen A., Backe-Hansen E., *Human Rights in Child Protection*. Palgrave Macmillan, Cham. doi: [10.1007/978-3-319-94800-3_2](https://doi.org/10.1007/978-3-319-94800-3_2)
39. Savivaldybės bendro darbo su šeimomis organizavimo ir koordinavimo rekomendacijos. (2018). *TAR*, 2018, Nr. 13238. <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/659b15729bad11e8aa33fe8f0fea665f?jfwid=-eo13t1szt>
40. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2018 m. gegužės 2 d.). Siekiama sukurti efektyvią vaikų teises ginančią sistemą. Paimta 2020-01-28 iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/siekiama-sukurti-efektyvia-vaiku-teises-ginancia-sistema>
41. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2018 m. gruodžio 5 d.). Smurto artimoje aplinkoje statistika prieš vaikus. Paimta 2020-01-28 iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio: [https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/2018%2012%2005%20SADM%20smurto%20statistika_lentele_06\(1\).pdf](https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/2018%2012%2005%20SADM%20smurto%20statistika_lentele_06(1).pdf)
42. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2018 m. lapkričio 28 d.). 4 priežastys, kodėl neverta griauti vaiko teisių apsaugos sistemos – geriau taisyti. Paimta 2020-01-30 iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/4-priezastys-kodel-neverta-griauti-vaiko-teisiu-apsaugos-sistemos-geriau-taisyti>
43. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2018 m. liepos 2 d.). Kaip veikia naujoji vaiko teisių apsaugos sistema: svarbiausi aspektai. Paimta 2020-01-30 iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/kaip-veikia-naujoji-vaiko-teisiu-apsaugos-sistema-svarbiausi-aspektai>

44. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2019 m. balandžio 10 d.). Seimas priėmė pataisytą Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą: kas keisis. Paimta 2020-01-28 iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/seimas-prieme-pataisyta-vaiko-teisiu-apsaugos-pagrindu-istatyma-kas-keisis>
45. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2019 m. balandžio 10 d.). Seimas priėmė pataisytą Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymą: kas keisis. Paimta 2020-01-30 iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio: <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/seimas-prieme-pataisyta-vaiko-teisiu-apsaugos-pagrindu-istatyma-kas-keisis>
46. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija (2019 m. rugsėjo 6 d.). Nuo 2020 m. sausio 1 d. veiksianti vaiko teisių apsaugos ir pagalbos šeimai sistema. Paimta 2020-01-29 iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio: https://vaikoteises.lt/media/file/Egle/2019%2009%2006%20SADM%20VTA%20schema_02.pdf
47. Socialinės apsaugos ir darbo ministerija. (2017). Vaiko teisių apsaugos skyrių centralizavimas Vaiko teisių apsaugos pagrindų įstatymo Nr. I-1234 pakeitimo įstatymo kontekste. Paimta 2020-01-30 iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/seima/VTAS-centralizacija/VTAPI%20ir%20VTAS%20-%20Prezentacija%20-%20kopija.pdf>
48. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos 2018 metų veiklos ataskaita. (2019). Nr. D5-99. Prieiga per internetą: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veikla/veiklos%20ataskaitos/SADM%202018%20metu%20veiklos%20ataskaita.pdf>
49. Stripeikienė, J. (2003). Vaiko, kaip savarankiško teisės subjekto, problema. *Jurisprudencija*, 42(34), 12–17. Prieiga per internetą: <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/3406/3201>
50. Stripeikienė, J. (2017). Vaiko teisė į pagarbą. *Jurisprudencija*, 24(2), 293–310. doi: 10.13165/JUR-17-24-2-05
51. Tamutienė, I. (2018). Vaiko apsaugos veiksmingumo problemos Lietuvoje. *Viešoji politika ir administravimas*, 17(1), 24–37. Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/bitstream/handle/007/15296/4787-10661-1-SM.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
52. Tidikis, R. (2003). *Socialinių mokslų tyrimų metodologija*. Vilnius: Lietuvos teisės universitetas.
53. UNICEF Lietuva (n.d.). Kaip mes saugome vaikų teises vadovaudamiesi Jungtinių Tautų Vaiko teisių konvencija. Paimta 2020-02-01 iš UNICEF Lietuva tinklalapio: <https://unicef.lt/veikla/vaiko-teisiu-konvencija/>

54. Vaiko laikinosios priežiūros tvarkos aprašas. (2019). TAR, Nr. 21015. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/13beb27124fa11ea8f0dfdc2b5879561?jfwid=-rze41bq1g>
55. Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos 2018 metų veiklos ataskaita. (2019). Nr. 5-1. Prieiga per internetą: <https://vaikoteises.lt/media/file/ataskaitos/2018%20m.%20veiklos%20ataskaita.pdf>
56. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2013 metų veiklos ataskaita. (2014). Nr. 4–4. Prieiga per internetą: http://www.vtaki.lt/lt/media/force_download/?url=/uploads/documents/docs/130_7d4a72acff1206f74caf355837804b0e.pdf
57. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2015 metų veiklos ataskaita. (2016). Nr. 4–2. Prieiga per internetą: http://www.vtaki.lt/lt/media/force_download/?url=/uploads/documents/docs/128_38be9f6d635673fc4e088f0fdb3aab62.pdf
58. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2016 metų veiklos ataskaita. (2017). Nr. 4–1. Prieiga per internetą: http://www.vtaki.lt/lt/media/force_download/?url=/uploads/documents/docs/402_81e8d44c8e138276dccd167cdc8cd565.pdf
59. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2017 metų veiklos ataskaita. (2018). Nr. 4-19. Prieiga per internetą: http://www.vtaki.lt/lt/media/force_download/?url=/uploads/documents/docs/437_6fce0c34de6940e18095a8771fbaf4e4.pdf
60. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2018 metų veiklos ataskaita. (2019). Nr. 4-36. Prieiga per internetą: http://www.vtaki.lt/lt/media/force_download/?url=/uploads/documents/docs/507_32c06e6c6946af00a4a0f4e885dd79ff.pdf
61. Vaiko teisių apsaugos kontrolieriaus 2019 metų veiklos ataskaita. (2020). Nr. 4–2. Prieiga per internetą: http://www.vtaki.lt/lt/media/force_download/?url=/uploads/documents/docs/621_2dd94bbbc739ea3ca2a6b2d315a734c1.pdf
62. Vaiko teisių apsaugos sistemos pertvarkos projekto planas. (2018). Paimta 2020-02-01 iš Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos tinklalapio: <https://socmin.lrv.lt/uploads/socmin/documents/files/veiklos-sritys/seima/VTAS-centralizacija/20%20Projekto%20versija%202018-02-12.pdf>
63. Viešojo ir NVO sektorių bendradarbiavimas vaiko gerovės srityje. Studija: gerosios praktikos pavyzdžiai ir jų analizė. (2014). Paimta 2020-02-18 iš NVO vaikams konfederacijos tinklalapio: http://www.nvoaikamskonfederacija.lt/wp-content/uploads/2016/03/Studija_NVO_konfederacija.pdf
64. Visuotinė žmogaus teisių deklaracija. (1948). *Valstybės žinios*, 2006, Nr. 68-2497.

65. Vitkauskas, K. (2009). Vaiko teisių apsaugos politikos įgyvendinimas Lietuvos savivaldybėse. *Viešoji politika ir administravimas*, 29, 82–90. Prieiga per internetą: <https://repository.mruni.eu/handle/007/12412>
66. Želvytė, V. (2010). Strateginis regioninės vaiko teisių apsaugos sistemos valdymas. *Ekonomikos ir vadybos aktualijos*, 682–691. Prieiga per internetą: <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/object/LT-LDB-0001:J.04~2010~1367173674442/>
67. Žydžiūnaitė, V. (2011). *Baigiamojo darbo rengimo metodologija*. Klaipėda: Klaipėdos valstybinė kolegija.
68. Žiobienė, E. (2017). Vaiko teises ginančių ombudsmenų institucijų reikalingumas ir tinkamiausias modelis. *Jurisprudencija*, 24(2), 271–292. doi: [10.13165/JUR-17-24-2-04](https://doi.org/10.13165/JUR-17-24-2-04)
69. Žiobienė, E. (2019). Ombudsmeno instituto reikšmė konstitucinėje sistemoje. *Jurisprudencija*, 26(1), 65–77. Prieiga per internetą: <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/5109/4583>
70. Milinis, A., Baranskaitė, A. ir Abramavičius, A. (2011). Probleminiai žmogaus gyvybės pradžios ir pabaigos klausimo aspektai nužudymo kontekste. *Jurisprudencija*, 18(3), 1123–1143. Prieiga per internetą: <https://www3.mruni.eu/ojs/jurisprudence/article/view/594/555>
71. Covell, K., Howe, R. B. ir Blokhuis, J. C. (2018) *The Challenge of Children's Rights for Canada* (2nd edition). Wilfrid Laurier University Press.
72. Vaiko teisių konvencija (priimta 1989-11-20, įsigaliojo Lietuvoje 1992-03-01). *Valstybės žinios*, 1995, Nr. 60-1501.
73. Atvejo vadybos tvarkos aprašas (2018, aktuali nuo 2020-01-01). *TAR*, 2018, Nr. 4881. Prieiga per internetą: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAD/11e612d5345711e884a38848fe3ec9e2/asr>
74. Vaiko teisių apsaugos sistemos pertvarka (n.d.). Paimta 2020-01-26 iš Vaiko teisių apsaugos ir įvaikinimo tarnybos tinklalapio: <https://vaikoteises.lt/vaiko-teisiu-apsauga/vaiko-teisiu-apsaugos-sistemos-pertvarka/>

SANTRAUKA

VAIKO TEISIŲ APSAUGOS SISTEMOS REFORMOS ĮGYVENDINIMAS: SOCIALINIŲ DARBUOTOJŲ PATIRTIS

2017–2020 metais vyko svarbus Lietuvos vaiko teisių apsaugos sistemos pertvarkymas – reforma. Šio magistro darbo tikslas – išanalizuoti vaiko teisių apsaugos sistemos reformos įgyvendinimą socialinių darbuotojų patirties aspektu. Tikslui pasiekti buvo atliktas empirinis tyrimas, naudojant kokybinę prieigą. Duomenims rinkti naudotas iš dalies struktūruoto interviu metodas, duomenys analizuoti pasitelkus turinio (*content*) analizės metodą. Iš dalies struktūruoti interviu atlikti dviejose socialines paslaugas teikiančiose įstaigose 2019 m. spalio – lapkričio mėnesiais ir 2020 m. vasario – kovo mėnesiais. Tyrime dalyvavo 7 socialiniai darbuotojai, jie tyrimui atrinkti taikant netikimybinę tikslinės atrankos strategiją.

Empirinio tyrimo išvados rodo, kad sėkmingais laikomi tokie vaiko teisių apsaugos reformos aspektai kaip išaugęs darbo su šeimomis efektyvumas ir šeimų sąmoningumo bei motyvacijos teigiami pokyčiai. Pagrindiniai vaiko teisių apsaugos sistemos reformos trūkumai sietini su tarpinstitucinio bendradarbiavimo stoka: neaiškiu atsakomybių pasidalinimu arba jų vengimu, bendro požiūrio ir įsitraukimo stoka, nepakankamomis susijusių institucijų kompetencijomis vaiko teisių apsaugos srityje. Taip pat prie trūkumų priskirtinas neaiškus ar pernelyg formalus procesų aprašymas, lankstumo stoka, grėsmės vertinimas pagal nelanksčius standartus, palankaus visuomenės požiūrio trūkumas. Vaiko teisių apsaugos srityje dirbantiems socialiniams darbuotojams yra aktualios papildomos kompetencijos – profesinės psichologinio pobūdžio žinios / įgūdžiai ir teisinės žinios; organizacijos pakankamai rūpinasi vaiko teisių apsaugos srityje dirbančių darbuotojų mokymu, tačiau pastangų vaiko teisių apsaugos reformai pasirengti skirta nepakankamai. Vaiko teisių apsaugos sistemoje verta inicijuoti pokyčius, susijusius su tarpinstitucinio bendradarbiavimo kokybės gerinimu, aiškesniu atsakomybių tarp institucijų pasidalijimu, aiškaus ir vieningo požiūrio į vaiko teisių apsaugos svarbą ugdymu, o taip pat svarbu peržiūrėti esamų procesų efektyvumą bei siekti geresnio vaiko teisių apsaugos sistemos dalyvių informuotumo apie sistemos sandarą ir veikimo principus.

Raktiniai žodžiai: vaiko teisės, vaiko teisių apsauga, vaiko teisių apsaugos sistemos reforma, socialinis darbuotojas.

SUMMARY

IMPLEMENTATION OF THE CHILD RIGHTS PROTECTION SYSTEM REFORM: THE EXPERIENCE OF SOCIAL WORKERS

In 2017–2020, an important change of the Lithuanian child rights protection system took place – it was reformed. The aim of this master's thesis is to analyse the implementation of the child rights protection system reform in terms of the experience of social workers. In order to achieve this goal, an empirical research was made using a qualitative approach. A semistructured interview method was used for data collection, the data were analysed using a content analysis method. The semistructured interviews were taken in two social services providing institutions in October-November, 2019, and February-March, 2020. Seven social workers participated in the research, the selection was made applying non-probability targeted sampling strategy.

The findings of the empirical research reveal that such aspects of the child rights protection system reform as increased efficiency of work with families and positive changes in the awareness and motivation of families are considered to be successful. The main shortcomings of the child rights protection system are related to the lack of inter-institutional cooperation: unclear division or avoidance of responsibilities, lack of common approach and involvement, insufficient competences of relevant institutions in the field of child rights protection. The unclear or overly formal description of processes, lack of flexibility, threat assessment performed according to inflexible standards, lack of favourable public attitude are considered as shortcomings as well. Additional competencies are relevant for the social workers working in the field of child rights protection - professional knowledge related to psychology / skills and legal knowledge; organizations paid sufficient attention to the training of the staff working in the field of child rights protection, but the efforts to prepare for the child rights protection reform were insufficient. It is worth to initiate changes in the child rights protection system in order to improve the quality of the inter-institutional cooperation, clearer division of responsibilities between institutions, develop a clear and unified approach to the importance of the child protection, as well as review the efficiency of the existing processes and raise awareness of the structure and operating principles of the system.

Key words: child rights, child rights protection, reform of the child rights protection system, social worker.

PRIEDAI

1 priedas

IŠ DALIES STRUKTŪRUOTO INTERVIU KLAUSIMYNAS

Socialinių darbuotojų patirtis reformuojant vaiko teisių apsaugos sistemą

I klausimų blokas: labiausiai pasiteisinę aspektai vaiko teisių apsaugos sistemos reformoje

1. Kokie vaiko teisių apsaugos sistemos reformos aspektai jau pasiteisino?
2. Kokiais pasiekimais galėtumėte jau pasigirti sprendžiant vaiko teisių pažeidimus prasidėjus vaiko teisių apsaugos sistemos reformai? Pateikite savo patirties pavyzdžių arba kartu dirbančių kolegų pavyzdžių.

II klausimų blokas: vaiko teisių apsaugos sistemos reformos trūkumai bei sunkumai

3. Su kokiais sunkumais susidūrėte dirbdami vaiko teisių apsaugos sistemoje jau prasidėjus reformai?
4. Ko, jūsų manymu, vaiko teisių apsaugos sistemoje trūksta šiuo metu? Ką norėtumėte pakoreguoti? Pateikite savo patirties pavyzdžių arba kartu dirbančių kolegų pavyzdžių.

III klausimų blokas: kvalifikacijos pokyčiai reformuotoje vaiko teisių apsaugos sistemoje

5. Kokių žinių Jums labiausiai trūksta dirbant naujojoje vaiko teisių apsaugos sistemoje?
6. Koks dėmesys skiriamas Jūsų kvalifikacijos kėlimui?
7. Kaip buvo rengiamasi vaiko teisių apsaugos sistemos reformai Jūsų institucijoje, kaip buvo atnaujinamos darbuotojų žinios?